

10. SEMESTER – SPECIALEPROJEKT 2021

Udsat alderdom i forandring

- Et sociologisk studie af aldrende hjemløses erfaringer og håndteringer

Gruppe: 24

Vejleder: Michael Hviid Jacobsen

Antal anslag: 191.890

**FREDERIK HEDE ROHRBERG OG
EMMA LOUISE HJORTH JEPPESEN**

Abstract

In this thesis we set out to understand ‘*how aging homeless people understand and handle growing old*’. We apply a phenomenological perspective to the topic, while employing an explorative and adaptive methodology. The thesis is written in an existential-sociological style, with an emphasis on having the empirical data center first and using that as a steppingstone to analyse through a multidisciplinary field of existing theoretical work.

The thesis is a qualitative study, where the main methods are semi-structured interviews and informal conversations with homeless and functionally homeless men aged above 50. The informants in the thesis differ in current living circumstances, from sleeping on the streets to being able to live on their own, and those who use temporary housing for the homeless. The analysis uses different general theories in accordance with adaptive theory and a hermeneutic analytical purpose, to complement the empirical data when useful.

The thesis finds that the participants employ a range of strategies to cope and deal with experiences relating to a loss of autonomy and freedom, loss of meaning and how to find it again, life changes and ruptures, escapes, recognition, and hope. Their lives contain uncertainties and difficult situations, and shown through descriptive chapters of the thesis, also a lot of ambivalence. The empirical findings corroborate with existing data on middle aged and old homeless in Denmark, that substance and alcohol abuse, physical and mental problems are prevalent. The themes summarized here are complemented by emergent concepts when appropriate and it contributes to the understanding of empirical findings.

The men in the study tell a communal tale of tragic losses, health and psychological issues and deteriorating health for the most part. They also tell a story of maintaining an identity, even when their identity is threatened, through engaging in the homeless community to help others. Many of the men in the thesis study are close to, or already at, a point where they can’t survive as street homeless any longer, and need to change their outlook on life, and how to live within a system, which proves challenging to balance. Their suffering in many complex and interweaving ways, gives them opportunities to deal with death through indifference, focusing on survival or by using their imaginations and hope so as not to despair.

Indhold

Indledning.....	3
1.1 Er et hjem altid en bolig?	6
1.2 Hverdagslivets eksistentielle og emotionssociologiske blik	7
2 Problemformulering.....	9
2.1 Afgrænsning.....	9
3 Eksisterende forskning	10
3.1 Ældre i hjemløshed	10
3.1.2 Livsomstændigheder og udfordringer	10
3.1.3 Helbred	12
3.1.4 Tidsdimensionen.....	12
3.1.5 Årsager til hjemløshed blandt ældre	13
3.1.6 Fremtidsudsigter og -planer	14
3.1.7 Opsummering	15
3.8 Specialets sociologiske bidrag	16
4 Videnskabsteori	16
4.1 Fænomenologi.....	17
4.2 Hermeneutik.....	18
4.3 Adaptiv metode og adaptiv teori	19
5 Metodeovervejelser	20
5.1 Rekruttering af informanter	21
5.2 Interviews	22
5.3 Ekspertinterviews	22
5.4 Semistrukturerede interviews.....	22
5.5 Pilot-interview	23
5.6 Om interviewguide og operationalisering	24
5.7 Angst og ensomhed.....	25
5.8 Typer af data og transskribering af interviews.....	26
5.9 Overvejelser om etik post empiriindsamling	27
5.10 Analysestrategi	28
6 Analyse	30
6.1 Præsentation af informanter	30

6.2 Hjemløse hverdagsliv.....	34
6.3 Analyse del 1: Erfaringer af hjemløshed som frihed og frihedstab	37
6.4 Analyse del 2: Håndtering af emotioner og mening i tilværelsens store og små spørgsmål	61
7 Konklusion	80

Indledning

På en overskyet dag i en større jysk by, sidder to mænd på en bæk i en park. De er aldrende, med langt gråsprængt skæg og hår og furede vejrbidte miner. Der mangler tænder i munden, og de har en lille bunke cigaretskodder foran sig. På den ene side af bænken, med de to mænd, står en gammel barnevogn, fyldt med sovepose, flasker, tingeltangel og et lille Dannebrogflag. En slidt guitar stikker halsen frem. De sidder med dansk pilsnerøl og stirrer frem for sig. Den ene mand taler med sig selv, han virker vred og afbryder indimellem stilheden med skældsord og udråb. Sætningerne er uforståelige for en ikke indviet. Manden ved barnevognen hilser hjerteligt, rejser sig knirkende op på ømme fødder, og reciterer et lille lomme filosofisk digt til ære for en forbipasserende, der smiler igen. Der findes hos dem noget dragende og forundrende i deres frigjorthed, noget krænkende i den fremmede adfærd, og i det uforudsigelige i deres anderledeshed for den forbipasserende. En medfølelse for konsekvenserne af en hård livsstil, og et behov for at placere ansvaret hos dem selv i et rigt samfund. Det bliver en kompleks oplevelse, der håndteres lettest ved at kigge igennem situationen, mod en horisont forude. De to mænd var både synlige og usynlige.

Ovenstående beskrivelse af de to mænd er fiktion. Det er et skriftligt produkt af den fænomenologiske øvelse i eidetisk variation, som indebar at sætte ord, tanker, følelser og sanser på det væld af antagelser, vi havde om fænomenet ældre hjemløse, inden det akademiske arbejde begyndte. *Eidetisk variation* begynder med erfaringen for derefter at anvende fantasien til at undersøge variationer af fænomenet, for at synliggøre, hvad der er vigtige kendetegn ved aldrende hjemløse, og hvad der er det uvæsentlige (Zahavi 2018:58). Det var en øvelse, der viste os, at selv som kritisk indstillede sociologistuderende var der et væld af uprøvede idéer og forudantagelser om det, der er dette speciales tema: Den aldrende hjemløse. Disse uprøvede idéer ønsker vi at omgå, og skabe anvendelig viden, der ikke tager udgangspunkt i antagelser. For at komme så tæt

på fænomenet som muligt, vil vi lytte til de aldrende hjemløse selv, deres fortællinger og forklaringer. Indledningsvist vil vi se nærmere på hjemløsheden blandt ældre i Danmark.

Over de sidste hundrede år er menneskets gennemsnitlige levealder steget markant og som en konsekvens af dette og den lave befolkningstilvækst, udgør de ældre en stadigt større andel af befolkningen. Denne udvikling ses også blandt hjemløse, hvor andelen af hjemløse mellem 50 og 59 år er steget med 52% i perioden 2009-2019, og andelen af hjemløse på 60 år og opefter er steget med 76% i samme periode (Benjaminsen 2019:31). Disse aldersgrupper af hjemløse er samtidig dem, som i størst omfang lever i langvarig hjemløshed (Ibid.:36). Vi er interesserede i denne udvikling af, at de ældre hjemløse nu bliver ældre end de gjorde førhen, og undrer os over, hvad alderdommen betyder for deres liv. I VIVEs nationale kortlægning af hjemløshed fandt man, at der var registreret 6.431 personer, som befandt sig i en hjemløshedssituation (Ibid.:25). Heraf er 77% mænd og 23% kvinder. Personer på 50 år og opefter, udgør 1.545 personer landet over. I forhold til hjemløshedssituation er de midaldrende og ældre hjemløse i større grad gadesovere og brugere af natvarmestuer og herberger end de yngre (Ibid.:32). De 50-årige og ældre er derudover også mere mærket af sygdom, hvor 39% af de 50 til 59-årige har en fysisk sygdom, og 44% af de 60-årige og opefter har (Ibid.:64). Dette foranlediger os til at undre os over, hvordan man som ældre mennesker tackler et sådant 'barskt' liv, som samtidig potentielt rummer problemer med fysisk sygdom. Vi forestiller os, at denne type liv ikke bliver mindre uproblematisk at håndtere med alderen. I samme ombæring er det nærliggende at fundere over temaet om døden, og hvordan denne spiller ind i livet som ældre og hjemløs. Vi forestiller os, at døden er en mere nærværende eksistens i et liv i udkanten af samfundet, men betyder dette, at man er mindre bange for at dø? Og hvordan opleves og føles det, når gamle venner og bekendte i hjemløsemiljøet begynder at dø fra én?

Ifølge Lars Benjaminsen og Heidi Hesselberg Lauritzens undersøgelse fra 2021 er udsatte ældre i hjemløsheden kendetegnet ved en høj grad af kompleksitet i udsathed, hvor der både kan være tale om fysiske helbredsproblemer, psykisk lidelse og misbrug. Den del af hjemløse borgere, der lever med langvarig udsathed, har ofte mange år med misbrug og/eller psykisk lidelse med i bagagen, og har nu tiltagende fysiske helbredsproblemer og for manges vedkommende et egentligt plejebenhov. Flere i denne gruppe lever med to eller alle af de ovenstående typer af udsathed (helbredsproblemer, psykisk lidelse og misbrug), og de forskellige 'konstellationer' af udsathed de

huser, har indflydelse på, hvilke slags botilbud de kan visiteres til. En anden del af de hjemløse ældre, har haft en sen debut i hjemløsheden i 50-årsalderen eller senere, hvilket ofte har været foranlediget af en livsomvæltende begivenhed, f.eks. en ægtefælles død, som har ført til et eskalerende misbrugsproblem, som kulminerer i, at de har mistet deres bolig (Benjaminsen & Lauritzen 2021:6). Ud fra dette kan vi altså forstå, at kompleksiteten eller graden af problematikker de ældre hjemløse møder, idet de bliver ældre, ændres eller forøges. Vi undrer os i denne forbindelse over, hvorvidt dette påvirker deres måde at leve på, f.eks. når de, der har været udsatte i længere tid får større eller flere problemer, eller når en ældre mand pludselig skal vende op og ned på sin hverdag, fordi han må flytte fra sin egen lejlighed og ind på et forsorgshjem, og i så fald hvordan. Benjaminsen og Lauritzen påpeger i deres rapport, at en del af de udsatte ældre i hjemløshed har en sådan kompleksitet i udsathed, at de har brug for et egentligt botilbud. Dette bunder i, at de allerede fra 50-årsalderen har udviklet et plejeb behov på grund af fysiske helbredsproblemer og/eller kognitive udfordringer, som følgevirkning af hjerneskade, alkoholdemens eller lignende. Hvis den ældre hjemløse har et aktivt misbrug, betyder det dog, at disse personer ikke kan være på almindelige plejehjem, og det er meget varierende, om specialiserede botilbud til plejekrævende personer med aktivt misbrug findes i kommunerne, og såfremt de gør, om de har tilstrækkeligt plads til alle med sådanne behov (Ibid.:7). Dette foranlediger os til at stille spørgsmål som, hvordan en hverdag hænger sammen, når man som meget kræveplejende lever enten på et forsorgshjem, som potentielt ikke kan give den pleje og omsorg, der er behov for, eller i sin egen lejlighed, hvor man alene må tackle de udfordringer man møder. Vi undrer os også over, hvordan det er at leve på forsorgshjem, og om man som ældre beboer her føler, at stedet er ens hjem, når det ikke er muligt at flytte på eksempelvis plejehjem. Ud fra disse overordnede karakteristika om ældre hjemløse i Danmark, forestiller vi os, at det at blive gammel i hjemløshed må indebære, at livet som hjemløs opleves anderledes end det tidligere gjorde, da man var yngre og friskere, og at det betyder, at ting som de tidligere kunne tage for givet i hverdagen nu må håndteres på anderledes måder end de plejede. Vi er således interesserede i, hvordan liv med hjemløshed sent i livet tager sig ud både for personer, som har erfaringer med langvarig hjemløshed og de som falder i den gruppe, hvor hjemløsheden er en begivenhed som først indtræder senere i livet.

1.1 Er et hjem altid en bolig?

Når vi er interesserede i oplevelser af hjemløshed finder vi det relevant at dvæle et øjeblik ved fænomenet 'hjem' og hvilke elementer og følelser, det udgøres af. Her vil vi søge ind bag det, der tages for givet, hvilket for de flestes opvækster og livsforløb kan være det at have et hjem, igen ved hjælp af den eidetiske variation.

Det er ligetil at sætte lighedstegn mellem et hjem, og et fysisk sted i verden, hvor vi føler vi hører hjemme. Huset hvor vi var børn, et andet hus, hvor vi skabte et hjem og en lejlighed, hvor vi tilbragte vores alderdom – og alt det imellem. Det er et stabilt 'common-sense' anker i tilværelsen, det er et sted, der er vores, afgrænset fra en verden, der er fælles, og det er fyldt med artefakter, der minder os om vores levede liv og symboliserer den, vi føler vi er. Det er et sted, der opfylder basale behov som et tag over hovedet, et sted vi har vores mad og vand, og et sted der er trygt. Alle disse positive idéer om, hvad et hjem er komplimenteres af idéer om, hvad et hjem ikke er. Et hjem er ikke et offentligt sted, det er ikke et sted vi er gæster, det er ikke midlertidigt. Et hjem er ikke et fængsel, det er et sted vi frivilligt tilvælger. Et hjem er en kontinuitet, og i en fænomenologisk metafor er det ikke en parentes i vores liv, men et sted hvor livet umærkeligt går.

Hvad et hjem er, er dog også et fænomen der ikke nødvendigvis er givet for alle. Det kan tænkes, at de behov og følelser et hjem rummer, faktisk kan findes andre steder. En vagabonds barnevogn kan indeholde minder og artefakter, en særlig overdækket bro med en afskærmet bænk kan føles privat. Et bestemt herberg kan indeholde mennesker, der er særlige for os. Det er også en mulighed, at vi kan have et hjem, der er et sted, men ikke føles og opleves som et hjem, eller at oplevelsen af et hjem kan bo et helt andet sted, end de fysiske omgivelser, vi normalvis tager for givet når et hjem skal defineres. Det falder naturligt på forhånd at bestemme en hjemløs, som én der ikke har et hjem, men det er ikke givet på forhånd, at den hjemløse deler den oplevelse.

Den ovenstående beskrivelse af hjemløshed og alderdom og funderingen over, hvad et hjem er foranlediger os til at stille spørgsmål til, hvordan forandringer ifbm. alderdom hos ældre hjemløse opleves og føles, og hvilke kvaliteter de hjemløse tillægger disse forandringer. Som vi nævnte i det ovenstående, kan en årsag til sen debut i hjemløshed være livsomvæltende begivenheder, og vi forestiller os, at sådanne ændringer må have indflydelse på, hvordan livet og hverdagen opleves, og undrer os herover, hvordan dette håndteres. De ovenstående temaer vi har fremhævet, rummer

således aspekter, som vi finder det relevant at undersøge fra en eksistentiel vinkel. Komplexiteten i det at være aldrende hjemløs, indbyder til en åbensindet og udforskende tilgang til emnet, der komplimenteres af spørgsmål til grundlæggende erfaringer og tanker hos de aldrende hjemløse selv. Hvad en hjemløs er, hvad alderdom er eller sågar, hvad et hjem er, er omhyldet af *common-sense* mening fra den fælles livsverden, men for at nå ind til kernen, vil vi søge bag om det taget for givne og stille undersøgelsens spørgsmål så tæt på et subjekts erfaring som muligt.

1.2 Hverdagslivets eksistentielle og emotionssociologiske blik

Dette speciale er begrundet i en interesse for det eksistentielle i livet, store tematikker som også findes i små ting. Det leder os til en kort introduktion til Joseph Kotarbas bud på en eksistentiel sociologi, der vil fungere som en overordnet ledetråd i specialet.

Joseph A. Kotarba definerer den eksistentielle sociologi, som en sociologi med en særlig vinkel på hverdagslivet, og med en stor åbenhed i sit valgte forskningsområde. *”Eksistentiel sociologi defineres deskriptivt som studiet af menneskelig erfaring-i-verden (eller eksistens) i alle dens former”*, og i denne erfaring-i-verden er forandringer også i fokus (Kotarba 2014:259). I den eksistentielle sociologis opfattelse, er mennesket i forandring og i en dramatisk position, hvor vi ikke nødvendigvis har tilvalgt alting vi befinder os i, men som vi ikke kan forlade uden konfrontationer med det øvrige samfund (ibid.). Som skitseret i afsnit 1.1 om hvad et hjem er, findes der normer for, hvor vi bør leve, der er en del af *common-sense* forståelsen. Hjemløshed kan i den sammenhæng forstås som en livsform, hvor man befinder sig i et samfund, hvor man kender til normen om, hvad et hjem er, men bevidst vælger konfrontationen i ikke at tilvælge den specifikke orden. Det betyder, at de aldrende hjemløse undervejs i deres liv er blevet noget andet, der bringer os til næste pointe om *tilbliven*. Kotarba forklarer at den eksistentielle sociologi har udviklet sig fra spørgsmål om *væren* til *tilbliven* (ibid.:260). Det gør den ved at forfølge centrale temaer som *”individets natur, lidenskabers og følelsers centrale rolle i den menneskelige tilværelse, den menneskelige friheds natur og ansvarlighed og de irrationelle aspekter ved livet”*, og supplerer med, at der i eksistentialismen bor en oprørstrang mod konventioner og den viden, der er taget for givet i og hos mennesket, og at der i den eksistentielle sociologis antagelse findes agens og frihed i dets kulturelle miljø, at individers *”handleevne, valg, vilje og intentioner og*

fortolkninger er afgørende for bestemmelsen af mening”, og at disse skal studeres i virkelige og konkrete situationer (ibid. 261,263-64).

Emotioner er centrale for forståelsen af, hvordan vi vælger at leve vores liv, og de valg vi træffer, og er basis for menneskelig erfaring i subjektivitet, intersubjektivitet, hverdagsinteraktioner mv. (ibid.:265). Ifølge Kotarba er emotioner kernen i vores væren, og påvirker både vores samfund og hverdagsliv (ibid.:267). I den eksistentielle-emotionssociologiske tradition er interessen i affektive oplevelser, mennesker har i det konkrete, når de forsøger at mestre deres udfordringer (Ibid.:267-68). Den eksistentielle sociologi forsøger altså at forstå strategier, som individer i dag anvender som anker for deres følelser af tilbliven i den sociale verden; en verden, der er foranderlig og som derfor kalder på et blik for selvets forandring i hverdagslivet (ibid. 271,80-81).

Eksistentiel sociologi er velegnet til dette speciales undersøgelsesområde, i den særlige opmærksomhed den har, fordi den har øje for den proces, hvor individet i samfundet forsøger at få sin egen væren til at være meningsfuld i de sociale kontekster, vi finder os i (ibid. 273). En grundantagelse er også, at *”eksistensen går forud for essensen”*, at vi som mennesker er ’kastet’ ind i verden, og at det er i de levede situationer og det vi gør, at vi definerer vores natur (ibid. 290). Hvorvidt *eksistens* eller *essens* kommer først er ikke det væsentlige for os her, men at undersøgelsen i sin form tager den position, at vi skal forstå eksistensens mange sider, for at få blik for essensen i fænomenet aldrende hjemløse. I dette speciale undersøger vi derfor subjekter, de aldrende hjemløse, hvilket betyder, at de bliver til objekter for det sociologiske blik, men subjekterne er også ægte personer, og det er deres navigering gennem livet, deres følelser, handlinger og selvforståelse, der er i centrum (ibid. 294).

Når vi anlægger et eksistentielt perspektiv på undersøgelsen, er det for med et åbent og så uforbeholdent blik som muligt, at forstå den kompleksitet af *tilbliven* i de anderledes liv, som aldrende hjemløse lever. Det er en interesse for både det problematiske og det uproblematisk i hverdagslivet med individerne i centrum, og deres fortællekraft er et bærende element for at finde essensen gennem deres erfaringer og handlinger i eksistensen.

Med disse indledende tanker om og beskrivelser af hjemløshed, har vi søgt at beskrive vores undringer om temaet hjemløshed og alderdom. Vi har fundet i forskningen, at livsomstændighederne for ældre hjemløse ændres ved en alderdomsproces, som sætter tidligt ind,

fordi livet leves hårdt og er karakteriseret ved barske og svære kår. Vi har funderet over, hvad vi kan forstå ved et hjem eller et ikke-hjem. Disse temaer ledte os frem til, hvordan erfaringer og følelser tilknyttet en situation med alderdom og hjemløshed rummer eksistentielle og emotionelle tematikker, som har indflydelse både på det små og store i hverdagslivet, hvilket således har ledt os frem til den følgende problemformulering.

2 Problemformulering

Hvordan oplever og håndterer ældre hjemløse det at blive gamle?

2.1 Afgrænsning

Målgruppen for dette specialeprojekt er således personer på 50 år og opefter, som har erfaringer med hjemløshed eller funktionel hjemløshed i deres sene voksenliv fra 40 år og opefter. Dermed rummer afgrænsningen både personer som har levet i langvarig hjemløshed eller funktionel hjemløshed og gruppen, som har haft en sen debut i hjemløshed eller funktionel hjemløshed.

For at komme fænomenet, den aldrende hjemløse, lidt nærmere er det nødvendigt at afklare, hvem det er, vi taler om. Benjaminsen bruger følgende definition af hjemløshed:

“Som hjemløse regnes personer, som ikke disponerer over egen (ejet eller lejet) bolig eller værelse, men som er henvist til midlertidige boalternativer, eller som bor midlertidigt og uden kontrakt hos familie, venner eller bekendte. Som hjemløse regnes også personer uden et opholdssted den kommende nat (Benjaminsen 2019:15).

Personer som er henvist til midlertidige boalternativer inkluderer desuden personer, som er indlagte på hospitaler eller behandlingshjem, og som står for at skulle udskrives inden for en måned, uden at have en boligløsning (Socialstyrelsen 2020). Dette vil sige, at vi inkluderer personer der f.eks. Er eller nyligt har været i misbrugsbehandling eller indlagt i psykiatrien. *Funktionel* hjemløshed er en bred betegnelse og dækker over mennesker der har egen bolig, men af forskellige grunde ikke magter at bruge den, og derfor også tælles med i hjemløsestatistikkerne (Ibid.).

Vi definerer ældre i denne sammenhæng som 50-årige og opefter, da forskningen har vist, at ældre udsatte personer i hjemløshed allerede fra 50-årsalderen oplever alderdomstegn, som normalt forbindes med en højere alder, såsom helbredsproblemer og nedsat kognitiv funktion (ofte som følge af alkoholdemens), hvor mange af dem har plejebehov, som ligner det langt ældre mennesker har, og at selv-identifikation som ældre for denne gruppe desuden starter langt tidligere (Benjaminsen 2021:7; Pedersen, Grønbæk og Curtis 2011: Grenier et al. 2016:3). Det betyder også, at studiet breder sig til ikke kun at være alderdom på et specifikt tidspunkt i livet, men også at inkludere alderdom som en proces, vi er i.

3 Eksisterende forskning

I dette afsnit vil vi give læseren en indføring i den eksisterende forskning om temaet ældre hjemløse, på baggrund af specialets litteraturstudie. I litteraturstudiet har vi anvendt databasen Sociological Abstracts. Udvælgelsen af forskningsartikler er taget ud fra gennemlæsninger af abstracts. De nedslag vi i det følgende vil gøre er for så vidt muligt i forskning foretaget i kontekster og lande, som vi kan sammenligne med den kontekst denne undersøgelse finder sted i. Det vil sige, at fravalgene f.eks. Har betydet at studier fra lande med mere ekstrem fattigdom er sorteret fra, da vi vurderer, at der i disse sammenhænge er tale om en meget anderledes type hjemløshed, end den vi ser i Danmark og vil møde i denne undersøgelse.

3.1 Ældre i hjemløshed

På baggrund af den eksisterende forskning der undersøger forskellige aspekter af livet som gammel og hjemløs, har vi identificeret fem overordnede temaer, som beskrives i forskningen, og som vi kort vil gengive her. Det drejer sig om følgende emner: *livsomstændigheder og udfordringer, helbred, tidsdimensionen, årsager til hjemløshed blandt ældre og fremtidsudsigter og planer.*

3.1.2 Livsomstændigheder og udfordringer

Amanda Grenier et al. undersøger hjemløshed blandt ældre i Quebec, Canada med en mixed-methods undersøgelse, der inkluderer 40 kvalitative interviews med personer i aldersgruppen 46-75 (udgivet i Journal of Gerontological Social Work). Ift. informanternes overordnede oplevelse af at være gamle og hjemløse, beskrives det, at hjemløshedssituationen opleves som altødelæggende, og de evige køer til herberger, vandring rundt i byen om dagen, at bo sammen

med andre hjemløse, herbergernes rigide regler og bekymringer om at blive bestjålet, er særdeles udmattende (Grenier et al. 2016:466-467). De oplever at føle sig socialt ekskluderede, hvilket forværres af det faktum, at alle informanterne har meget begrænsede sociale netværk; f.eks. har kun få kontakt til deres nærmeste familie (børn, søskende, forældre), og mange af dem oplever at mangle længerevarende meningsfulde sociale relationer (Ibid.:465). Magdalena Mostowska og Katarzyna Dębska undersøger kvinders hjemløshed i Polen (udgivet i Journal of Gender Studies 2020) vha. survey data, police-dokumenter, ekspert- og individuelle interviews med hjemløse kvinder. For kvinderne gælder det, at de overordnet er taknemmelige for at have et sted at være, da den materielle sikkerhed og omsorg de kan modtage på værestederne vægtes højt. De fortæller dog også, at de har dårlig trivsel på væresteder, hvor der er mange mænd, hvorfor væresteder forbeholdt kvinder foretrækkes (Mostowska & Dębska 2020:451). I Benjaminsen og Lauritzens (2021) kvalitative undersøgelse af udsatte ældre borgere i hjemløshed i Danmark, som vi kort behandlede i afsnit 1, identificerer de som nævnt to typer af ældre hjemløse borgere. Den ene har erfaringer med langvarig udsat- og hjemløshed, hvor den anden har haft sen debut. Den første gruppe har ofte lang historik med misbrug og psykiske problemer, og mange ophold med herberger og forsorgshjem. Den anden gruppe har ofte været ude for en livsændrende situation, har mistet arbejde, eller oplevet et stort tab af netværk og daglig kontakt til andre mennesker ved overgangen til efterløn eller pension. Denne gruppe har ofte oplevet en form for social *deroute*, som har været længe undervejs, som kulminerer i, at de mister deres bolig. De er ikke på samme måde som den første gruppe vant til at bruge forsorgshjemmene og færdes i f.eks. Misbrugsmiljøer, og bliver derfor ofte udnyttet af andre beboere. Selvom de ikke nødvendigvis har samme oplevelse med langvarig udsathed som den første gruppe, er disse personer også ofte relativt svækkede og lever med forskellige udfordringer, hvor der særligt for mændenes vedkommende er problemer med alkoholmisbrug, hvor kvinderne i højere grad oplever psykiske udfordringer, men som ikke vil i kontakt med psykiatrien (Benjaminsen & Lauritzen 2021:23). I Jon Dag-Rasmussens phd.-afhandling (2017) følger han det han kalder usædvanlige ældre liv i København. Det er et etnografisk og bysociologisk arbejde, hvor han følger mobilitetsmønstre blandt ældre funktionelt hjemløse. Han identificerer bl.a. at hverdagens behov for mobilitet ud af lejligheder mod byens rum skyldes behov, der ikke kan dækkes derhjemme, f.eks. social kontakt, men også at blot det at kunne 'findes' et sted af andre, betyder at de føler, de eksisterer frem for deres ensomme afsondring derhjemme (Dag-Rasmussen 2017:194-196). Han finder dog også, at ensomheden i at være for sig

selv, kan være et tilvalg som følge af traumatiske eller blot mængden af dødsfald blandt relationerne (ibid. 286).

3.1.3 Helbred

Et fremtrædende tema i undersøgelserne er, ikke overraskende, helbred; eller nærmere bestemt dårligt helbred. Især de meget ældre informanter har talrige helbredsproblemer i form af kroniske sygdomme, men også problemer med f.eks. tænder eller fødder, som kunne være undgået og desuden udfordringer mht. at tilgå sundhedssystemet (Grenier et al. 2016:465; Padgett et al 2020:64). Dette medvirker til, at informanterne oplever det som sværere at være hjemløs som gammel end som ung (Grenier et al. 2016.:464). I en dansk kontekst, har Benjaminsen i VIVEs nationale kortlægning af hjemløshed (2019) fundet, at for andelen af hjemløse i gruppen 50 år og opefter, og gruppen 60-årige og opefter, har hhv. 45% og 43% svaret, at de har en psykisk sygdom, hvor der i denne undersøgelse dog ikke uddybes med hvilke(n) (Benjaminsen 2019:65). Derudover har hjemløse, der lever på gaden sammenlignet med dem, som anvender andre boalternativer den højeste andel med psykisk sygdom på 64%, hvor den er 58% blandt dem som har overnattet på varmestuer, og 57% blandt herbergsbrugerne (Ibid.:64). I Nielsen et al. kvantitative studie af brugere af herberger i Danmark fandt de, at mortalitetsraten overordnet set var fem gange højere blandt mandlige brugere, og seks gange højere blandt kvinder ift. en kontrolgruppe. Undersøgelsen tog ikke højde for gadesovere, hvilket får forfatterne til at estimere at tager man dem med, er tallene endnu højere (Nielsen et al. 2011:2205). Af særlige fund gør Nielsen et al. Opmærksom på, at der er en høj dødelighed forbundet til psykisk sygdom og misbrug, men også at uheld og selvmord var forbundet med højere dødelighed i populationen end i resten af samfundet (ibid. 2211). De fandt også at dødelighedsraten blandt psykisk syge, der brugte herberger, var dobbelt så høj, som psykisk syge i samfundet overordnet set (ibid. 2212).

3.1.4 Tidsdimensionen

Deborah K. Padgett et al. undersøger livsprioriteter blandt ældre hjemløse i en amerikansk kontekst. Her indgår 14 interviews med personer på 48 år og opefter i et mixed methods-studie publiceret i *The Gerontologist* (2020). Både Padgett et al. og Grenier et al. finder, at aspekter ved at være hjemløs i alderdommen ændrer sig med tiden. Her taler informanter f.eks. om det, at stigmaet ved at være hjemløs ændrer sig, som man bliver ældre, hvilket gør, at de skammer sig mere over deres situation (Grenier et al. 2016:464; Padgett et al. 2020:65). Der er også inden for

dette tema en problematik, der drejer sig om, hvordan tanker om fremtiden, forværret helbred og snarlig død øger bekymringer og stress hos respondenterne (Grenier et al. 2016:464). Respondenterne fortæller også om, hvordan de føler sig ekskluderet fra bl.a. arbejdsmarkedet på grund af deres alder og helbredsproblemer, hvilket gør det svært for dem at ændre på deres situation som hjemløse (Ibid.). Samtidig vokser behovet for et trygt og sikkert hjem med tiden, særligt for de ældre med kroniske sygdomme og mindre grad af mobilitet (Ibid.:466-467). Padgett et al. finder på den lidt lysere side af, at tiden går, at flere af de ældre hjemløse ser ud til at ”vokse fra” deres psykiske sygdomme, og at nogle desuden holder op med at misbruge, som de bliver ældre (2020:64-65).

3.1.5 Årsager til hjemløshed blandt ældre

Elisabeth Schröder-Butterfill og Ruly Marianti beskriver årsager til hjemløshed i en britisk kontekst i en artikel udgivet i *Ageing & Society* i 2006; der er en række almindelige tilstande, som gør, at individer er prædisponerede for hjemløshed i alderdommen. Flere af dem kommer fra tidligere begivenheder i livet, f.eks. brud i barndommen eller børnemishandling, psykisk sygdom, dårlig socialisering eller dårlige evner til at håndtere det daglige liv, at have været i hæren eller andre former for meget strukturerede leve- eller arbejdsmiljøer, begrænset socialt netværk og alkohol- eller stofmisbrug (Schröder-Butterfill & Marianti 2006:22). I Benjaminsen og Lauritzens kvalitative undersøgelse finder de, at borgernes oplevelse af vejen ud i hjemløshed oftest er startet med, at de har mistet den bolig de havde. En del af informanterne har erfaringer med langvarig hjemløshed og flere fortæller om at have mistet deres bolig flere gange. For nogle har psykiske og fysiske helbredsproblemer været en væsentlig faktor i deres forløb, hvor det for andre særligt er misbrugsproblemer, der har medvirket til, at de har mistet grebet om tilværelsen - oftest er der tale om et samspil mellem alle tre ting. En del fortæller, at de pga. Flere forskellige begivenheder i deres liv har haft svært ved at beholde et arbejde. Mange fortæller også om, at de har oplevet det som vanskeligt at få den hjælp, de havde brug for, f.eks. Ift. psykiske lidelser, forsørgelsesgrundlag, kontakt med jobcentret og især ift. At få en ny bolig. Der er derfor ofte tale om et samspil mellem borgernes egne udfordringer, og de vanskeligheder de oplever ifbm. Velfærdssystemet. De oplever, at når først de er kommet ud i hjemløshed, at det kan være svært at komme ud af den igen, fordi det er vanskeligt at få en ny bolig, og idet de oplever mange hindringer for at få hjælp og støtte. Her nævnes det også, at lange perioder med gentagne

hjemløshedsproblemer tærer på borgerne og for visses tilfælde får dem til at overveje selvmord (Benjaminsen & Lauritzen 2021:25-26).

3.1.6 Fremtidsudsigter og -planer

Ikke overraskende identificeres ønsket om at få en bolig i flere af studierne som en vigtig prioritet, og en fremtidsplan, som alle andre planer og drømme er kontingente af (Grenier et al. 2016:468; Padgett et al. 2020:66). Grenier et al. finder, at de ældre hjemløse ønsker sig et hjem, hvor de kan bibeholde autonomi og uafhængighed, selvbestemmelse ift. at fortsætte et evt. misbrug, dog med balance mellem fleksibilitet og privatliv og social støtte/hjælp til at overkomme ensomhed og social isolation (Grenier et al. 2016:467). Padgett et al. konstaterer, at der blandt deres respondenter findes ønsker om at udvikle nye og reparere gamle sociale relationer, hvilket var vigtigt for dem, idet de alle har lidt anseelige tab i deres sociale relationer. Dog har flere respondenter forbehold imod det at indgå i nye relationer med venner eller en partner, da de frygter at dette kan føre til nyt misbrug eller ansvar for andre, som de ikke oplever at være i stand til at påtage sig (Padgett et al. 2020:65). Derudover var der bred tilslutning både i Padgett og Greniers undersøgelser til forhåbninger om normative mål såsom at finde et job, få en uddannelse, en sundere livsstil og et generelt bedre helbred. Respondenterne så disse ting realistisk an ift. deres begrænsninger f.eks. i form af deres alder, men samtidig også med en forsigtig optimisme, på trods af mange år med modgang (Ibid.; Grenier et al 2016:468). Grenier et al. finder i deres undersøgelse også et tema om håb. Flere respondenter understreger vigtigheden i at bibeholde håb om at komme ud af hjemløsheden og også håbe mere generelt på fremtiden. Håb udgør en afgørende kilde til styrke for respondenterne; det antager form som en type håndteringsstrategi og/eller beskyttende faktor ift. at kunne cope med deres situation og modvirke, at de giver op på livet. For at bibeholde håbet forklarer respondenterne, at de ser tilbage på bedre tider, for at trække på disse for få støtte og rettesnore (Grenier et al. 2016:468). I en kvalitativ undersøgelse af Groot & Hodgetts (2012), finder de i deres empiriske materiale, at den gadehjemløse har sin selvforståelse forankret i andres meninger og handlinger, at han ønsker mere af tilværelsen, og har en frygt for 'at miste sig selv til gaden'. Ensomhed og isolation spiller også en væsentlig rolle i tilværelsen (Groot & Hodgetts 2012:260). Den hjemløse bruger meget tid i sin fantasi, på at forestille sig det ideelle hjem, især i svære tider på gaden. En del af fantasien om det ideelle hjem er at møde andre mennesker, og føle at han hører til blandt dem. Der er klare associationer mellem 'et hjem' og gaden, altså at gaden i sig selv tænkes som et hjem, og der bruges tid på at domesticere gaden for at gøre den 'hjemlig'

ved at have gæster og at udstille sine ting, så andre kan se dem. En praksis der dog giver problemer med følelsen af privatliv i hverdagen. Den sidste udfordring er, at skabelsen af et hjem i det offentlige ofte afbrydes af autoriteter som politi, af andre hjemløse eller af øvrige mennesker i samfundet, og det skaber en usikkerhed i hjem-følelsen (ibid. 262-64). I et kvalitativt interviewstudie af 99 hjemløse menneskers fritidsliv i New Zealand, finder Hodgetts & Stolte (2015), at fritidsaktiviteter skaber tilhørsforhold for de hjemløse, og skaber relationer til andre mennesker (Hodgetts & Stolte 2015:904). Deltagerne giver mening til steder i byen ved at påvirke dem fantasifuldt, ved f.eks. improviseret havearbejde. Dagdrømme og fantasi giver en måde at slippe væk fra dagligdagen, og ud af gadehjemløshedens hårde sider for en stund (ibid. 905). Et andet eksempel er det at mødes i en park med andre, og sidde og drikke. Det bliver af informanter i undersøgelsen beskrevet som fester, som vigtigt for at knytte sociale bånd og som en måde sammen kortvarigt at tage ejerskab over et sted (ibid. 908). Den sidste pointe fra dette studie vi vil fremhæve, er hvordan det at være undervejs på en rejse mellem steder, f.eks. på bussen eller i toget, gør at de hjemløse føler sig integrerede i bybilledet, frem for når de står stille (ibid. 909).

3.1.7 Opsummering

I dette afsnit har vi afdækket eksisterende forskning, der var særligt relevant for undersøgelsen, ud fra en selektionsstrategi der indebar sammenlignelige forhold, geografi og alder. Hjemløseforskning har tendens til at være primært interesseret i unge (Dag-Rasmussen 2016:46), og med det forhold in mente, at det er en relativt nylig udvikling at hjemløse bliver 'gamle' er det naturligt, at det er et relativt udforsket felt. I opsummering af de inddelte afsnit kan vi overordnet udlede, at der i Danmark identificeres to typer ældre hjemløse, de der oplever livsomvæltende begivenheder og har sen debut, og de der har langvarig erfaring med hjemløshed. For både mænd og kvinder er problemer i barndom, psykisk sygdom, manglende evne til at håndtere hverdagsliv alle prædikative faktorer, mens at have været i hæren og misbrugsproblemer kan identificeres. At miste sin bolig er ofte startskuddet på hjemløshed, især i kombination med psykisk sygdom og/eller misbrug. Mortalitet og morbiditetsraten blandt brugere af herberger i Danmark er markant højere, selv sammenlignet med andre udsatte grupper. En problematik, der relaterer sig til næste punkt, hvor undersøgelser viser at problemer med at tilgå offentlige velfærds- eller sundhedssystemer er en barriere, samt problemer med at tilgå arbejdsmarkedet når først de har været hjemløse. De lever generelt udmattende liv, og har begrænsede sociale netværk udenfor hjemløshedsmiljøet, og

relationer i hjemløsemiljøet kan være problematiske pga. misbrug og andre problematikker. Funktionelt hjemløse søger ud i det offentlige rum for at få dækket behov, de ikke kan derhjemme, hvor ensomhed fylder rummet ud. De følger bestemte handlingsmønstre i at gøre det offentlige rum hjemligt, vha. deres fantasi, men udfordres af at autoriteter eller andre mennesker forstyrrer deres privatlivsfølelse. De hjemløse i undersøgelserne ønsker overordnet set en bolig de kan disponere over, men de ønsker også en høj grad af frihed og selvbestemmelse over den. For misbrugeres vedkommende ønsker de at kunne få lov at fortsætte uden indblanding. Mange ønsker dog også at kunne få/anvende social bostøtte, som hjælpemiddel mod at ende tilbage i hjemløsheden. At håbe på en vej ud af hjemløsheden giver dem kræfter til at kæmpe gennem barske hverdage. En måde de undslipper barske hverdage på, er gennem fantasi og fritidsaktiviteter.

Vi kan konkludere ud fra disse nedslag at hjemløselivet som ældre er præget af både fysisk og psykisk sygdom, høj dødelighedsrisiko, problemer med adgang til offentlige systemer, samt behov for både selvbestemmelse og støttende omsorg i de boligformer de håber at få adgang til.

3.8 Specialets sociologiske bidrag

Den sparsomme forskning i krydsfeltet mellem alderdom og hjemløshed gør, at vi ser det berettiget at udføre en grundforskningsorienteret undersøgelse af emnet. Mens specialets omfang ikke tillader at inddrage alle relevante sider af ældre hjemløses tilværelse, kan det give grobund for videre forskning i emnet. Fagpersoner, der arbejder med området kan anvende specialets fund som afsæt for indsatsområder, der kan forbedre tilværelsen for en overset del af befolkningen.

4 Videnskabsteori

I dette afsnit vil vi kort skitsere, hvad fænomenologien som tankesæt er, og giver af muligheder, samt nogle udvalgte begreber i den ekstensive fænomenologiske filosofi, der har fungeret orienterende i udarbejdelsen af specialet.

4.1 Fænomenologi

Verden er givet 'a priori', i fænomenologien, hvilket vil sige, at den eksisterer før vores refleksion om den. Når vi som fænomenologer netop reflekterer over elementer af virkeligheden, påfører vi den en bestemt mening og indhold, gennem meningsladede symboler, der rammesætter dele af verden på en bestemt måde. Fænomenologiens ærinde bliver at påpege, at denne rammesætning og meningstildeling ikke er uafhængig af måden vi tænker på, og den *livsverden* og *naturlige indstilling* – vores taget-for-givne udgangspunkt – altså, at den per definition ikke kan være objektiv, fordi den tager sit udgangspunkt i et subjekt og et førstepersonsperspektiv. For en rigid videnskab, der var Edmund Husserls oprindelige mål for fænomenologien, er det derfor nødvendigt netop at tage den *naturlige indstilling* alvorligt som en del af en empirisk undersøgelse af et fænomen, fordi den er en del af de mulige perspektiver et fænomen bliver synligt for os gennem (Zahavi 2018:49).

Begrebet *epoché* henviser til en suspendering af det, vi tager for givet, den normative viden vi har, inklusiv det førvidenskabelige, der i fænomenologiens termer kaldes *den naturlige indstilling*, fordi den "tager det for givet, at den verden, vi erfarer, også eksisterer uafhængigt af os." (Ibid.). I modsætning til dette må en fænomenologisk undersøgelse netop undgå at antage svarene på forhånd (ibid.). Formålet med *epoché* er ikke at fjerne alt det indhold, vi påtænker et fænomen at have, men at gøre dem synlige i den forstand, at de bidrager til måden, vi erfarer fænomenet på og udvider det perspektiv med nye iagttagelser – og på den måde komme tættere på fænomenets facetter og helhed med en opmærksomhed på problematikken i, at vi erfarer verden på bestemte måder (ibid.:50-51).

I dette speciale har vi en ambition om at lade de og det, vi undersøger træde frem for både os selv og læseren gennem den fænomenologiske indstilling. Hjemløse og hjemløshedsproblematikker, ikke mindst i et alderdomsperspektiv, er i sagens natur fjernt for langt de fleste mennesker i samfundet. Fordi hjemløshed og en hjemløs person i sig selv er kendt for os via vores fordomme, er det nødvendigt at tilgå emnet med en opmærksomhed på denne problematik. Målet er ikke at skrive et speciale om vores fordomme om hjemløse, men så fordomsfrit som muligt at skrive et speciale om de hjemløses erfaringer, og forudsætningen for at kunne gøre det er at gøre sig bevidst om disse fordomme, og måden de er med til at skabe det fundament, specialet er bygget på. Foruden informanternes egne subjektive erfaringer er det også klart, at der i et kvalitativt speciale

som dette også sker et møde mellem verdener. Det er i sig selv ikke underligt, for verdener mellem mennesker mødes, flyder over i hinanden og konstituerer gensidigt en fælles *livsverden* og *meningshorisont* for os (Zahavi 2018:102). At være hjemløs er, udover at være en subjektiv erfaring for informanten, også en intersubjektiv erfaring om netop fordomme, at være i et samfundssystem og om det almindelige og det ualmindelige. At forstå sig selv i verden er kort sagt også at forstå sig selv i relation til noget andet. Det er altså en del af det fænomenologiske blik for specialet ikke blot at rette vores opmærksomhed mod det rent subjektivt erfarede, men også mod erfaringen af det intersubjektive; den aldrende hjemløse i en fælles verden, og hvordan de håndterer den.

Netop vores omgang med verden er et centralt fokuspunkt. Vi anlægger et blik på et situeret menneske, det at vi som mennesker altid er en del af verden i måden vi tænker om den på, mod måden vi bruger den på og engagerer os i den (Zahavi 2018:85-86). At være hjemløs er ikke en isoleret hændelse uden for kontekst, men et fænomen i verden sammen med os. At agere og praktisere hjemløshed, at udøve alderdommen, er en væsentlig del af den måde fænomener kommer til syne på for en læser her, men også for os i det arbejde et fænomenologisk speciale rummer. Aldrende hjemløshed bliver meningsfuldt at forstå for os i den måde det praktiseres på.

4.2 Hermeneutik

Som det kan læses ud fra ovenstående, ønsker vi altså i empiriindsamlingen og møderne med vores informanter at anlægge en fænomenologisk tilgang. Dog vurderer vi, da vi arbejder med en adaptiv tilgang, hvilket uddybes i det efterfølgende afsnit, at det er givtigt for det videre arbejde med vores data at kombinere fænomenologien med hermeneutikken. Hvor vores fænomenologiske tilgang bl.a. kommer til udtryk i vores brug af orienterende koncepter som indfaldsvinkel til interviews, er det vores intention at inddrage konkret teori i form af emergerende koncepter i analysearbejdet, for at forstå og fortolke informanternes udsagn og vha. teorierne bygge bro mellem de forskellige dele.

I hermeneutikken arbejdes der med den hermeneutiske cirkel, hvor man ved hjælp af dialektisk vekselvirkning forstår dele via helheden og omvendt. Her taler man altså om, at for at opnå forståelse af et givent emne, må alle de enkelte dele sammenføres og tolkes ind i forståelsen af helheden (Andersen & Koch 2015:208). Konkret for vores analytiske arbejde kan vi således tale

om, at tolkningen af én informants fortælling må blive et produkt både af enkeltdelene tolket i konteksten af det enkelte interview som helhed, men også som en del af en helhed, som udgøres af vores samlede data, forforståelser mv. Det er således i denne sammenhæng, vi ser en mulig kobling mellem fænomenologien og hermeneutikken; fænomenologien søger ikke blot at beskrive dens fænomen, men at forstå det i sin helhed, gennem fortolkning af alle fænomenets abstrakte og samtidige vinkler og facetter (Zahavi 2018:105). Forforståelsen er en ressource i hermeneutikken, som man trækker på, når vi skal forstå et givet fænomen (Andersen & Koch 2015.:222). Dette tillader os altså at bringe vores teoriapparat i spil i analysen, så vi ved hjælp af disse kan danne fortolkninger, sammenføje dele og forsøge at skabe en meningsfuld helhed (ibid.:224). Vi vender tilbage til den hermeneutiske tilgang i afsnit 5.10 om specialets analysestrategi.

Fænomenologiens påkrævede åbenhed og fralæggelse af forudbestemte antagelser om undersøgelsens tematik, koblet med den hermeneutiske fortolkning, giver anledning til at anvende en fleksibel tilgang i specialet, der åbner sig mod empirien og lader den tale til os uden at være rigtigt rammesat på forhånd af at skulle teste specifikke teorier på ældre hjemløse.

4.3 Adaptiv metode og adaptiv teori

I dette speciale anvender vi en eksplorativ og adaptiv tilgang, der giver os muligheden for at starte ud med en mere undrende problemformulering, som derefter følger den eksplorative og undersøgende vej. Det empiriske data, vi producerer, analyserer vi med den vinkel, at det kan tvinge de indledende antagelser til at tilpasse sig empirien, frem for omvendt (Layder 2018:19). Dette betyder også, at de indledende orienterende koncepter, som vi vil behandle i det følgende afsnit, blot er en ramme, der inspirerer undersøgelsen, mens empirien i sig selv vil vise os de rette tematikker at forfølge i kodningen (ibid. 123). Den eksplorative tilgang er værdifuld når der her er et område, der er begrænset forudgående viden om (Layder 2018:20).

I dette specialeprojekt anvendes *orienterende koncepter*, der er udvalgt eksisterende teori om emneområdet, der kan være med til at guide empiriindsamlingen. De orienterende koncepter er dog kun ledetråde, og ofte vil de udvikle sig, revideres eller transformeres, men med empirien i fokus (ibid.). De orienterende koncepter ændres potentielt så meget, at de kan være svære at få øje på i en analyse, men qua deres indflydelse på dataindsamlingen, er de stadig tilstedeværende (ibid. 21). De orienterende koncepter kan gradvist blive erstattet af emergerende koncepter, som de

træder i forgrunden, og overvinder ved hjælp af deres stærkere sammenhæng og forklaring af det empiriske materiale. I dette speciale anvendes de orienterende koncepter i første omgang konkret i empiriindsamlingen. Desvidere er vores orienterende koncepter opstået som en del af vores eksplorative tilgang, og således første gang identificeret i vores første møde med undersøgelsesfeltet. Hvordan og hvilke koncepter, der her er tale om, vil vi uddybe yderligere i afsnit 5.6 om interviewguide. I et eksplorativt øjemed er det centralt, at vi ikke lader problemformuleringen give svaret på forhånd (ibid. 3). Ny viden opstår ikke magisk ud af data, men træder frem som *emergerende koncepter* i kollisionen med tanker, der allerede eksisterer. Hvor meningsfuld og valid denne viden er, er et samarbejde mellem den viden, der findes og skabes via empirien og eksempelvis generelle teorier (ibid. 117). Som empirien analyseres og tematikker begynder at træde frem, kan man låne dele af *generelle teorier* for at styrke den viden, der skabes (ibid. 106).

I dette speciale anvendes den generelle teori efter specialets empiriindsamlingens afslutning, for at styrke og udvide empiriens egen forklaringskraft (ibid. 107). De generelle teories værdi er i dette tilfælde afhængig af, hvor meget de styrker specialets empiris egne forklaringer og logikker (ibid. 117). Generelle teorier som eksempelvis ses i Marx eller Bourdieus arbejde, kan siges at være tæt på virkeligheden, uden nødvendigvis at forholde sig empirisk tæt på. Deres værdi findes ofte i, hvor nemt vi genkender deres forklaringer på den sociale virkeligheds logikker (ibid. 112).

5 Metodeovervejelser

I dette speciale benytter vi os af metoder i den kvalitative ende af spektret, nærmere bestemt uformelle samtaler og individuelle semi-strukturerede interviews, dog med en overvægt af individuelle interviews. Da specialet anvender en fænomenologisk og adaptiv tilgang til empiriindsamlingen, går vi til feltet og interviewene på eksplorativ vis.

I de følgende afsnit, vil vi beskrive empiriindsamlingsprocessen, og forklare og begrunde de valg, som vi foretog os undervejs. Her vil vi berøre rekruttering af informanter, interviews, herunder ekspertinterview og interviewguide og overvejelser om etik post empiriindsamling.

5.1 Rekruttering af informanter

Til rekrutteringen af informanter fik vi hjælp fra ansatte på sociale væresteder og forsorgshjem, og derigennem kontakt til personer som gerne ville lade sig interviewe. Dette har haft betydning for måden hvorpå vores rekruttering af informanter foregik. Dette vil vi beskrive i det nedstående.

Indledende tog vi kontakt til forskellige væresteder med henblik på at etablere en indgang til at møde de hjemløse inden for værestedets rammer. Vi lærte, at flere væresteder stiller sig kritisk overfor at formidle kontakt mellem studerende og lignende aktører og deres brugere, ud fra en ambition om at passe på deres brugere, som ofte er sårbare, og som desuden gerne skal have værestederne som et privat frirum. Lederen på ét socialt værested indvilligede imidlertid i at invitere os på besøg til en uformel snak om undersøgelsen, og hvordan de kunne hjælpe os med at formidle kontakt. Derefter fik vi gennem ham kontakt til en af brugerne, som vi arrangerede et møde med på værestedet. Derudover fik vi gennem tre forskellige forsorgshjem i Jylland kontakt til flere informanter og lavede desuden et ekspertinterview med lederen af et af forsorgshjemmene. De ansatte på forsorgshjemmene hjalp os med kontakt til nuværende beboere og i to tilfælde til forhenværende beboere. Dermed har de ansatte, der gennem deres stillinger har en vis troværdighed, tillid og autoritet blandt brugerne fungeret som gatekeepers, idet deres accept legitimerer vores invitationer til deltagelse i individuelle interviews (Karpatschof 2015:456). Dette vil også sige, at samtlige informanter, udover lederen, som stillede op til ekspertinterview, er udvalgt af ansatte på de tre forsorgshjem samt værestedet, vi havde kontakt til. Den indflydelse vi selv har haft på udvælgelsen er dermed de rammer vi har opstillet i afsnit 2.1 om afgrænsning, hvor de ansatte udvalgte personer, som de har vurderet 1) ikke ville være til fare for os, 2) var mentalt og kognitivt 'stærke' nok til at deltage i interview og til en vis grad give reflekterede svar, og 3) at de var ædru nok, med det in mente at misbrugere har et funktionsniveau der kræver en vis mængde alkohol/andet. Derudover skal der her også kommenteres på, at specialets samling af informanter udelukkende består af mænd. Dette var ikke planen fra vores side, men miljøet er meget domineret af mænd, især i de ældre aldersgrupper, hvor 74% i i aldersgruppen 50-59-årige er mænd, og 81% i gruppen 60 år og opefter (Benjaminsen 2019:34), hvilket kan være med til at forklare, hvorfor vi udelukkende kom i kontakt med mænd i miljøet.

5.2 Interviews

Vi anvender i dette speciale både ekspert-, semistrukturerende og uformelle interviews. Specialets samlede empiri består dermed af 1 ekspertinterview og 9 interviews med mænd fra hjemløse-miljøet. Vores hovedprioritet er netop interviewene med de hjemløse, da vores interessefelt udgøres af deres erfaringer og oplevelser, og da vi ønsker at gå fænomenologisk til værks i undersøgelsen for at kunne gengive de ældre hjemløses fortællinger så virkelighedsnært som muligt. Vi udførte ekspertinterviewet i begyndelsen af empiriindsamlingen, for herigennem at klæde os på til de forestående møder og interviews med personer inden for hjemløse-miljøet. Alt dette uddybes nærmere i det følgende.

5.3 Ekspertinterviews

For at indhente en bredere viden om hjemløse supplerede vi som nævnt med et ekspertinterview med lederen på et af de forsorgshjem, vi fik kontakt til.

Natalia M. Libakova og Ekaterina A. Sertakova viser, hvordan vi kan skelne mellem fire typer af informanter i disse interviews; typiske eksperter, nøgleeksperter, teoretiske eksperter og falske eksperter (2015:118). Ud fra dette kan vi kategorisere interviewet med lederen på forsorgshjemmet som et interview med en nøgle- og/eller teoretisk ekspert, idet han både bidrager med faktuelle informationer om hjemløse og livet på et forsorgshjem, og reflekterer analytisk over dette. Samtidig er han ikke direkte bærer af den praksis vi undersøger, men har gennem sit arbejde stor berøringsflade med det, hvorfor vi vurderer, at hans viden på området kan bidrage til vores undersøgelse (ibid.). Ekspertinterviewet udførtes i starten af empiriindsamlingen – efter pilotinterviewet og inden de semistrukturerede interviews med hjemløse – for at vi kunne anvende den viden vi opnåede herigennem til at klæde os på til at møde vores kommende interviewpersoner. Derudover fungerede mødet med ham samtidig som adgangsforhandling, hvor vi aftalte, hvordan medarbejderne på forsorgshjemmet kunne formidle kontakt til beboerne.

5.4 Semistrukturerede interviews

Hovedvægten af empiri i specialeprojektet udgøres af individuelle semistrukturerede interviews. Interviewene kan nærmere bestemt betegnes som semistrukturerede livsverdeninterviews, hvilke anvendes i fænomenologiske tilgange til kvalitative undersøgelser, og som er kendetegnet ved, at man forsøger at forstå temaer fra den levede hverdagsverden gennem informanternes egne

perspektiver. Gennem interviewet søger vi at hente beskrivelser af informanternes levede verden, for senere at fortolke de beskrevne fænomener. Interviewet minder om en hverdagssamtale, men har et bestemt formål, en interviewguide, hvis temaer forfølges i løbet af interviewet, dog ikke i bestemt rækkefølge, samt forslag til konkrete formuleringer af spørgsmål (Kvale & Brinkmann 2015:49).

Derudover lod vi os ift. interviewsituationen inspirere af Jette Fogs fænomenologiske tilgang til det kvalitative interview, hvor der lægges vægt på empatien som redskab til at forstå andre mennesker. Når vi møder folk i samtaler, både i vores personlige og forskningsmæssige liv, er det først og fremmest gennem os selv, at vi kan erfare dem (Zahavi 2018:106-107). Vi bruger os selv og vores egne erfaringer og evner til at erkende det andet menneske, og dermed bliver vi selv instrumenter i vores empiriindsamling (Fog 2004:34). Empatien er ifølge Fog særligt vigtig for den praktiske kunnen i professionelle samtaler, f.eks. i forbindelse med interview og empiriindsamling (ibid.:70). Da vores udgangspunkt i dette specialeprojekt er vores informanternes fænomenologiske erfaring af deres livsverdener, er en empatisk forståelse af ham/hende, og det vedkommende siger en nødvendighed (ibid.). I vores personlige liv, kan livet som hjemløs siges at være en fremmed kultur for os. Her må vi altså undersøge interviewpersonens liv på en måde, så vi får kendskab til den kontekst hans liv udspiller sig i, så vi får bedre mulighed for at forstå hans udtryk og altså mobilisere empati (ibid.:67). Helt konkret i samtalsituationen bragte vi vores empati i spil ved at lytte med åbent sind og hverken foregribe mening med eller fordømme det, der bliver sagt (ibid.:68). At lægge vægt på empatien som kilde til erkendelse i interviewene betød også for os, at det var denne, som måtte bringes i spil når det kom til det at stille opfølgende spørgsmål samt vurdere, hvilke emner der skulle forfølges, og i hvor udpræget grad. Dette vil vi også berøre i afsnit 5.9 om overvejelser om etik i forbindelse med empiriindsamling.

5.5 Pilot-interview

Vi kom gennem et værested i kontakt med en hjemløs mand, Laust, som vi aftalte at mødes med på værestedet til en uformel snak. Mødet endte som et uformelt pilot-interview, som efterfølgende hjalp os til at identificere orienterende koncepter til projektets interviewguide.

Uformelle interviews er bl.a. kendetegnet ved det mere spontane afsæt for og løsere rammer om samtalen, f.eks. idet at interviewets længde ikke markeres af en diktafon, som bliver tændt og

slukket igen ved afslutningen (Swain & Spire 2020:10). Interviewene adskiller sig dog naturligvis fra almindelige hverdagssamtaler, da vi deltog i samtalen med intentioner om at generere data til vores undersøgelse (Ibid.:11). Emnet for samtalen var heller ikke tilfældigt, da vi som forarbejde til mødet havde besluttet hvilke temaer, vi ville bringe op, og da vi som en del af den information, vi gav om os selv (og i forbindelse med informeret samtykke) fortalte om undersøgelsens emne og formål. Herefter spurgte vi ind til tre temaer:

- Informantens hverdag
- Vedkommendes tanker om at blive gammel og
- Tanker om fremtiden mere generelt

Vi fulgte ikke en bestemt rækkefølge eller på forhånd formulerede spørgsmål, men derimod samtalsens naturlige gang. Ifølge Amedeo Giorgi er det vigtigt, at et fænomenologisk interview giver informanten plads til selv at udfolde sin fortælling, og kun lede dem på vej, hvis de når for langt ud ad en tangent (Zahavi 2018:151). Målet var således at skabe empiri, der kunne beskrive fænomenet tæt, uden at vi som interviewere pålagde informanten at engagere sig i forskningens teoretiske diskussioner (ibid. 138-39).

5.6 Om interviewguide og operationalisering

I dette afsnit vil vi vise, hvordan undersøgelsens interviewguide skal medvirke til at besvare problemformuleringen ”*hvordan oplever og håndterer ældre hjemløse det at blive gamle*”. Dette søger vi at opnå viden om gennem informanternes beskrivelser af deres hverdagsliv og livsverden, sociale relationer, refleksioner over fremtiden og deres liv. Vi anlægger en hverdagslivsmæssig og emotionssociologisk teoretisk ramme til problemformuleringe, hvilket bundes i de orienterende koncepter vi udvalgte efter pilot-interviewet og fra ekspertinterviewet. I denne del af undersøgelsen, interviewet, beskæftiger vi os med følelserne *eksistentiel angst* og *ensomhed*, som orienterende koncepter, og som vi derfor har spørgsmål vedrørende i guiden. Interviewet er semistruktureret, hvilket betyder, at vi har plads til, at nye, uforudsete temaer dukker op. I det nedenstående vil vi vise med eksempler, hvordan vi har operationaliseret begreberne ensomhed og angst til konkrete spørgsmål.

Skema 1

Angst	Føler du at der er mening med/i livet? Hvad er et meningsfuldt liv for dig? Hvornår er livet meningsfuldt? Evt. hvornår er livet ikke meningsfuldt og oplever du det? Hvordan håndterer du de tanker?
Ensomhed	Vil du fortælle lidt om dig selv? (Alder, hvor er du fra? familie og venner?) Hvad laver du med venner? Hvad tænker du en meningsfuld relation er? Har du sådan nogen?

Her vil vi indledende gøre læseren opmærksom på, at dette blot er et uddrag af interviewguiden, hvor den fulde guide kan findes i bilag 13. Rækkefølgen på spørgsmålene i det ovenstående skema repræsenterer heller ikke rækkefølgen i den egentlige guide, men er medtaget her for at vise de orienterende koncepter de relaterer sig til.

5.7 Angst og ensomhed

Efter de to indledende interviews ('pilot'- og ekspertinterviewet), blev det klart for os, at den hjemløses måde at være i verden på, kan være præget af angst og en høj grad af usikkerhed f.eks. i forbindelse med, hvor man skal sove om natten, hvor det næste måltid kommer fra – hvis det kommer, mv. Dette ledte os til diskussioner om temaer vi efterfølgende analyserede som omhandlende eksistentiel angst og ontologisk sikkerhed. Uden et hjem, en fast base, med ens egne vægge og ting som et helt konkret beskyttende lag mellem individ og omverden, og uden vished om, hvad dagen eller blot den næste time bringer, kunne vi forestille os hjemløshed som en tilstand, hvor ontologisk sikkerhed er til stede i meget lille grad eller måske slet ikke. For psykiater Ronald Laing hænger ikke-tilstedeværende ontologisk sikkerhed sammen med den eksistentielle angst (Laing 1965:39,42), som er et af grundvilkårene for menneskelig eksistens (Sørensen 2015:118-119). For et filosofisk begreb som eksistentiel angst, fandt vi, at der var langt mellem oplevelsen

af fænomenet til en operationalisering, man kunne behandle i en potentielt hverdagslignende samtale. En del af overvejelserne var, at det kunne være et svært og eventuelt ubehageligt emne at tale om, og i vores tilgang til empiriindsamlingen har det været meget vigtigt for os, at kontakten med informanterne foregik på deres præmisser uden at overskride eventuelle grænser, idet vi har at gøre med en udsat gruppe. Samtidig var vi bevidste om, at der var en sandsynlighed for at nogle informanter kunne være påvirkede under interviewsituationen, og i øvrigt at interviewguiden måtte tage højde for, at der blandt denne gruppe af mennesker potentielt kunne være stor forskel i informanternes kognitionsevner. Derfor skulle forslagene til spørgsmålsformuleringer kunne rumme flere niveauer af refleksion i samtalen. Derfor er spørgsmålene til dette tema rettet mod angstens modsætning; mening og sammenhæng, i.e. opfattelsen af, at det man går og bruger tiden på, er meningsfuldt overfor Laings definition af angst, som bl.a. indebærer, at individet oplever, at dets plads i verden ikke er meningsfuld (Laing 1965:42).

5.7.1 Ensomhed

Det andet tema, som vi identificerede gennem de to første interviews, er ensomhed. Her skal det også siges, at dette tema som livsomstændighed for hjemløse, blev klarlagt i den eksisterende forskning med den begrundelse, at mange hjemløse har et begrænset socialt netværk, sjældent eller slet ingen kontakt til den nærmeste familie og oplever at mangle længerevarende, meningsfulde relationer (afsnit 3). Dette operationaliserede vi derfor i interviewguiden til spørgsmål om informantens sociale liv, herunder deres nære relationer, familie og venner og evt. professionelt og/eller omsorgspersonale, om hvad tiden sammen med venner bruges på, hvad de mener meningsfulde relationer er og om de oplever at have sådanne. Her overlapper ensomhedstemaet desuden med det andet hovedtema, eksistentiel angst, da dette også vedrører, hvordan relationer til andre opleves; f.eks. om de handler mest om glæde eller overlevelse (Laing 1965:42).

5.8 Typer af data og transskribering af interviews

I forbindelse med empiriindsamlingen ville vi med informanternes samtykke lydoptage de individuelle semistrukturerede interviews og efterfølgende transskribere disse. Fordi pilotinterviewet tog form som en spontan, uformel samtale er denne ikke lydoptaget, men idet vi begge var til stede var det muligt at tage noter om samtalens emner løbende, hvilke senere blev renskrevet, hvorfor bilag 2 har form som et referat af samtalen. Ved en anden lejlighed medførte tekniske problemer, at blot de sidste 20 minutter af interviewet blev lydoptaget, hvor vi

umiddelbart efter interviewets afslutning nedskrev temaerne fra interviewet i noteform - bilag 11 - ud fra hukommelsen. Den del af interviewet, som blev lydoptaget er transskriberet, og ligeledes er de resterende interviews. Således ender det samlede data med at bestå af ni udskrifter af interviews og to refererede interviews. Vi transskriberede, hvad der blev sagt ordret, med det for øje at få så retvisende data som muligt, og medtog desuden stemningsmarkører såsom latter, suk og pauser, for også at få disse ikke-verbale betoningar inkluderet i udskrifterne med henblik på, at de eventuelt ville indgå i fortolkningen af informanternes beskrivelser.

5.9 Overvejelser om etik post empiriindsamling

I forbindelse med empiriindsamlingen i dette speciale er der en række temaer, som vi her finder det vigtigt at diskutere ift. undersøgelsens etik. Nærmere bestemt drejer det sig om: formålet med undersøgelsen, anonymisering, informeret samtykke og covid-19.

Ifølge Steinar Kvale og Svend Brinkmann bør man i begyndelsen af en interviewundersøgelse stille sig selv spørgsmålet om, hvordan den nærværende undersøgelse kan bidrage til at forbedre situationen for deltagerne, eller den gruppe de repræsenterer (Kvale & Brinkmann 2015:113). Formålet med dette speciale er som sagt at undersøge, hvordan ældre hjemløse personer oplever og håndterer det, at blive gamle. Ved at belyse de håndterings- og følelsesmæssige aspekter af denne gruppes liv, håber vi at kunne bidrage til en dybere forståelse for disse mennesker, som til tider ses skævt til ved samtidig at give dem en stemme, i hvert fald inden for samfundsforskningen. I og med at den ældre gruppe af hjemløse er vokset i antal gennem de seneste år (Benjaminsen 2019:31), vil vi argumentere for, at de er en vigtig gruppe at generere mere viden om, hvorfor vi ser det som forsvarligt at lægge netop denne gruppe under undersøgelse. Vi vurderer i denne forbindelse, at fagpersoner, der arbejder med området kan anvende specialets fund som afsæt for indsatsområder, der kan forbedre tilværelsen for en overset del af befolkningen.

For at opnå adgang til feltet har vi kontaktet sociale væresteder som (nat-)caféer mv. Og forsorgshjem, for med medarbejdernes hjælp og accept at etablere kontakt til stedernes brugere, hvilket desuden var nødvendigt iht. Covid-19 og besøgsregler. Når rekrutteringen foregik gennem personer, der bestyrer de steder, som de hjemløse bruger, kan der være risiko for, at den autoritet medarbejderne har på stedet kan opleves som en form for pres til at deltage. Vi har derfor diskuteret, hvordan rekrutteringen bør foregå i de indledende møder med medarbejderne og lagt

vægt på, at deltagelse naturligvis skal være frivilligt, og i øvrigt, at vi gerne mødtes med mulige informanter, for selv at fremlægge vores intentioner for dem, så de havde mulighed for at sige 'ja' eller 'nej' i situationen, og ikke på forhånd skulle tage stilling til deres deltagelse. Denne tilgang var i nogle tilfælde en mere tidskrævende metode, men forhåbentlig medvirkede den til, at specialets informanter oplevede at have mere kontrol og selvbestemmelse ift. deres deltagelse.

I situationer, hvor personerne gerne ville medvirke, måtte vi være opmærksomme på, at 'settingen' og temaerne i visse tilfælde ledte til, at samtalerne fik kvasi-terapeutisk karakter, hvorfor det var særligt vigtigt at indhente informanternes informerede samtykke. Derudover er vi som sociologistuderende ikke skolet i terapeutiske samtaler, og derfor måtte vi have dette in mente, da vi interviewede, ift. hvorvidt det ville være gavnligt for interviewpersonerne, at vi forfulgte følsomme emner, der dukkede op i samtalen, eller om dette skulle undlades (Ibid.:119). Hertil følger, at vi anonymiserer alle deltagere og steder som indgår i projektet.

Grundet covid-19 og da vi har med en særligt udsat gruppe mennesker at gøre, vil vi i perioden med empiriindsamling være særligt opmærksomme på at overholde retningslinjerne med afstandskrav mv. på de pågældende steder, og i øvrigt lade os teste imellem interviews.

5.10 Analysestrategi

I dette afsnit vil vi beskrive strategien for specialets analyse, i hvilken forbindelse vi også vil berøre kodning. Det gennemgående for analysestrategien er, at vi her tager udgangspunkt i den adaptive tilgang og hermeneutikkens muligheder for fortolkning.

Den indledende fase i analysen bestod i at kategorisere og kode informanternes udsagn i interviewene. Her anvendte vi et farvekode-system til at tildele de forskellige udsagn en eller flere bestemte farver, som repræsenterede forskellige temaer. Kodningen af udsagn tog overordnet udgangspunkt i specialets problemformulering, *hvordan oplever og håndterer ældre hjemløse det at blive gamle*, hvor vi ved gennemlæsning og sammenligning af interviews identificerede temaer, som gik på tværs af informanternes beskrivelser og svar. Derudover var vi orienteret efter de orienterende koncepter *angst* og *ensomhed*, men i tråd med specialets adaptive tilgang tilføjedes der hurtigt flere temaer som processen skred frem. Her trådte hermeneutikkens fortolkningsmetode således også i kraft, da vi i identificeringen af nye kategorier orienterede os efter at sammenligne

og forstå disse i deres egne kontekster og i vekselvirkningen med de øvrige interviews temaer, den overordnede kontekst og de anvendte teories. Kodningsmetoden kan således beskrives som både begrebsstyret, hvor vi anvendte i forvejen udviklede koder, og datastyret, hvor koderne udvikledes løbende i aflæsninger af vores materiale (Kvale & Brinkmann 2014:263). Målet med de kategorier vi udviklede ud fra empirien, var at give en fuldstændig beskrivelse af de oplevelser og beskrivelser, vi undersøgte. Herefter fulgte en mere fokuseret kodning med henblik på at bevæge analyseprocessen fra det deskriptive til mere abstrakte niveauer (Ibid.:262). Denne fokuserede kodning indebar intuitive fortolkninger af informanternes udsagn, gennem hvilke vi identificerede de vigtigste og mest gennemgående temaer og aspekter af de hjemløses *oplevelser* og *håndteringer*. Således fremtrådte de overordnede temaer *frihed*, *mening*, *livsændringer*, *brud*, *flugt*, *anerkendelse* og *håb*. Disse tematikker fik således karakter af emergerende koncepter, idet vi lånte dele af generelle teorier til at give en mere nuanceret forståelse af empirien. Idet vi inddrog ny teori betød det desuden, at der her qua den hermeneutiske tilgang til empirisk analyse åbnedes muligheder for at sætte dele ind i nye kontekster, danne fortolkninger af udsagn og ved hjælp af de emergerende koncepter bygge bro mellem delene og dermed skabe en meningsfuld helhed. I denne proces er de orienterende koncepter, som dannede udgangspunkt for tilgangen til interviews og kodning af disse således trådt så meget i baggrunden, at disse emner nu blot spiller en lille rolle i analysen.

6 Analyse

6.1 Præsentation af informanter

I det følgende vil vi kort introducere læseren for de 9 hjemløse og tidligere hjemløse mænd, vi har interviewet i forbindelse med empiriindsamlingen. Det tiende interview er som nævnt et ekspertinterview med forstanderen, Peter, fra et af de forsorgshjem, vi har været i kontakt med. Alle informanterne bor på tidspunktet for empiriindsamlingen i Nord- og Østjylland.

Henrik, 57

Henrik er oprindeligt fra København, men bor lige nu på et lille forsorgshjem i en mellemstor jysk by. Han har haft en hård opvækst med en voldelig far og som desuden i høj grad var præget af psykiske sygdomme, som også førte til indlæggelser på lukkede psykiatriske afdelinger fra en meget ung alder. Han har to voksne børn som han har kontakt til, men som han dog ikke deler sine bekymringer om hans psykiske helbred med. Hans brødre, mor og alle han kendte i moderens familie er døde. Han fortæller, at han har været hjemløs stort set hele sit liv, hvor han både har levet på gaden og forsorgshjem, og at han imellem dette i perioder har boet i lejligheder. Han har erfaringer med tidligere misbrug og, som vi også skal se hos flere andre informanter, levet mere på gaden i sine yngre år, hvor han nu i højere grad bruger forsorgshjem eller andre overnatningsmuligheder. Årsagen til, at han bor på forsorgshjemmet nu er, at han var flyttet ud af sin egen lejlighed og ind til en kammerat, men at det gik galt, fordi kammeraten drak og derfor blev for ubehagelig for Henrik at bo sammen med, hvilket resulterede i, at Henrik forlod lejligheden og flyttede ind på forsorgshjemmet i stedet. Han fortæller, at det typisk er sådanne uforudsete ting, som leder til at han må forlade lejligheder. Derudover medvirker hans dobbeltdiagnose til, at han ikke kan holde ud at leve i lejligheder og i øvrigt heller ikke det samme sted særligt længe ad gangen.

Michael, 54

Michael har boet på forskellige forsorgshjem og misbrugscentre de sidste ti år. Inden dette havde han boet sammen med en kæreste, hvor forholdet ikke holdte, da de ikke kunne få børn. De flyttede fra hinanden, og da han efterfølgende blev ramt af alvorlig sygdom, mistede han sin lejlighed og kom ind på et hjem. Derudover har han boet på gaden i et år. Hele hans familie er død, hvilket han

fortæller har traumatiseret ham dybt. Mens han har boet på forsorgshjem, har han haft alkohol- og hashmisbrug og har imens han var påvirket forsøgt at begå selvmord. Han er dog nu blevet glad for det liv han lever på forsorgshjemmet, hvor han er involveret gennem sin rolle som beboerrådsformand, og ser de andre beboere og personalet som familie. Samtidig står han i en situation med nære udsigter til at få egen lejlighed, idet kommunen ikke vil betale for hans plads længere, hvilket bekymrer ham, da han er bange for ensomheden i at skulle bo alene.

Jan, 60

Jan er universitetsuddannet og havde oprindeligt påbegyndt en universitetskarriere på et stort europæisk universitet, men droppede det for i stedet at blive digter og kunstmaler. Han bor nu i en ældrebolig i en større jysk by og har været funktionelt hjemløs, hvor han på grund af psykisk sygdom ikke kunne være i sin lejlighed og forlod den til fordel for at leve nomadisk i Danmark og senere hen rundt i Europa. Han har desuden levet på et psykiatrisk hospital i en periode på 5-7 år mens han var i 50'erne. Hans familie er døde udover en søster og hendes familie, som bor langt væk, og som han ikke har meget kontakt med. Hans liv er præget af meget ensomhed, alkoholmisbrug og fysisk sygdom, bl.a. et gang-handicap, som medvirker til, at han stort set ikke kan forlade sin lejlighed. Han føler sig fanget i lejligheden og er meget tynget af den kedsomhed og ensomhed dette medfølger.

Kim, 51

Kim er udlært landmand og har arbejdet inden for området i mange år, men efter lang tid med et stressende arbejdsmiljø fik han en depression og blev indlagt på psykiatrisk afdeling. Efter en periode her flyttede han ind på et forsorgshjem, hvor han nu har boet i et år. Han fortæller, at han gennem hele sit liv har været alkoholiker, men at han for nyligt har formået at skære kraftigt ned på sit indtag. Han håber på at komme i behandling og helt ud af misbruget. Kims storebror døde for et par år siden, hvilket betyder at hans resterende familie består af to søstre, som han ikke har kontakt med, fordi de har et dårligt forhold. Han har dog fået venner på hjemmet, og i øvrigt en funktion som pedel/altmuligmand, som han får nogle timer af ugen til at gå med. Planen for Kim er at få egen lejlighed dog med tilknyttet bostøtte, men det er ifølge ham svært med adresse på et forsorgshjem, så han har fået utallige afslag fra udlejere.

Laust, i 50'erne

Laust har været hjemløs i seks år og lever som den eneste af vores informanter på gaden i en mellemstor by på tidspunktet for interviewet. Han har tidligere benyttet varmetuer og forsorgshjem, men er udelukket fra disse nu, og derfor sover han forskellige skjulte steder. Han brød sig ikke om forsorgshjemmene, fordi der var meget psykisk sygdom, men livet på gaden er hårdere og tærer på hans ressourcer, så han får sværere og sværere ved at ændre sin situation. Han er dog, sagt med hans ord, heldig ikke at have et misbrug. Han er engageret i at hjælpe andre folk i miljøet gennem bl.a. organisationsarbejde og som bisidder på forsorgshjem, hos kommunen og i psykiatrien.

Søren, 52

Søren er oprindeligt fra en lille nordjysk by, og bor nu i et hus lidt uden for en mellemstor by, hvor han arbejder i et fragtfirma. Søren har haft et mangeårigt heroinmisbrug, som startede i hans ungdom og varede tyve år, hvor han samtidig blev involveret i stofrelateret kriminalitet og levede i generel tumult og med mange flytninger rundt omkring i landet. For nogle år siden kulminerede det i, at han fik en mordtrussel og af frygt forlod sin lejlighed og flyttede ind på et forsorgshjem, stadig med et alvorligt stofmisbrug. Efter opholdet på hjemmet kom han i behandling for sit misbrug og lever nu sammen med sin kæreste, dog med følgevirkninger som PTSD fra hans tidligere liv.

Per, 59

Per bor på et stort forsorgshjem lidt uden for en mellemstor jysk by. Han er uddannet kok og slagter, og har været hjemløs siden han var i starten af tyverne. Igennem hans liv har han levet meget på gaden, boet i skoven og kun brugt forsorgshjem et par uger ad gangen til at restituere. Da han var ung begik han nogle bankrøverier, hvorefter han flyttede til Marokko og smuglede hash til Danmark derfra. Da han efter et lille år vendte tilbage til Danmark, fik han en fængselsdom og sad i fængsel i 18 år. Gennem de følgende 25 år er han kommet på forsorgshjemmet, men fik i sine 50'ere for første gang i sit liv sin egen lejlighed, som han boede i i nogle år, men hvilket gik galt, da der kom én og smadrede stedet og stjal alle hans ting. Efter dette flyttede han ind på forsorgshjemmet som han nu bor på på ottende måned. Per har ikke børn, men han har et godt

forhold til sin mor og lillebror og -søster, som dog bor i Nordsjælland. Hans krop er meget nedslidt efter mange år på gaden og som narkoman, og han dør så meget med smerter bl.a. i fødderne, at han er meget lidt mobil og har brug for en del hjælp og pleje fra forsorgshjemmets ansatte. Derfor håber han på at få en plads på forsorgshjemmets tilbud til særligt nedslidte og misbrugere, da der i denne afdeling er bedre muligheder for omsorg og smertedækning og samtidig ingen tidsbegrænsning på opholdet.

Ole, 55

Ole er halvt dansk-halvt grønlandsk, født og opvokset i Grønland, men har boet både i Grønland og Danmark gennem sit voksenliv, hvor han noget af tiden i Grønland arbejdede som ambulanceportør. Han er alkoholiker og har tidligere levet på gaden i København, hvor han på nuværende tidspunkt periodevis bor på forsorgshjem og i egne lejligheder. På tidspunktet for interviewet har han boet på forsorgshjemmet i seks-syv måneder, hvor han forinden var blevet smidt ud af sin lejlighed, hvilket han fortæller var hans venners skyld. Ole har tre børn i Grønland med tre forskellige kvinder, hvoraf han kun har kontakt til sine to døtre. Resten af hans familie er døde, af druk formoder han, hvilket han er meget tyngt af. Han venter på at få en ny lejlighed, og håber på at komme i misbrugsbehandling, så han kan blive ædru for sin ene datters skyld, som snart skal flytte til Danmark for at studere.

Jens, 57

Jens var gravemester og har arbejdet i forskellige entreprenørfirmaer rundt omkring i landet, men mistede sit arbejde da han blev syg med stress og depression og har nu for dårlige knæ til at arbejde. Nogle år forinden havde han mistet sin kæreste og samlever igennem 13-14 år, som døde pludseligt en morgen. Moderen døde kort efter. Efterfølgende sørgede Jens i fire år, hvor han isolerede sig og kun kom ud for at tage på arbejde. Da han derefter mistede sit arbejde, gik det "helt galt" for ham, og han flyttede ind på et forsorgshjem. Mens han boede på hjemmet, gik hans far og to brødre også bort, og da han flyttede ud i sin egen lejlighed, var han så langt nede, at han forsøgte at begå selvmord. Hans nye kæreste fandt og reddede ham, og selvom han synes hun gør livet mere værd at leve igen, har han det ambivalent med at han overlevede, og døden, både hans families og hans egen forestående, fylder meget i hans bevidsthed.

6.2 Hjemløse hverdagsliv

I dette afsnit vil vi beskrive, hvordan hverdagen for vores informanter overordnet tager sig ud. Dette er relevant, idet vi anlægger en hverdagssociologisk tilgang til besvarelsen af specialets problemformulering, og det dermed er inden for denne ramme temaerne i den følgende analyse vil befinde sig. Her vurderer vi derfor, at det er på sin plads med en introduktion til vores informanternes hverdagsliv på gaden og forsorgshjem.

Livet på gaden

”*Man kan ikke bo på gaden*”, siger Laust (Bilag 2:8). Men man kan, som han, være nødsaget til at sove der. Der er ikke gode sovemuligheder inde i byerne – ganske vist er der bænke, men dem oplever informanterne, som har været eller er gadesovere, at de ofte bliver smidt væk fra. Laust, som er den eneste af informanterne, der på tidspunktet for empiriindsamlingen, lever på gaden, fortæller også om, hvordan han oplever, at det, at han ligger og sover et offentligt sted er ubehageligt for de mennesker, som er omkring ham, hvilket også er ubehageligt for ham selv. Mange måneder af året er det naturligvis også meget koldt at sove udenfor om natten. Her kan en løsning være at sove i løbet af dagen i stedet. Søvn for de gadehjemløse er derfor typisk af meget ringe kvalitet, og faste døgnrytmer, som følges med majoriteten af samfundets, er sjældne. Henrik forklarer, at man sover, når man falder om af udmattethed. Et par af mændene fortæller om sovemuligheder udenfor byerne. Her kan de sove skjult og derfor mere trygt, eller, som Per og Laust, bygge teltlejr i en skov og have det som primitivt hjem.

Væresteder og varmestuer spiller en stor rolle i hverdagen på gaden – især dem der giver gratis mad, hvilket kan være med til at sikre overlevelsen. Værestederne udfylder desuden en social funktion, hvor man kan snakke med andre hjemløse eller personalet, få bibellæsninger mv. De forskellige væresteder koordinerer ofte med hinanden, så der alle timer i døgnet er ét, der er åbent, hvilket særligt er vigtigt i de kolde måneder. Det betyder for mange gadehjemløse, at deres hverdage er struktureret omkring det at bevæge sig fra værested til værested, når de åbner og lukker. Derfor bruges der en del tid på at gå rundt i byen. Andre ærinder, som f.eks. at ringe til banken eller lignende tager tid, da de også indebærer at bevæge sig rundt i byen, f.eks. ud at finde nogen at låne en telefon af, og ligeledes med at låne eller tilbagebetale penge, købe stoffer osv. Derudover fortæller informanterne om, hvordan hverdagene er meget præget af at forholde sig til, hvor næste måltid skal komme fra, og hvor man kan komme til at sove. Derfor har mændene svært

ved at beskrive faste rutiner i løbet af hverdagen, da de oplever gadehjæmsløsheden som uforudsigelig, og at man i udpræget grad lever én dag eller endda blot én time ad gangen. Mændene fortæller, at man konstant må være på vagt, da de lever med høj risiko for at blive overfaldet og for at få stjålet deres ting. Vold og trusler både fra andre hjemløse og øvrige personer er en almindelig del af hverdagen, så for at beskytte dem selv, har de måttet lære at aflæse situationer og andre mennesker, for at kunne mindske risikoen for at komme til skade. Som en positiv ved gadehjæmsløsheden fremhæver flere af mændene friheden i denne form for liv, hvilket vi vil gå i dybden med i analysen. Informanterne har blandede erfaringer med, hvordan de forholder sig til andre mennesker i miljøet. Nogle holder sig mest for sig selv, hvilket også kan være forbundet med risikoen for overfald, mens andre har fundet fælles- og venskaber i f.eks. At hjælpe andre fra hjemløsemiljøet eller i at drikke og feste med andre.

Livet på forsorgshjem

Flere af mændene fortæller om, hvordan forsorgshjem har været gode at bruge til restitution i et par dage eller uger ad gangen i de perioder, hvor de har levet på gaden. Her er der en seng, en kantine inden for rækkevidde, hvor der kan købes mad, og mulighed for hjælp til f.eks. at komme til lægen. De fleste har dog nu, fordi kroppene ikke længere kan holde til gadelivet, opholdt sig på forsorgshjem i længere perioder.

Peter, der er forstander på et forsorgshjem, fortæller overordnet om stedet. Målgruppen er hjemløse, der er socialt udsatte, hvor social udsathed for ham at se, kan være lidt svært at definere præcist, da det både dækker dårlig tilknytning til arbejdsmarkedet, kriminalitet, psykisk sygdom og misbrug. Hjemløshed og social udsathed er koblet sammen, for at sikre at det er legitimt udsatte personer, der benytter forsorgshjemmene. Han fortæller:

”langt de fleste af de hjemløse, der kommer på alle forsorgshjem i Danmark, de har haft debut i psykiatrien eller misbrugsbehandling 5-7 år forinden. Så vi ved godt hvem det er. Det er ikke sådan noget, der kommer som lyn fra en klar himmel, det er det ikke. Man bliver ikke hjemløs i Danmark på grund af fattigdom, eller dårlig studievejledning, eller en skilsmisse eller sådan noget. Det er overhovedet ikke det, vi ser. Overhovedet ikke. Det er ... langt overvejende

psykisk sygdom og/eller misbrug, som har været [og] som er fuldstændig invaliderende, og man slider sine netværk op og sin familie og kan ikke passe et arbejde, får ingen uddannelse, typisk har folk fået indsats fra de var børn. Så de er blevet fjernet fra hjemmet eller anden form for indsats. Så det er langt tungere end bare lige.” (Bilag 9:3).

Derudover er de fleste ’selvhenvendere’, hvilket vil sige de selv ringer eller alternativt ringer fra et andet forsorgshjem. En del kommer også direkte efter at være blevet udskrevet af psykiatrien, og slutteligt er der en gruppe, som kommer fra kriminalforsorgen. For størstedelen af beboerne er der tale om et midlertidigt ophold, hvor det derefter er meningen, at de skal flytte i egen lejlighed, og Peter fortæller, at folk i gennemsnit bor der i tre måneder ad gangen, men at der bag dette tal også ligger det, at rigtig mange kommer ind og blot bliver i nogle dage eller et par uger. De hjemløse mænd vi interviewede på forsorgshjemmene, havde alle boet der i minimum et par måneder, og de fleste i længere tid end et halvt år. Én af mændene fortæller, at corona-situationen har haft den betydning, at færre har levet på gaden, da de sociale instanser for hjemløse, har forsøgt at få så mange som muligt inden døre med henblik på at forebygge smittespredning, hvilket kan have medvirket til at nogle har været mere på forsorgshjem og natterberger, end de normalt ville have været.

De hjemløse mænd, fortæller om livet på forsorgshjem i kontrast til gadelivet, at der fra hjemmenes side på forskellige måder opmuntres til at følge en fast døgnrytme, især ved at have faste tidspunkter for dagens måltider. Udover dette er der naturligvis nogle regler på stedet, som skal overholdes, mens de bor der. Det drejer sig f.eks. om, at de skal informere personalet og aftale med dem, hvis de forlader forsorgshjemmet for eksempelvis at besøge venner eller andet, og regler der vedrører, hvad de må have på værelset af f.eks. elektronik. Et andet ret betydningsfuldt aspekt for livet på hjemmet er stedets politik vedrørende alkohol- og stofindtag. Både de hjemløse mænd og Peter fortæller om, at det er umuligt at holde forsorgshjem stoffri, selv med nultolerance, hvilket de fleste forsorgshjem ellers har. Mændene siger, at forskellen langt hen ad vejen blot ligger i, om man bliver opdaget, hvilket til gengæld kan føre til bortvisning. På forsorgshjem med åben stof- og alkoholpolitik er der således bedre mulighed for at beboerne kan have et socialt aspekt i deres misbrug, f.eks. ved at deltage i fester eller dele en klump hash i haven.

En anden måde forsorgshjemmene forsøger at opmuntre til almindelig døgnrytme er ved at have aktiviteter beboerne kan deltage i, f.eks. et værksted, som har åbent nogle timer om dagen, og hvor beboerne kan tjene en dusør for at arbejde i, hvilket flere af mændene fortæller, at de godt kan lide at anvende. Ellers er der fra hjemmenes side ingen fast opskrift på, hvordan dagene der forløber. En gruppe af de hjemløse mænd fortæller, at de bruger det meste af deres dag på værelset, enten for at undgå de andre, eller fordi de er sengeliggende på grund af sygdom eller smerter. Andre bruger dagene på forskellige småærinder og -handler med andre beboere, eller på at se TV. Et gennemgående tema, når vi talte med mændene om, hvordan det er at leve på forsorgshjem er, at det er vigtigt at have noget at lave og at kedsomhed er en almindelig tilstand. De af mændene, som gerne taler med andre hjemløse, og er engageret i at hjælpe miljøet, fortæller desuden om, hvordan de har fundet fælles- og venskaber på forsorgshjemmene, der bl.a. handler om at hjælpe hinanden og andre hjemløse.

6.3 Analyse del 1: Erfaringer af hjemløshed som frihed og frihedstab

I denne delanalyse vil vi beskæftige os med problemformuleringens første ben; hvordan det opleves at blive gammel som hjemløs. Disse erfaringer ligger både i hverdagen og livet generelt og i en kropslig forstand. Vi vil her vise, at de mest gennemgående og overordnede oplevelser er forbundet med emotioner. Fælles for både generelle og kropslige erfaringer er nemlig, hvordan frihed opleves og kan udleves i et liv uden hjem, herunder gennem misbrug, og hvordan den samtidig begrænses i forskellige situationer, og særligt netop i det at blive ældre. Vi vil i den forbindelse vise, hvordan frihed og tabet af frihed i denne kontekst er forbundet med andre følelser, her mening og meningsløshed, fremmedgørelse og kedsomhed. I denne indledende del af analysen vil vi besvare problemformuleringen både ved hjælp af at inddrage deskriptive elementer og ved teoretisk analyse. Her vil vi inddrage teori om frihed og hverdagslivet.

I det første afsnit af denne delanalyse vil vi kort behandle, hvad alderdommen betyder for mændenes kroppe og deres frihed og autonomi. Derefter vil vi gå i dybden med frihedstemaet. Her vil vi vise, hvordan det essentielle for informanterne ift. frihed er deres autonomi, at udefrakommende begrænsninger er problematiske, og hvordan frihed skaber mening for dem. Vi vil behandle både erfaringer med frihed *til* ting, f.eks. Selvvalgt livsstil, og *fra* ting, f.eks. Normer i samfundet, og fortidens traumer. Slutteligt vil vi vise, hvordan friheden kan føre til kedsomhed, og hvordan dette håndteres af mændene. I det efterfølgende afsnit vil vi gå i dybden med, hvordan

friheden kan forstås som en livsstil, og hvilken betydning dette har for informanterne. Vi skal se, hvordan forandringer i livet fører til et brud med denne livsstil, og hvad dette har af konsekvenser for mændenes følelse af selv og deres oplevelse af verden og tiden.

6.3.1 Kroppen der ældes

I dette afsnit vil vi med overvejende deskriptiv tilgang behandle temaet om kroppen, der ældes. Temaet går på tværs af samtlige interviews, når vi taler om alderdom med mændene, ikke mindst i kraft af den kropsfænomenologisk inspirerede tilgang vi anvendte i denne sammenhæng. Et særligt tema fra det fænomenologiske perspektiv, blev hvordan den aldrende krop fremstod fremmed for flere informanter. En præmis i kropsfænomenologien er, at vores perspektiv på verden stammer fra kroppen, og at vores perspektiv gennem kroppen gør, at vi er uopmærksomme på den. Når vi har svære smerter, eller på anden vis forstyrres i den uopmærksomhed, kan vi opleve at kroppen bliver genstand for sin egen opmærksomhed og potentielt føles fremmed (Zahavi 2018:91, 96).

Et gennemgående træk ved, hvordan kroppen opleves af informanterne mens den ældes og som en del af baggrundstæppet, er oplevelser med sygdom og smerter. Dette er et typisk aspekt ved alderdom generelt, og vi vil ikke gå i dybden med det her (se f.eks. Grøn 2016; Gabriel & Bowling 2004), udover at fremhæve, hvordan det hænger sammen med en gradvist nedsat funktion, som vi vil beskrive nærmere i det følgende. Indledningsvis vil vi præcisere, at vi med nedsat funktion, taler om dette i bred forstand og på en måde som kan gradbøjes, da mændene oplever dette i forskellige grader, der spænder fra at bruge hele dagen i kørestol til ikke at kunne holde til at sove udenfor længere. Det som dog er fælles, og som alderdommen bl.a. betyder for kroppen, drejer sig om et tab af frihed. Henriks oplevelse af alderdom i kroppen handler bl.a. om, hvordan mulighederne for søvn ændres. Han fortæller:

”Der er ikke så meget fest når man bliver ældre, så er det mere sådan livets facts og ... man bliver mindet om, man bliver ældre og det bliver sværere lige at ... tackle sådan en situation, hvor man bliver hjemløs. Før altså der var man jo fuldstændig ligeglad, jeg lagde mig bare på en bænk, når jeg blev træt. Om det var klokken tolv om formiddagen inde i København eller det var i Tisvildeleje-hegn, eller hvor det er, jeg er sgu ligeglad. Fuldstændig. Altså der var

ikke noget. Når man bliver ældre, så er man ikke ligeglad med det. Så skal man sgu have en seng at sove i” (Bilag 8:3)

For ham betyder den aldrende krop altså en begrænsning af hans valgmuligheder af steder han kan sove, og dermed et tab af den frihed, som ellers var forbundet med dette aspekt af livet på gaden, hvorfor han nu, ligesom de andre tidligere gadehjemløse, er nødt til at bruge de tilbud for overnatning der findes. I dette ligger der således også en reduceret autonomi og en tiltagende afhængighed af f.eks. forsorgshjem og af andre mennesker. Jens, der har været funktionelt hjemløs og som nu bor i sin egen lejlighed, er mere fysisk mærket. Han har dårligt blodomløb i benene og er derfor meget udfordret ift. at gå. Han fortæller, at han førhen altid gik en lang aftenetur, hvilket han savner meget nu.

Han fortæller, at han især døjer med smerter i benene om morgenen og næsten ikke kan komme ud af sengen, og siger videre:

”Men jeg kan ikke gå mange ture ... kommer der nogen, så kan jeg gå en tur rundt her, ikke længere end det. Men så snakkede jeg om hende den bette søde (kæresten) der kommer, hun kommer næsten jævnligt, og hun er her også, ja tre gange om ugen, fire gange. Passer mig og går lidt tur med mig. Jeg døjer med at gå ud, og lave mad. . . og det er ikke bare om morgenen, det er også nu” (Bilag 1:3).

Det er ikke blot gåturene, men stort set hele hans hverdag, der afhænger af at kæresten kommer og passer ham. Det han dog føler sig mest begrænset af er, at han ikke kan gå sine ture, hvilket vi tolker bundet i, at gåturene tillægges større mening end f.eks. det at lave mad til sig selv, hvorfor det er her, han særligt oplever sin autonomi som reduceret. De fleste af mændene deler disse oplevelser med, at smerter eller det, at kroppen generelt er svagere formindsker deres autonomi og gør dem afhængige af andre, hvilket har ledt til, at deres evner for at (over)leve på egen hånd ændres.

Et andet tema, der findes på tværs af informanternes oplevelser med at blive ældre, er det ikke at kunne kende kroppen som gammel. Dette drejer sig for det første om en uoverensstemmelse

mellem deres selvbillede, som stærke mænd, der har stor udholdenhed og kan forsvare sig om nødvendigt, og det de ser i spejlet og oplever, når de bruger kroppen. Ole fortæller f.eks.: *”min krop den bliver svagere og svagere ... så skal jeg holde pause hver ti minutter når jeg går. Så skal jeg lige puste ud. Så puster jeg ud. Så går jeg videre igen”* (Bilag 10:16), men er på trods af dette ofte i slagsmål, og ser sig selv som farlig; *”Nok er jeg spinkel, ikke, men jeg bliver også Hulk!”* (Bilag 10:6). Flere taler i denne forbindelse også om at føle sig unge, og at det ydre dermed ikke stemmer overens med det indre – eller som Michael udtrykker det: ikke at være den strandløve, man tror man er (bilag 5:4). For det andet drejer det ikke at kunne kende kroppen sig for flere om at mangle tænder, hvilket betyder meget for dem.

”jeg kan ikke klare ikke at have tænder i munden. Jeg ligner, jeg ved fandme ikke hvad. En lille rynket rosin. Jeg er slet ikke vant til det. Jeg er ikke vant til at se mig selv sådan. Det er sket på så kort tid, at jeg ikke kunne følge med. Det tager sgu hårdt” (Bilag 4:24)

Tænderne kan både fylde som en helbreds faktor, der skal tages højde for, og som for Per, bidrager til et negativt selvbillede. Jens fortæller om en lignende oplevelse med, at han slet ikke lukkede munden op for folk, da han manglede tænderne (Bilag 1:4). Tænder og/eller manglende tænder spiller således en stor rolle i forhold til, hvordan de oplever andre ser dem. Per taler endvidere om sit forhold til sin krop og tøj. Han har tabt sig en hel del, og kan ikke passe sit tøj længere, og han vil derfor ud og købe nyt.

”Altså jeg er ubrugelig, jeg er byggesjusk. Jeg har lange tynde ben, mand, ingen røv og en kort overkrop. Jeg kan ikke bare købe bukser, billigbukser, de hænger på mig som en klud. ... de billigste jeg kan gå i, det er Jack & Jones. Fordi at der kan man købe så meget forskellige størrelser, så de sidder ordentligt. Ellers så skal jeg have g-star” (Bilag 4:20).

Han er ikke tilfreds med den måde han ser ud på i sit for store tøj, og vil heller ikke have det, han kan få af forsorgshjemmet. Tøjet skal være det rigtige, så han kan se ud på en bestemt måde, og camouflere, at han er ”byggesjusk”. Vi tolker dette som, at der i manglende tænder og i tøj, der sidder dårligt findes en stigmatisering som udsat ældre. Her kan vi tale om Erving Goffmans stigma

(2009:9), og endda identificere alle tre typer, i den stigmatiseringsproces mændene oplever. For det første er der tale om den type stigma, der vedrører synlige kropslige fejl, her manifesteret i at mangle tænderne og se gammel og slidt ud. På grund af den type af kropslige fejl, der er tale om her, finder vi at dette også resulterer i karaktermæssigt stigma og tribalt stigma, fordi de kropslige fejl kan ses som resultat af en usund livsstil såsom misbrug, som tillægges negative personlige karakteristika. Dette er igen sammenbundet med det tribale stigma som 'hjemløs' eller 'udsat', fordi disse mærkater både rummer at se ud på en bestemt måde (slidt, manglende tænder) og opføre sig på en bestemt måde (være misbruger, samfundsnasser). Derfor er det, at tøjet "sidder ordentligt" vigtigt for Per, fordi det skjuler eller opvejer det, at hans krop ser ud på en bestemt måde, som han ikke bryder sig om. Det, eller at få et gebis, kan derfor karakteriseres som teknikker for informationskontrol, da de skjuler eller delvist skjuler de kropslige fejl, og dermed medvirker at mændene i højere grad kan passere som "normale" (Goffman 2009:37,44-45). Der er ifølge Goffman stor gevinst ved at blive opfattet som "normal" og på den anden side, stor risiko for at føle skam, når individet oplever, en eller flere egenskaber han besidder eller mangler som noget skændigt (Ibid.:10), hvilket vi eksempelvis kan observere hos Per, der er meget utilpas med den måde han ser ud uden tænder og ikke vil spise foran andre.

Et andet tema, som går på tværs når det kommer til kroppen og oplevelsen af, at den ældes, er døden. Dette hænger naturligvis sammen med eventuelle sygdomme og helbredsproblemer flere af mændene har, men er også forbundet med oplevelsen af at blive svagere og med det, at livsstilen opleves som at kunne fremskynde den, som Ole f.eks. siger her om sin familie: "*De døde garanteret af druk. Som jeg også er på vej til at gøre. Måske*" (Bilag 10:2). Døden er et nærværende tema som baggrundstæppe i alle mændenes liv, hvilket vi vil komme nærmere ind på senere, hvor vi i denne kropslige kontekst vil fremhæve det, at næsten alle informanterne taler om den som en ret specifik udløbsdato. Vi taler med Ole om, hvordan alderdommen føles i kroppen.

Ole: jeg kan mærke at jeg er blevet svag.

Interviewer: Så man kan mærke det i kroppen. Hvad tænker du om det at blive gammel?

Ole: Jeg tænker, at min mor og far og min bedstefar, de døde som toogtredivsårige. Så tænker jeg bare på: Nå, du har kun syv år tilbage. Til jeg kradser af.

Udover at døden for flere opleves som at ville indtræde på et nærmest fast defineret tidspunkt, er den også en begivenhed inden for den nærmere fremtid, og flere fortæller om, hvordan denne følelse har eksisteret i deres bevidsthed i mange år. Søren beskriver det således: *”hvad hvis jeg dør? Den tanke har jeg fandme haft mange gange. Det er ligesom at være terminalstadiet i 10-15 år nu”* (Bilag 3:5). Sammen med denne erfaring hører for mange en vis ambivalens. På den ene side oplever de døden som en naturlig del af det liv, de har levet og fortsat lever. På den anden side har de også den indstilling, som de fleste mennesker har, at de vil overleve. Den er for dem dog eksplicit italesat, og vigtigheden af det forbindes ofte med det at overleve for *nogen* eller *noget*. For Oles vedkommende er det f.eks. hans datter, hvor andre fortæller om at overleve for at gøre en forskel i hjemløsemiljøet eller indfri fremtidsdrømme, hvilket vi vil behandle mere indgående i analysens anden del.

I dette afsnit har vi vist, hvordan oplevelsen af kroppen som den ældes for de hjemløse mænd er gjort af en lavpraktisk sensationsmæssig oplevelse af sygdom og smerter, som for mange er det bagvedliggende følelsesmæssige aspekt af, at kroppen bliver ældre. Med dette følger i flere henseender at blive svagere, hvilket betyder et tab af autonomi og at evner for at klare sig selv og overleve på egen hånd begrænses eller ændres. Kroppen der ældes, er stigmatiseret; et stigma der i øvrigt forstærkes idet det aktiverer karaktærmæssige og tribale stigma, hvilket kan føre til følelser af skam. Slutteligt forbindes den aldrende krop med døden, som opleves som nært forestående og fornemmes i svagelighed, og som mændene både på sin vis accepterer og kæmper imod. I de følgende afsnit vil vi yderligere udforske, hvordan frihed og tabet heraf opleves.

6.3.2 Frihed og mening

I dette afsnit vil vi forholde os til et gennemgående tema for informanterne, der retrospektivt fremhæver frihed som et bærende element i deres valg gennem livet. Forholdet mellem frihed, alder og hjemløshed bliver til et spørgsmål om mening, og et tab af muligheder i den forstand, at det, der giver dem friheden, er deres behov og mulighed for at udleve den, mens især de på forsorgshjem oplever en fastlåsthed i deres liv, karakteriseret ved kedsomhed og manglende

stimulering. Informanterne er ikke ens i den forstand, at de alle er på grænsen til plejeboliger og institutioner, men alle har de tanker om det, og nogle er tæt på.

Indledningsvist vil vi kort indplacere friheden i en teoretisk kontekst, for at klargøre for læseren, hvad vi mener, når vi taler om frihed. Begreberne som introduceres nu, vil vi anvende i de efterfølgende afsnit for at forstå og fortolke informanternes oplevelser af frihed og mangel på frihed. Den schweiziske socialfilosof Rahel Jaeggi opstiller et modsætningsforhold mellem friheden og fremmedgørelsen. Friheden findes i et selv-determineret liv, at lede sit eget liv, og have projekter vi kan finde os selv i og føle en affektiv forbindelse til – at *appropriere* dele af verden til os selv (Jaeggi 2016:202). I denne forståelse er friheden opnået via en relation, vi har til verden, og *fremmedgørelse* er en defekt, relationsløs relation til verden, som påvirker begge ender af relationen så både selv og verden er fremmedgjorte (Ibid.:35-37). Det fremmedgjorte individ, er kort sagt et, der oplever sig selv som fremmed i verden og fremmed for sig selv, som et passivt objekt i en uforanderlig verden (Jaeggi 2016:3). Som nævnt er fremmedgørelsen en type defekt relation, og resultatet af denne defekte relation er, at livet kan fremstå uvirkeligt, meningsløst og indifferent. Dette er relevant fordi fremmedgørelsen i sig selv er en meningsløs relation til verden, som står i modsætning til den meningsfulde relation til verden som er selv-determineret og bærer potentialet for frihed (ibid.:6,23). Beskrevet her er altså en teoretisk ramme, hvor mening og frihed kan forstås som succesfulde approprieringer af verden, hvor fremmedgørelsen findes i modsætningen. Både mening, frihed og fremmedgørelse har det tilfælles, at det er relationer mellem selv og verden, hvor fremmedgørelsen er en defekt relation. Mening er ikke her et universelt spørgsmål om mening i livet, men om mening i hverdagssituationer, som de opstår i løbet af tilværelsen.

Jaeggi skriver i en kritisk teoretisk og pragmatisk tradition, men der er et sammenfald med den fænomenologiske forståelse af, at vi som mennesker er situerede i verden, og når vi retter vores bevidsthed mod den, bliver vi os selv i vores praktiske omgang med det vi møder (Zahavi 2018:85-86), og Jaeggis koncept om frihed som en relation til ting i verden og selv, der er selv-determineret, for at kunne være frihed.

Frihed er altså her konceptualiseret som en praktisk relation mellem selv og den verden vi retter vores bevidsthed mod, hvilket gør ting til en del af vores selv. Denne relation er en del af

beskrivelser informanterne omtaler, når de veksler mellem deres frie liv som hjemløse, og de måder de oplever manglende frihed på nu, hvilket vi vil dykke ned i i det følgende afsnit.

6.3.3 Frihed og autonomi

Der er overordnet tre temaer, der gør sig gældende for, hvordan informanterne forklarer, hvad frihed betyder for dem, og de oplevelser af tabt frihed, der fylder i deres tanker i forbindelse med alderdommens nye udfordringer. Det første tema er autonomien. I følgende citat vil Ole og Per vise de tre temaer ved at forklare os, hvordan det væsentlige for dem er 1) at de er dem, der definerer, hvad de skal, 2) at andres begrænsninger er problematiske for dem, og 3) hvordan friheden ved selv at bestemme skaber mening for dem:

Ole: *“Så kom den der også. Balladen. I min hjerne. Jeg kan ikke tåle når nogen siger nej. Det kan jeg ikke. De ved det. Mine ekser. De ved det godt. Hvis jeg siger nej, så betyder det nej. Hvis de bliver ved, så går jeg ud. Så tager jeg på druk. Og jeg kan være væk en uge”* (bilag 10:17).

I det følgende fortæller han om, hvordan Per og en ven stjal og pantede tomme flasker:

Per: *Jeg havde en kammerat, der kunne køre en bil, og vi havde stjålet en campingvogn. Så fyldte vi den med tomme flasker. Sådan kørte vi rundt i flere måneder. Hver nat kørte vi ned og tømte sådan en der, den med tomme flasker, og så fik vi til at have narko nok til hele dagen. Og så vågnede vi der om aftenen, og så det igang igen. Det var faktisk i orden*

Interviewer: *Først var det det her med bolig, at du siger at du ikke vil have en bolig [Per: nej], men så har du den her bolig i skoven. Og du vil ikke have et arbejde, men så har du alligevel et fast-*

Per: *Ja, men jeg bestemmer! Der er ikke nogen der sætter rammerne for mig. Jeg bestemmer.*

Per: Der er ikke nogen der skal komme og fortælle mig, hvad jeg skal og ikke skal. Lige så snart de siger skal, (hvinelyd) alle bremserne i! "Der er muuulighed for" så gider jeg godt høre det. Du kan jo måske, det vil jeg godt høre. Du skal, bim, så er der lukket af. Jeg skal ikke noget som helst. Jeg skal kun det jeg selv vil (bilag 4:27).

Per der bl.a. har boet i skoven, hvor han byggede sig en bolig, og som i perioder af sit liv har en livsstil, der ligner en spejling af et arbejdsliv i dets rutiner og formål, fremhæver, at det essentielle skel for ham mellem et 'almindeligt' liv med hus og arbejde, og livet som hjemløs, bor i netop, at det er ham der bestemmer. For Ole og Per er skellet mellem selvbestemmelse, og det andre siger han skal drastisk. Når Ole oplever at blive nægtet sin vilje og oplever tab af kontrol, medfører det vrede hos ham og han reagerer ved at forsvinde og tage på druk. For Per er det, der betyder noget, at kunne gøre det han elsker, som er graving eller at spille musik. Han er interesseret i projekter han oplever som meningsfulde dele af sig selv, "jeg skal kunne lave det jeg elsker kl 3 om natten, og så vil jeg skide på naboer" (bilag 4:2), og opfatter det, der pålægges ham som begrænsninger af det, der gør ham til Per. Når han mødes med tilbud frem for påbud, er det en invitation til appropriering på Pers præmisser, og reaktionen bliver en anden. Det bliver til et spørgsmål om de ting Per kan se sig selv i, og derfor muligheder for at selv-realisere, og trodsreaktionen på, hvad han ser som begrænsninger, der kan fortolkes som potentielt fremmedgørende, fordi han ikke oplever sig selv som den, der påvirker verden når han handler på andres påbud.

6.3.4 Frihed og misbrug

I dette afsnit vil vi vende opmærksomheden mod en ambivalens mændene lever med, nemlig friheden de finder i deres misbrug, men også et potentielt tab af frihed i et misbrug.

I afsnit 6.3.3 pointerede vi, hvordan selvet er i en relation med verden, der rummer potentialet for både frihed og fremmedgørelse. Intuitivt ville vi nok ikke forbinde det at have et aktivt misbrug med frihed, men det er ikke desto mindre, hvad informanten Per fremhæver:

Per: Man lever kun én dag ad gangen. Hvad skal du i morgen. Jah, det ved jeg ikke. Jeg vågner, så må jeg finde ud af det derfra. Er du narkoman (med eftertryk) og du er afhængig, dybt afhængig, så går du ikke i seng før du har til et morgenfiks. Ellers kommer du ikke op. Og kommer du ikke op der, så er du på røven. For så bliver du

så syg at du ikke kan komme op. Og så dør du. Det er sådan nogle enkelte leveregler. Det bliver du bare nødt til. Fordi det er fandme ikke bare noget med at blive sulten eller få ondt i hovedet. Så dør du sgu. Det.. Vi tænker bare ikke på det på samme måde.

Interviewer: *Er det meningsfuldt?*

Per: *Ja! Det synes jeg et eller andet sted. For det gør én stærk. Kan du overleve det der, så kan du gå igennem næsten alt. Ja. Det mener jeg sgu. (bilag 4:31)*

Man kunne fristes til at undre sig over, hvorfor det, at andre for Per opleves som begrænsende, når de rammesætter hans liv via påbud, men at et påbud fra afhængighed om altid at jage sit næste fix, opleves som meningsfuldt. Forskellen her findes i, hvorvidt påbuddet stammer fra omgivelser, eller fra informanterne selv. Misbruget opleves de som selvvalgt, meningsfuldt og derfor en del af selvet, hvorimod eksterne påbud opleves som frarøvelse af friheden, og derfor et problem for en fri relation mellem selv og verden. For Per er misbruget retfærdiggjort, fordi det får karakter af et anker. Det er en selvvalgt grund til handling, og Per opfatter det som noget, der også positivt forandrer ham selv. Heroin i dette tilfælde er en del af Per, det gør ham til den person han er, og det giver ham grund til at handle. Også for informanten Michael har misbruget en særlig betydning:

“Du kan ikke give skylden til andre, men jeg har også valgt at drikke, nej altså ikke drikke igennem, det gider jeg satme ikke, altså det er virkelig usselt. Jeg har jo valgt det misbrug man så har. jeg valgte at ryge lige et par klumper hash og så noget ik, men der sætter jeg så strengen. Så jeg har jo fandme givet mig lov, men det er også lidt at jeg er læreren for min egen klasse (griner lidt) altså så er man ligesom om man har friheden hele tiden.” (Bilag 5:4)

Her er der tale om et andet misbrug, men argumentationen er konsistent. Han oplever sit misbrug som selvvalgt, noget han selv definerer rammerne for, og noget der er en del af hans frihed. Det bliver på sin vis til en fortælling om misbrug som noget andet end afhængighed. Der kan dog også laves indvendinger mod denne karakteristik af misbrug, afhængighed og frihed. Den franske sociolog Alain Ehrenberg har i sin udforskning af depression i det moderne samfund, karakteriseret afhængigheden som en måde at slibe kanterne på en depressiv tilstand og afbøde konflikter

(2016:10). Den afhængige persons jagt efter sensation, en udadvendt refleksion af den depressive persons indadvendte, manglende følelser (ibid.:232), er begge produkter af, at et menneske kan undgå angstfuldheden ved at gemme følelsen af mangelfuldhed bag et skjold af afkoblet følelse. Angsten er hos Ehrenberg et produkt af det moderne menneskes normative forståelse af grænseløs frihed, der møder realiteten, at vi ikke har en sådan grænseløs frihed. At undslippe regningen ved at leve som hjemløs illustreres her af Henrik:

“Altså så de ting der bliver stillet dig i vente, det gør faktisk at du skal forholde dig til livet, og når du er på gaden, ... det er det, der er friheden, det er at så forholder du dig ikke til nogle ting. Du skal bare forholde dig til at få noget at spise og så en bænk at sove på, det er så dejligt nemt fordi du skal ikke ned efter børnene klokken 4 i børnehaven, du skal ikke lave majs vælling om natten til den lille og sådan, altså alle de der ting der, det er jo det, der er i at være en hjemløs, aspektet af netop, at du vil for alt i verden undgå de der ting.”
(Bilag 8:27)

Og i det følgende:

“Jah, og det, og jeg har bare tænkt: nu står jeg her og samfundet er der, og så står jeg og kigger ned, og så har jeg sagt: Det her og det her og det og det, kan jeg bruge. Alt andet - ud til højre. Mens at I er nødt til at forholde jer til hele spektret, så har jeg kun forholdt mig til de ting, som er helt basalt nødvendigt gennem mit liv faktisk”
(bilag 8:37).

I den skitserede kontekst bliver hjemløshedens frihed her omdefinert fra et spørgsmål om frihed til deres selvvalgte livsstil, til i stedet et spørgsmål om at undslippe det, som informanterne opfatter som besnærende i samfundet, ikke at skulle forholde sig til deres traumer og tanker om livet og sidst et spørgsmål om kedsomheden. Det skal her pointeres at kedsomhed ikke er et tema alle informanter fremhæver, men særligt forekommer hos dem på forsorgshjem og de der er svagelige. Det besnærende samfund er et tema flere informanter omtaler, inklusiv det at have andre normer og værdisæt end flertallet, som en iboende del af det at være hjemløs. Frihed bliver også ambivalent eller tvetydigt, fordi informanterne veksler løbende mellem *negativ* og *positiv frihed*. Med Esaiah Berlins konceptualisering af de to ordener af frihed, friheden fra noget og friheden til noget (Berlin i Jaeggi 2016:35) kan vi fortolke informanternes primære ønsker om frihed er friheden fra påbud,

frihed fra deres traumer og frihed fra kedsomheden, hvor vi vil udforske sidstnævnte i det følgende. Friheden fra påbud kan derfor både ses som negativ og positiv frihed, fordi den positive friheds forudsætning er, at den er uden tvang, og dermed en frihed til noget vi meningsfuldt kan forbinde som en del af os selv (ibid.).

De to efterfølgende elementer, ikke at skulle forholde sig til noget, og kedsomhed hænger sammen, fordi de begge handler om tab af relation til verden. Kedsomhed kan vi fortolke som at tabe opmærksomhed; en opmærksomhed, der tidligere kunne rettes mod noget vi opfattede som vigtigt for os (Ibid.:144). Det er i den sammenhæng, at det ikke at forholde sig til noget fører til kedsomhed, fordi kedsomheden er skabt af ikke at være orienteret mod noget der er meningsfuldt for os. At orientere sig efter ting, indebærer, at vi differentierer mellem dem (ibid.). Tabet af interesse i at differentiere og at forholde sig til, betyder en udviskning af grænsen mellem selv og andre, og selvet bliver ligegyldigt. Ifølge Jaeggi er selvet summen af vores relationer, og vores identifikationer med dem. Krop, psyke, børn, forfædre, omdømme, hjem og så videre kalder hun 'fluktuerende materialer', der kan træde ind og ud af vores sum, men det centrale er, at de er affektive relationer, der både kan føles gode eller dårlige (Ibid.:139-40). Det kan virke oplagt at tage flugten fra dele af os selv eller fortiden og de aftryk den har sat, når dele af disse er barske, men der er den iboende risiko, at vi så at sige skrumper ind. Jaeggi omtaler det ikke at forholde sig til noget som en lokalbedøvelse, en indifferens, der kan være reaktion på noget, vi opfatter som et angreb eller en trussel mod en del af selvet; et angreb vi kan undvige ved at skære den del ud (ibid. 140-41). Udfordringen for et selv, der beskytter sig på denne måde er dog, at det mindsker mængden af orienterende punkter i verden, og jo mindre, der bærer en signifikans for os, jo mindre er der af værdi at rette opmærksomheden mod. Dette problem forklarer, hvorfor kedsomhed, mangel på stimuli og indifferens fylder, når informanter forklarer om frihed som yngre og i deres tilværelse nu som ældre. Vi kan anvende Jaeggis definition af kedsomhed som en reduktion af opmærksomheden her (ibid.:145). I følgende citat fra Per kan vi se koblingen mellem følelser, der truer selvet og kedsomhed. Han fortæller: *"Der er så mange ting, jeg ikke gider at tænke på. At jeg er træt af mit liv og ... hvis jeg ikke har noget at lave, og jeg ikke kan komme til at lave noget, jamen så drikker jeg"* (Bilag 4:4). Han søger dermed at undgå gamle dele af sin historie i tankerne, men i sin flugt indsnævrer han også mulighedsfeltet af objekter med relationer, som han kan rette sin interesse mod.

Et problem ved kedsomheden er, at den, ifølge Harry Frankfurt, er en trussel mod 'selvets persistens', idet de elementer vi opfatter som signifikante i selvforståelsen potentielt opløses i manglen på meningsfuld handling, vi kan udleve vores frihed gennem (Jaeggi 2016:143). Gabriel Rogge definerer to typer af kedsomhed: den situationelle kedsomhed og den agentiske kedsomhed. Førstnævnte handler ikke nødvendigvis om meningsløse aktiviteter, men om at være fanget i situationer, hvor vi bliver passive tilskuere. Dette kan være en type situation som Henrik beskrev tidligere, med at skulle hente børn, lave majs vælling osv., mens den agentiske kedsomhed ikke er defineret af eksterne forhold, man kan blive tilskuer til, men af manglende meningsfulde markører, hvilket fører til manglende kontraster at orientere sig efter (Rogge 2011:290). Det er en forstyrrelse i det 'flow', der er nødvendigt i vedligeholdet af selvet, og opstår typisk i tid der er ustruktureret, og gør os selvbevidste om vores 'fangethed' i tilstanden (ibid.). Denne tilstand resulterer typisk i det vi populært kalder at 'slå tiden ihjel', som også kan være bare at ligge i sengen (ibid. 291), men for eksempelvis Per betyder det at drikke. Rogge finder i sit studie, at kedsomheden er forbundet til livsstadier, hvor den optræder relativt mindre, når vi har sociotemporale rammer at orientere os efter såsom arbejdstider (ibid.). Kedsomheden som et produkt af en nuværende tilværelse i venteposition på forsorgshjem, ift. operationer, at komme på misbrugscenter eller at skulle ud i sin egen bolig er en todelt problematik. Den er et muligt tab af opmærksomhed på signifikante dele af selvet, der kunne inspirere meningsfuld handling, og den er en trussel mod kontinuiteten for selvet.

At opleve frihed er på den ene side for informanterne i dette speciale et helt centralt behov, men også af den grund, noget der løbende problematiseres i deres situation. De identificerer tydeligt autonomien som en bærende egenskab for frihedsfølelsen, men de bærer også på historier, som de ønsker frihed fra. Dette indebærer, at de møder udfordringer i deres udlevelse af friheden, og derfor deres følelse af frihed i den forstand, at der skabes barrierer for deres appropriering af det de møder, fordi de lokalbedøver sig selv ved at skære 'ubehagelige' dele af dem selv ud. Deres liv og livsstil er for flertallet præget af misbrug, eller perioder med misbrug, som bliver et tveægget sværd der på den ene side giver dem friheden fra det, de ikke ønsker at tænke på, og en problematisk kedsomhed, men som også begrænser dem i deres mulighed for en mere selv-realiserende frihed. I det følgende afsnit vil vi vende os mod, hvordan forandringer de har mødt i livet har indflydelse på frihedsfølelsen.

6.3.4 Livsændringer og brud

I dette afsnit vil vi behandle temaerne identitet, livsstil og hverdagsliv, og de forandringer informanterne har oplevet heri. Vi vil analysere, hvordan ændringer forårsaget af tab af frihed og autonomi som en del af det at blive ældre, påvirker deres oplevelser af dem selv og den verden, de lever i.

Frihed og autonomi som livsstil

Et gennemgående tema for interviewene, er trådt frem for os i de livshistorier mændene i større og mindre brudstykker har fortalt os i vores samtaler med dem. De har berettet om deres baggrund, og hvordan livet plejede at være, og fortalt om, hvordan og hvorfor livet ikke er på den måde længere. Sammenstykket er brudstykkerne hver især livshistorier, der alle har det tilfælles, at de handler om brud og livsændringer, der har ført til, at de har oplevet et skift fra at være frie og uafhængige og at kunne definere deres egne veje til ikke længere at være det og være afhængige af andre. Et eksempel kan være den tidligere gadehjemløse, for hvem hver times begivenheder har været ubestemt, og dagens indhold og rytmer fuldstændig defineret af ham selv. Denne frihed var en helt grundlæggende del af deres livsstil, og samtidig noget de kunne have en vis stolthed i. Som Per udtrykker:

”jeg lavede altid en base. Altså en bivuak. Og jeg er mester! Du kan bare spørge (person) i (by) du, han kunne sidde der i skjorteærmer i syv kvarter i otte graders frost. Når jeg bygger bivuakker, så kan jeg stå op i dem. Jeg havde en kammerat til at hente en dobbeltboksseng. Altså fra en containerplads, ik, og jeg havde tyve kvadratmeter. Jeg brugte fyrre stearinlys om dagen. Og det var kun lavet af presenninger og tæpper, og den var vandtæt på den måde. Og de fyrre stearinlys de gjorde: lys, holde tingene tørt og varme ... Og så har de gadesover-teamet, som kører rundt til dem, der bor ude, så kommer de med mad til dem og sådan noget ... de kom jo bare til mig hver tredje dag, jeg skulle sgu ikke have noget. Jeg ville gerne de kom

hver tredje dag, sådan de lige så, jeg var levende. Jeg skulle sgu nok klare mig selv.”

(Bilag 4:17)

Per fortæller om sin tidligere livsstil med stolthed – han er bivuak-*mester*; en ekspert i at klare sig selv. Dette liv er således en stor del af ham og af hans selvopfattelse og dermed identitet. Modstillet dette er så et liv, hvor den tidligere styrke er skiftet ud med en svagere krop, der ikke længere holder til at bygge bivuakker i skoven, eller først sove når man segner på en tilfældig bænk, og hvor andre mennesker, f.eks. de ansatte på et forsorgshjem, bliver en essentiel del af, at de klarer dagens gøremål og dermed af deres overlevelse. Hvor Per før opfattede sig som alene om og dygtig til at overleve på egen hånd, er denne tidligere autonomi nu skiftet ud med afhængighed af andre. Friheden og autonomien som han og de andre oplevede i frit at kunne bevæge sig rundt i byen eller fra by til by findes ikke i denne forstand, når kroppen er svag og gør ondt, og tvinger dem til at sove i senge i bygninger med varme. Flere lægger vægt på, hvordan det er vigtigt at have en vis fysik for at kunne forsvare sig, og er nu optagede og skuffede over ikke længere at have og kunne det. Alderdommen har således betydet et brud med den livsform de så sig selv i, og som var en del af deres selvopfattelse.

Den anden gruppe af mænd, som ikke har levet på gaden, tillægger ligeledes autonomi og det at kunne klare sig selv stor betydning. Et eksempel her kan være Kim, som fortæller, at han er lidt af en enspænder. Kim havde boet i egen lejlighed og klaret sig selv indtil for lidt over et år siden, hvor hans tilværelse ramlede sammen for ham i et virvar af længerevarende alkoholmisbrug, arbejdsrelateret stress og en depression, som gjorde, at han blev indlagt på et psykiatrisk hospital, mistede sin bolig og blev udskrevet til et forsorgshjem. Han fortæller om, at han håber på at få egen bolig og arbejde igen, hvilket er hvad der er meningsgivende for hans tilværelse.

Interviewer: *Så der var et hjem og der var arbejde. Er der andre ting, du tænker der giver mening i livet? Eller mening i tilværelsen?*

Kim: *Næh... () at klare sig selv igen jo, som man gjorde før. Før man kom her. Mange af dem der er her, lige så snart de kommer ud i deres eget, de ved ikke hvad det er. For tre uger siden var jeg med til at flytte én ind til (vejnavn) inde i (byen). Han*

sidder på gulvet, han sover på gulvet, han har både seng og det hele. Men han kan ikke klare sig selv mere. Han er vant til at få det hele serveret. Så det dur jo heller ikke.

...

Interviewer: Det her med at klare sig selv, nu har du nævnt det et par gange, er det sådan en central ting for dig?

Kim: Ja. Jeg har altid været vant til at passe mig selv og klare mig selv ... Jeg tror der er mere frihed i at klare sig selv, end man har ved at sige ... nu kender jeg nogen der er på min alder, der stadigvæk bor hjemme ved mor og far. Hvad lærer de den dag deres forældre de er væk? Ikke en skid. Så sidder de der med håret i postkassen (). De ved ikke engang, hvordan man laver en kop kaffe, for den sags skyld, spejler et æg på panden. (Bilag 6:35).

For Kim var autonomi altså en vigtig del af hans liv og af hans selvbillede, hvilket vi læser ud af det, at han oplever det som meningsfuldt og i det, at han tager så kraftig afstand fra og latterliggør dem, som ikke kan klare sig selv, og dermed positionerer sig selv, som én der med overlegenhed evner det, på trods af, at det ikke hele tiden har været tilfældet. Dette selvbillede af ham som fri og uafhængig af andre er netop blevet forstyrret af det, at han i en periode ikke var det i en sådan grad, at han måtte indlægges på psykiatrisk, og måske stadig oplever ikke at kunne klare sig selv eller i hvert fald oplever at være i en situation, hvor der ikke er mulighed for det, som beboer på forsorgshjemmet.

For at kunne fortolke på, hvad disse forandringer i hverdagslivet har for mændenes oplevelse af dem selv som hjemløse og ældre, er det her relevant at inddrage et identitetsbegreb, som også rummer det foranderlige aspekt, og som kan bidrage til at forstå de problemer, der kan opstå for individet i den måde han må forholde sig til sig selv i disse forandringer. Vi har tidligere omtalt Jaeggis identitetsforståelse, men i denne sammenhæng ønsker vi at supplere med Anthony Giddens' identitetsforståelse, fordi den udvider forståelsen af, hvordan selvet må vedligeholdes.

Giddens anskuer identiteten som et refleksivt projekt, hvor identiteten løbende skabes af individet selv. Individets selvforståelse bygger på at skabe en sammenhængende og givende identitetsopfattelse, og ifølge hans forståelse forudsætter selvidentitet desuden et narrativ, som må gøres eksplicit, hvilket skal forstås som, at narrativet tager form som en biografi, som i sig selv udgør kernen af selvidentiteten (Giddens 1991:75). Hvor 'biografien' ikke nødvendigvis nedskrives, kræver den alligevel kontinuerligt arbejde og kreativitet af individet (Ibid.:76). Et andet vigtigt begreb i Giddens' analyse er *livsstil*. Dette skal ikke forstås i en forbrugerisme-forstand, men i højere grad som en mere fundamental del af det sociale liv. Her defineres livsstil som et mere eller mindre integreret sæt af praksisser, som individet udøver, der naturligvis har en praktisk betydning ift. at opfylde behov, men hvad vigtigere er, giver praksisserne en materiel form til et eller flere bestemte narrativer i selvidentiteten (Ibid.:81). Med en teoretisk forståelse af disse begreber, kan vi således fortolke, hvorfor fortællinger og forklaringer om, hvordan mændenes livsstil *plejede* at tage sig ud, fylder så væsentligt i samtalerne, når de fortæller om sig selv. Livsstilen, der bygger på frihed og autonomi, materialiseres i valgene om at bygge og leve i bivuakker eller sove i én by den ene dag for derefter at sove i en anden den næste, at bruge tiden på sine hobbyer, f.eks. guitar og graving som Per, når man har lyst, uden at skulle tilpasse det en skemalagt dag præget af rutiner og det at skulle forholde sig til og tage hensyn til andre mennesker. Dog skal det her også pointeres, at de gadehjemløse mænd også i varieret grad orienterer sig efter normer i samfundet. Her kan f.eks. nævnes Henrik, som fortæller, at han ærgrer sig over aldrig at være "blevet noget" og kunne have bidraget til samfundet: "*Men jeg kunne da godt tænke mig, at jeg var, på et eller andet punkt, havde skrevet mig ind i den danske historie, ikke som kendt, men bare lige min lille myretuedel*" (Bilag 8:27). Dette vil sige, at selvom Henrik fortæller, at han bevidst har valgt disse ting fra, og altså oplevet friheden fra dem, er det normative i samfundet stadig ikke uden betydning for selvfortællingen, idet de ikke i fuldstændig grad kan være herre over deres egne narrativer, selvom de falder uden for normerne. At passe ind er efterstræbelsesværdigt, fordi det, særligt for Henrik, er ensbetydende med at have et nemmere liv.

For de mænd, som ikke har erfaringer med gadehjemløshed er det ligeledes synligt i den vigtighed, der placeres i det at have et hjem, et arbejde og at kunne klare sig alene. Det betyder, at de sæt af praksisser, som livsstilen er bygget omkring, det narrativ om selvet det udgør, er en del af det biografiske arbejde, som identiteten løbende skabes og genskabes af. At praktisere frihed og autonomi i livsstilen, betyder således, at frihed og autonomi er en væsentlig del af selvfortællingen

og -identiteten. Dette er interessant set i lyset af, at mændene nu finder dem selv i situationer, hvor de har sværere ved at føre denne livsstil og derfor oplever udfordringer med at opretholde selvfortællingen. Det vil sige, at der opstår problemer ift. at skabe identiteten som et kohærent fænomen (Giddens 1991:76), da mændene på grund af alderdom og afhængigheden af andres hjælp, ikke kan opretholde deres identitets narrativ længere, og derfor ikke længere er det, de ser sig selv som. Selvfortællingerne er så at sige gået i stå. Denne tolkning kan vi desuden uddybe med Jaeggis forståelse af selvet, der som nævnt er beskrevet som summen af individets relationer og dets identifikation med dem. Her kan dele af denne sum 'skæres ud', hvis relationen til og identifikationen med dem ikke er længere er "god". For eksempel er Sørensen fortid som kriminel noget han engang var stolt af, men som han ikke længere bryder sig om. Dette element af narrativet kan forsøges skåret ud, hvilket vil medføre, at summen af identitetsmarkører svinder ind, og identiteten dermed risikere at "skrumpes". Et andet problem, som udfordringer med at opretholde selvfortællingen medfører er, at individet vil opleve *ontologisk usikkerhed*, som er en angstfuld tilstand, hvor både opretholdelsen af identitet og en meningsfuld plads i verden er problematisk, og hvor individet kan opleve en følelse af delvis afskåret fra kroppen (Laing 1965:42). Men hvad betyder det for oplevelsen af at være gammel og hjemløs? For at besvare dette spørgsmål, vil vi se nærmere på de livsforandringer, mændene har oplevet.

Skred og fastlåsthed

I Giddens' samfundsanalyse af modernitet og identiteten findes et begreb for store livsændringer, som kan have betydelige konsekvenser for individet efterfølgende. Han kalder disse for *skæbnesvangre øjeblikke*, men som definitionen lyder, er der tale om øjeblikke, der kan ændre et individs liv, f.eks. at blive diagnosticeret med en alvorlig sygdom, eller situationer, hvor individet selv tager en beslutning, der kan medføre store forandringer (Giddens 1991:112). Selvom Giddens beskrivelse af de skæbnesvangre øjeblikke ikke er så rigid, at den ikke kan rumme situationer, der er mere eller mindre kædereaktionslignende, finder vi det dog nødvendigt at inddrage anden teori, som er bedre egnet til at hjælpe os til at forstå det tidslige og processuelle i omvæltningen fra frihed og autonomi til den situation de nu befinder sig i. Livsændringen ligger netop i høj grad i det, at mændene bliver ældre, hvilket vi vil argumentere for i højere grad er en proces, end det er en enkeltstående skæbnesvanger erkendelse. Derfor vil vi her forstå forandringen igennem den betydning Birthe Bech-Jørgensen anvender i hendes forskning, for herigennem at kunne fortolke, hvad de aldersrelaterede forandringer i sidste ende betyder for oplevelsen af hverdagslivet.

Bech-Jørgensen opererer med sin undersøgelse af arbejdsløse kvinders hverdagsliv med tre forskellige begreber for typer af forandringer, som hun kalder forskydninger, brud og skred. Forskydninger betegner de mindst omfattende og mest umærkelige forandringer, hvilke opstår hver eneste dag. Brud er på den anden side de mest omfattende og mærkbare, og indebærer en stor omstrukturering af hverdagslivets selvfølgelighed, som ifølge Bech-Jørgensen er den grundlæggende betingelse for hverdagslivet. Skred betegner indbyrdes forbundne forandringer, der udløses, når der har været tilstrækkeligt mange forskydninger i selvfølgeheden, hvilket vil sige, at der er tale om processer, der foregår over tid, og som kan resultere i nye forskydninger, skred og muligvis også brud (Bech-Jørgensen 1994:111). Den forandring mændene oplever i deres hverdag, vil vi argumentere for rummer alle tre typer i forskellig grad, hvilket vi vil eksemplificere i det følgende.

For de af mændene, der flyttede mere eller mindre direkte fra deres egne lejligheder og ind på forsorgshjem, det være sig om det var første gang eller ej, kan forandringen karakteriseres som et brud, idet dette indebærer en markant ændring i hverdagslivet. De rutiner og regelmæssigheder de har haft, som har været koblet til det at have sit eget hjem, kan ikke overføres til et hverdagsliv på forsorgshjem, da der her er nogle konkrete barrierer som f.eks. Regler, normer og hierarkier, der kan stå til hinder for dette (bilag 11:2). At bo i sin egen lejlighed, hvor man måske også står op og går på arbejde, indebærer andre måder at håndtere hverdagslivets betingelser, end dem der findes, når man lever tæt sammen med en masse mennesker og ansatte, som i høj grad kan påvirke indholdet og strukturen af ens dag. For eksempel fortæller Michael, at han ikke kan læse dagen. Efter han står op klokken otte og kommer ned til morgenmad ser han, hvem der er stået op. Det er hvem der er der, der har betydning for, hvordan hans dag bliver, siger han (bilag 11:3). Det samme kan siges om forandringen fra at leve på gaden og til forsorgshjem, men mændene, der har og har haft denne livsstil, fortæller at den måde de har brugt forsorgshjem på da de var yngre, har været i kortere perioder med det formål at restituere. Derfor er der her tale om, at forsorgshjemets betydning for hverdagen ændrer sig, hvorfor forandringen her kan kategoriseres som et skred. I denne forstand sker der nemlig et skred i den selvfølgelighed, der vedrørte at forsorgshjem kunne være et godt sted for restitution, hvilket indebar et sted man kunne få lov at sove, varme, mad, måske hjælp til lægehjælp, hvis de var syge mv. Men formålet med restitutionen var, at den skulle klargøre mændene til at igen kunne tage af sted og opretholde den livsstil de foretrak, som vi beskrev i det ovenstående. Nu er forsorgshjemmenes betydning ændret fra dette til at være et sted

de er *nødt* til at opholde sig, fordi de ikke er unge længere – i længere tid ad gangen eller permanent. Per ser således på det:

Interviewer: *Så hvad tror du der ville ske, hvis du endte på gaden igen?*

Per: *Det gør jeg ikke. Det gør jeg ikke, det kan jeg ikke. Så dør jeg. Ganske enkelt.*

Det gør jeg i løbet af et par uger ... Jeg har opgivet. Jamen jeg dør, hvis jeg bliver lukket ud alene. Jeg kan ikke finde ud af at sørge for mig selv mere.

(Bilag 4:7).

Han er så at sige fanget på forsorgshjemmet, selvom stedet ikke nødvendigvis behøver føles som et fængsel, hvor det at flytte ind på forsorgshjem tidligere for ham var et frit tilvalg, fordi det ikke bandt ham til stedet. Skreddet ligger altså i den betydning forsorgshjemmet tidligere var tillagt som ændres fra restituerende til begrænsende og fastholdende. De rutiner de havde i ungdommens gadehjemløshed kan som nævnt ikke overføres til denne form for hverdag, hvilket sætter visse begrænsninger for mulighederne for, hvad der er at lave på forsorgshjemmet. Dette fører igen til, at lysten til de ting de muligvis godt kunne lave forsvinder. I stedet holder flere af mændene sig helst for sig selv på deres værelser, hvor de rammes af kedsomhed.

Flere af mændene har, når vi spørger ind til, hvordan deres dage forløber, og hvad de bruger tiden på i første omgang svært ved at besvare dette spørgsmål. Enten synes de blot ikke at kunne beskrive en typisk dag, eller også oplever de ikke, at de laver noget særligt, hvilket gør sig gældende for både gruppen som bor på forsorgshjem nu og for dem, som bor i egen lejlighed. Som Per fortæller i det ovenstående citat, vil han ikke kunne leve på gaden igen, og han håber på at få en anden type plads på forsorgshjemmet, som er permanent, og hvor der desuden er tilknyttet sundhedspersonale. Han har dog ventet på det i længere tid, og ved ikke på tidspunktet for interviewet, hvad udsigterne til det er. Han fortæller:

”Jeg bliver så ligeglad, hvis ikke jeg får lov at komme derover ... For det første så bliver jeg smertedækket. Det er det vigtigste. Så jeg kan arbejde med de ting, jeg plejer. Og så få det ro i hovedet, så jeg kan koncentrere mig om andre ting end ondt i fødderne, ondt i ryggen” (Bilag 4:23).

Som han forklarer her, hænger uvirksomheden sammen med de smerter han har. Stilstanden i det, at han lige nu befinder sig i en venteposition, forstærkes af, at han hverken kan holde til eller koncentrere sig om at ”arbejde med de ting han plejer”. Denne situation med uvirksomhed og stilstand opleves af næsten alle mændene. For mange hænger situationen sammen med at vente på forskellige ting: vente på at få egen lejlighed, vente på operationer, som skal genoprette eller forbedre deres helbred eller vente på at komme i misbrugsbehandling. Ikke alle oplever situationen som forbundet med at vente på en bestemt begivenhed, og det er heller ikke de forestående begivenheders forløsning, der er centralt her, men i højere grad det, at deres omstændigheders stilstand fører til en oplevelse af uvirksomhed og dermed en oplevelse af mere stilstand. I det nedenstående fortæller Jan om, hvordan han oplever sine hverdage og generelle situation:

Interviewer: *Jeg kunne godt tænke mig at høre om, hvordan din hverdag er?*

Jan: *Jamen de er jo kedelige.*

Interviewer: *Ja? Hvordan kan det være?*

Jan: *Der sker ligesom ikke ret meget. Det er fordi jeg er i grunden ret socialt anlagt, ik? Jeg kan godt lide at tale med mennesker og sådan noget. Jeg gør det bare alt for sjældent. (bilag 7:4)*

...

“Det er som om ensomheden er blevet større med alderen. Det må jeg nok indrømme. Og det er kedeligt. Det er jeg ked af ... Man kan ikke det samme som man kunne tidligere. Fysisk og psykisk. Man magter ikke så meget, som man tidligere kunne” (bilag 7:6).

...

“Det er et stort handicap (ganghandicappet). For blot et år siden, der brugte jeg rollator og kom alle mulige steder. Sådan er det ikke længere ... Det var en god tid (som hjemløs). En hård tid, men en god tid. Jeg tror faktisk der er mange hjemløse,

der egentlig har et godt liv. Det tror jeg. De sover rundt omkring på sofaer, de oplever en masse. Det er næsten værre at sidde og råde op i sin egen lejlighed.”

(Bilag 7:10).

Jan, der har været funktionelt hjemløs er nu ganghandicappet, og kan stort set ikke forlade sin lejlighed. I det ovenstående kan vi læse, hvordan han oplever hverdagene som i høj grad præget af kedsom- og uvirksomhed (og ensomhed). Vi kan her forstå Jans kedsomhedstilstand som en situationel kedsomhed, hvilket som nævnt indebærer at føle sig som en passiv tilskuer fanget i en situation (Rogge 2011:290), hvilket fører til at han føler sig fanget og fastlåst i lejligheden; en situation, som han frygter, blot bliver værre og værre. Ensomheden spiller desuden ind i denne følelse, da den ifølge Lars Svendsen opstår, når individet ikke oplever dets relationer til andre som meningsfulde, hvilket han illustrerer ved, at man kan være omgivet af mennesker, men stadig føle sig ensom, hvis man ikke oplever at være forbundet til de andre (Svendsen 2017:19). Dette kan vi således koble til kedsomhedsfølelsen, der også rummer et aspekt af mangel på meningsfulde relationer. Forskellen i ensomhed og kedsomhedsfølelsen er i denne henseende, at hvor ensomheden relaterer sig til mangelfulde relationer til andre mennesker, er kedsomheden en mangel i relationen til projekter vi kan rette os mod. Denne opfattelse af, at der ikke sker noget, at der ikke er noget at lave eller at kunne lave, og det at dagene derfor er svære at redegøre for indikerer, at der også er sket et skred i en tidsmæssig selvfølgelighed. Bech-Jørgensen har identificeret et lignende skred i tidsmæssige selvfølgeligheder, og forklarer følgende, at når dagens aktiviteter opleves som uvirksomhed, er det vanskeligt at skelne disse fra oplevelsen af ”mellemmrummene” imellem dem: det de ikke gør, og det der ikke sker. Når der ikke sker ret meget i løbet af dagen, og det der rent faktisk sker, bliver gjort til indholdsløse begivenheder, der ikke kan skelnes fra resten af dagens uvirksomhed, vil hverdagslivets verden ifølge hende opleves som mere og mere forskelsløs, tom og intetsigende. Med andre ord, opleves skreddet her, som at tiden går i stå, fordi der ikke sker noget, og man ikke laver noget (Bech-Jørgensen 1994:121-122). Forklaringen af dette kan findes i Schütz’ begreber om *indre* og *ydre tid*. Ifølge ham opleves handlinger som begivenheder på to plan – netop i den indre kvalitative tid kaldet *durée* (på dansk varighed), og i den ydre kvantificerede tid, som er den samfundsmæssige tid, som kan deles op i elementer og dermed er gjort målbar og samtidig giver den en sådan beskaffenhed, at der kan skelnes mellem for- nu- og fremtid. Den indre tid derimod er en udifferentieret strøm af oplevelser

og begivenheder, som ikke eksisterer i rækkefølger, hvilket betyder, at der ikke kan skelnes mellem før og efter. Den ydre tid er autonom, dvs. den går "af sig selv". Omvendt forholder det sig med den indre tid, der er bevidsthedsstrømmens "varighed", *durée*. Upåagtet ordnes oplevelser og begivenheder i tidsmæssige rækkefølger, idet de differentieres og tildeles forskellige pladser i bevidstheden, som betydningsfulde eller uden betydning; som en del af selvfølgelighedens symbolske orden eller som ikke-selvfølgelige. Denne "arrangering" af begivenheder og oplevelser er således konstituerende for hverdagslivets selvfølgelighed (Ibid.:122-123). Tidsmæssigheden gør det muligt at erfare hverdagslivet som selvfølgeligt, men det er ikke ensbetydende med at hverdagslivet ikke er foranderligt. Tværtimod er en vis foranderlighed i hverdagen en tidsmæssig selvfølgelighed. Her er der f.eks. tale om at dagen i dag er forskellig fra i går, og kæder af rutinemæssige handlinger, som f.eks. at vågne og stå op, spise morgenmad, osv., som alle indebærer nogle forandringer i situationer. Derudover er der foranderligheden i skiftet mellem hverdagens mangfoldighed af gøremål (Ibid.:123), f.eks. mellem at spille guitar, drikke en øl eller være til møde med socialrådgivere. Uforudsete begivenheder og situationer, små som store, indordnes i hverdagslivets selvfølgelighed gennem justeringer og improviseringer, dvs. måder hvorpå det intuitivt bedømmes, hvordan man klarer uforudsigelige situationer (Ibid.). Bech-Jørgensen forklarer videre her, at

*"(n)år mangfoldigheden af situationer og dermed også uforudsigeligheden formindskes, vil der ikke være særlig meget at justere, og der vil ikke være mange improviseringer. Der vil ganske enkelt blive færre forskelle. De kan ikke indordnes i bevidsthedsstrømmenes kendte rækkefølger og sammenfald med de sædvanlige håndteringer, dvs. de kan ikke strukturere tiden. Den daglige tid vil blive udifferentieret, og heri ligner den *durée*. Hverdagslivet vil fremstå som uforanderligt." (Ibid.:123).*

Ved hjælp af denne forståelse af skred og tidsmæssige selvfølgeligheder, kan vi fortolke mændenes oplevelse af hverdagen som præget af stilstand og uvirksomhed, af det at der hverken sker noget eller er noget at lave. Mændene havde som nævnt svært ved at redegøre for, hvordan deres dage så ud, hvorfor vi fortolker, at de ting som rent faktisk sker i løbet af dagene tillægges denne

betydning af uvirksomhed, hvilket gør at de ikke kan skelnes fra dagens perioder af reel uvirksomhed. Ekspliciteret går meget af tiden i løbet af dagen for mange med at se TV, ligge i sengen, gå en tur ud og ryge en cigaret og måske drikke en øl alene eller med naboen. Når dagens begivenheder ikke kan differentieres og ordnes i en tidslig rækkefølge, kan det forklares med at strømmen af begivenheder og tidsligheden, eller rettere den manglende tidslighed, føles som *durée*. Når dagene tilmed i forvejen ligner hinanden, og der ikke opleves at være situationer og begivenheder som kræver justeringer, for at blive indordnet i den tidsmæssige selvfølgelighed, kan oplevelserne således ikke strukturere tiden, og gøre hverdagen og verden foranderlig. Med dette vil vi tolke, at mændenes oplevede hverdagsliv, idet det erfares som uforanderligt, dermed også er uforanderligt i den forstand, at de heller ikke selv kan påvirke hverdagslivet og verden, da denne er gjort af en udifferentierbar strøm af begivenheder og oplevelser, som i varieret grad ikke kan tildeles nogen særlig mening. De er i kraft af deres ikke-påvirkning af verden dermed også selv en del af uforanderligheden. Det vækker genklang i Jaeggis teori om frihed og fremmedgørelse, hvor en udfordring mennesket kan møde er, at vores handlingsrum maskeres af *rigiditet*, en følelse af at resultatet af vores handlinger er givet på forhånd og at de derfor ikke giver mening at forsøge. Rigiditeten kan medføre, at man bliver fastlåst i sin situation, fordi vi ikke kan se, at vi har en agens (Jaeggi 2016:59). Et helt ekspliciteret eksempel på dette, er Laust der fortæller, at det der fylder og bekymrer ham mest ift. at tiden går, er det at være fastholdt eller fastlåst (i en dårlig situation), som han fortæller det ville kræve en helt enorm mængde ressourcer at komme ud af, hvilket han ikke har (Bilag 2:7). Han opfatter det altså som stort set umuligt at ændre; verden er uforanderlig og i den uforanderlighed eksisterer han også selv, og er derfor fastlåst. Med denne fortolkning, vil vi således også argumentere for, at mændenes fastholdelse af selvidentiteter funderet i frihed og autonomi som livsstil, på trods af, at de ikke kan udføre det biografiske arbejde, som skal skabe og genskabe denne selvfortælling, er ”gået i stå” som et resultat af denne uforanderlighed. Dermed opstår der udfordringer med at omskrive selvfortællingen til et sammenhængende narrativ, som rummer den situation og livsstil de oplever sig selv i nu, fordi de oplever sig som fastlåste.

I det ovenstående har vi vist, hvordan de livsændringer alderdommen medfører i måden mændene er hjemløse på opleves som inkongruens i selvfortællingen, som er induceret af skred i hverdagslivets selvfølgelighed. Mændenes selvidentitet bygger på autonomi og frihed, hvilket de i deres nuværende situationer ikke har mulighed for at praktisere som livsstil. Der opstår således

et problem med at holde denne selvfortælling kørende. Selvfortællingen kan ikke vedligeholdes på grund af de skred, der er sket i hhv. den betydning forsorgshjemmet tillægges for de tidligere gadehjemløse, og for dem alle i den tidsmæssige selvfølgelighed. På trods af dette er det stadig narrativet om autonome og frie mænd, der præsenteres. Dette forklares med skreddet i hverdagslivets tidsmæssige selvfølgelighed, som har medført, at de oplever verden som uforanderlig og dem selv som fastlåste. Hvordan dette håndteres vil vi behandle i analysens andel del.

6.4 Analyse del 2: Håndtering af emotioner og mening i tilværelsens store og små spørgsmål

I det forudgående afsnit har vi udforsket de erfaringer informanterne delte om deres hverdagsliv og de tematikker, de gav os indsigt i vedrørende mere eksistentielle spørgsmål om frihed og mening. Ønsker om frihed i deres livsstil og begrænsninger af livsstil, er det overordnede tema, der trækker tråde ud i afsnittets elementer. Vi viste, at de skred og brud, der sker i evnen til at leve et selvvalgt liv er problematiske for oplevelsen af frihed. Vi så, at de aldrende kroppe stiller begrænsninger, og at sammenfaldet mellem manglende frihed, manglende mening og tab af evne til at leve sit eget liv, førte til kedsomhed og et tab af relation mellem selv og omverden. I det følgende afsnit dykker vi ned i de håndteringsstrategier som de aldrende hjemløse mænd i specialets empiri anvender til at håndtere dette.

De følgende afsnit kan overordnet skitseres som håndteringsstrategier. De anvendes til enten at distancere sig fra problematikker eller at omskabe problematikkerne til noget de faktisk kan håndtere. Afsnittene der følger, er tematisk opdelt, men de findes alle sammen hos informanterne, der veksler mellem og anvender dem afhængig af den situation de står i, frem for at anvende en enkelt af dem hele tiden. Informanterne arbejder løbende med sig selv, både i en positiv og til tider selvdestruktiv forstand, og den praksis vil vi undersøge ved hjælp af følgende udpensling af de vedrørende strategier. Indledningsvist vil vi vise, hvordan informanterne håndterer den lidelse, som de beskriver deres tilværelse indeholder. De er ikke ens i, hvad de lider af, eller hvad det er i deres fortid, der er lidelsesfuldt, men som vi vil se, er der måder at håndtere problemet på, dog er det ikke altid muligt i lige høj grad. Efterfølgende vil vi se på de måder de bruger flugt fra deres problemer som en håndteringsstrategi. Flugten er ikke uden sine egne problematikker, men som vi vil se, er den et menneskeligt svar på eksistentielle spørgsmål om eksempelvis dødens nærhed i

deres liv. I tredje delafsnit vil vi se på, hvordan håb og drømme fungerer som håndteringsstrategi, og hvornår den anvendes.

Første afsnit om lidelse, mening og meningsløshed sætter rammerne for håndteringen af meningsgivende og -fratagende problematikker. Andet og tredje afsnit er i højere grad emotionsbetonede og går i dybden med, hvordan de håndterer deres emotioner. Opdeling mellem emotion og mening er dog analytisk, og ikke en måde de i praksis opdeler deres hverdagsliv på, hvilket vi vil se i den måde informanternes udsagn til tider vendes og drejes på for at finde ind til kernen af de spørgsmål, de stiller til livet, får stillet af livet, og de svar de giver, som tager form som håndteringsstrategier.

6.4.1 Mening i lidelse

En central del af mændenes måde at arbejde med dem selv og deres situation, handler om håndteringen af lidelse. Mange har svære fysiske udfordringer, som følge af deres livsførelse, og også psykiske problemer. Flere fortalte om, at de havde overvejet eller forsøgt selvmord, og at både deres tidligere og nuværende liv var hårde. Derfor var en del af deres fortælling også præget af, hvordan de håndterede de dele af deres tilværelse, der var på grænsen til katastrofale. Når livet kan opfattes så hårdt, og til tider ubærligt, er det interessant, at de finder viljen til at fortsætte trods alt. I de følgende afsnit vil vi behandle mændenes 'meningsarbejde' med deres liv. Fælles for dem er, at de har håndteringsstrategier, der hjælper dem til at skabe mening. Vi begynder ved Henrik:

“det er lidt det samme som med psykisk sygdom at man ved ikke hvad dagen bringer, men man er sikker på én ting: det er, at der er stor sandsynlighed for at den ikke bliver bedre end end dagen i går. Fordi hjemløshed det er én lang rutsjetur nedad i stedet for op. Det er det. ... de lever ikke længe, de drenge der. Og det regner jeg heller ikke selv med at gøre, men altså det ved jeg ikke.” (bilag 8:26)

Forud for ovenstående citat fra Henrik, forklarer han om sit forhold til livet og døden, og når frem til det, vi har medbragt her, at livet som hjemløs opfattes som et liv, hvor tilværelsen formentligt ikke bliver bedre. Som nævnt er det værd at kigge på, at hvis den hjemløse oplever tilværelsen på denne måde, hvordan kan der så være mening i noget som helst?

Den østrigsk fødte psykiater Victor Frankl skrev om mening i lidelse ud fra sine og medfangers oplevelser i Dachau-koncentrationslejren, og omtaler manglende mening i tilværelsen som 'det eksistentielle vakuum'; et problem, der manifesterer sig i symptomer som depression, aggression og afhængigheder (Frankl 2020:187). Det eksistentielle vakuum findes i fraværet af mening, men i Frankls undersøgelse om mening trods lidelse i holocaust-lejre, finder han også, at der findes et heroisk potentiale i at overkomme uundgåelig lidelse (ibid. 195). Svaret på spørgsmålet om at finde mening trods lidelse, er at tage det, vi tidligere med Jaeggis ord beskrev som relationen mellem selv og verden, og omgøre den til et positivt affektivt forhold frem for et negativt. Mening hos Frankl er ikke et spørgsmål om en overordnet mening med livet i sig selv, men at finde mening i livet er dermed også en praksis. Mening findes i situationer for Frankl; vi 'opdager' den, og i opdagelsen ligger der, at der er noget vi kan gøre som mennesker (ibid. 190-91). I Frankls beskrivelse, er fangens første tanke i koncentrationslejren selvmord. Dernæst at selvmordet er meningsløst, fordi han alligevel snart skal i gaskammeret. Der er ingen grund til at længes efter døden, fordi døden er et afgjort faktum alligevel (Frankl 2019:102). Efter noget tid svinder det indre liv mere og mere ind, som det grimme i livet tager over, og til sidst er det eneste, der betyder noget overlevelse her og nu: Sjælen ønsker at redde sig selv via indifference over for det, der truer den (Ibid.:104). Frankls pointe er dog ikke, at vi følger indifferencen til selvets ophør, hvor det eneste vigtige er basale behov, men at der i lidelsen er et potentiale for, at vokse og hæve sig over lidelsen. At hæve sig er at anvende et basalt menneskeligt potentiale, friheden til at gøre eller tænke noget andet, end det omgivelserne forsøger at påtvinge (Ibid.:107). Det indebærer at give livet et 'indhold', især når indholdet kan være så svært at få øje på (Ibid.:111). Det indebærer også for et menneske at opnå en accept af sin skæbne (Ibid.:68). Denne skæbne Frankl omtaler er, at vi også må erkende, at livet ikke er evigt, at det er en tabt sag at kæmpe imod, men at det at kæmpe i sig selv er det meningsfulde (Ibid.:76-77).

Pointen med at inddrage Frankl og en åbenlyst anden situation med koncentrationslejre, end alder og hjemløshed, er ikke at de to situationer er sammenlignelige. Tilgængæld er den lidelse et menneske i løbet af dets liv udsættes for, og hvordan det håndteres et mere universelt sprog, hvor hvert menneskes lidelse ifølge Frankl samtidig også er helt sin egen. Et menneske mister først sig selv og livets mening i situationer, hvor de er indifferente og kun forfølger basale lyster, men kan vinde sin frihed igen ved at bruge sin iboende menneskelige evne til at påvirke måden han tænker

sit liv på. Måske bliver den tredsårige hjemløse mand ikke marathonløber, men han kan blive noget andet.

6.4.2 Mening i fællesskab

I forlængelse af forudgående afsnit om at finde mening i eller på trods af lidelse, finder vi en håndteringsstrategi, der handler om at åbne sig op mod andre mennesker og de positive relationer, det kan føre med sig. Som nævnt tidligere via Jaeggi er meningsskabelsen et spørgsmål om at finde projekter vi kan realisere os selv i, approprieringen, og i den kontekst er andre mennesker eller et sagsfællesskab et effektivt redskab for mændene vi har interviewet i dette speciale. Her følger et eksempel fra Per, der forklarer om sin grund til at overleve: *“Det der med at bo på gaden, det eneste jeg havde at overleve for, det var at gøre noget for andre. At gøre noget for os. At fortælle folk, hvad er det for nogen mennesker der bor på gaden!”* (bilag 4:26).

Per har fundet sin mening i en lidelsesfuld tilværelse, der 'tager på psyken' (bilag 4:29) ved at beslutte, at eksistensen skal handle om andre. Han præsenterer det som, at han nærmest har opgivet sig selv som en væsentlig grund til at leve, og gør med dette sin personlige smerte uvæsentlig. I stedet dedikerer han sin eksistens til at oplyse og hjælpe andre. Hvad der også står centralt i det fremhævede citat er, at det ikke er et vilkårligt formål, men at hjælpe 'os', samfundet af hjemløse. I denne kontekst kan vi uddybe med Jaeggis teori om friheden til selv-realisering med Axel Honneths teori om anerkendelse og ringeagt. Honneths teori kan kort beskrives som en teori om fundamentet for, at et menneske kan opnå et positivt selvforhold - at realisere sig selv - og de barrierer, der kan være for det i ringeagten. Honneth inddeler anerkendelsen og ringeagten i tre sfærer hver, der er kronologisk opbygget, forstået på den måde, at den første sfære er en betingelse for den næste og så videre. Den første sfære starter i barndommen, og er den basale selvtillid, hvor vi lærer, at vi er adskilte individer, der kan opnå bekræftelse, særligt fra primære relationer som moderen (Honneth 2006:130-31). Den anden sfære er retsforholdet, og handler om, at vi som mennesker er bærere af rettigheder i samfundet. I retsforholdet opnår vi selvrespekten og det at finde sin plads i samfundets opbygning og normer (ibid.:147). Den tredje sfære er selv værdsættelsen, og handler om at se sine egenskaber værdsat af andre og i sit positive bidrag til samfundet (ibid.:162-63). Grundlæggende for Honneths teori er, at alle mennesker har et anerkendelsesbehov, og at det er en byggesten i at have et godt forhold til sig selv. Måden dette bliver en håndteringsstrategi på, viste informanterne i specialet os, i måden de opsøgte og involverede sig i hjemløses 'sag' på. For Per var det så centralt et tema, at han så det at være noget

for andre og give sit bidrag, som den væsentligste grund til, at han overhovedet var i live, som vist i citatet ovenfor. For Per kan vi identificere den tredje sfære her, selvværdssættelsen, hvor det at give sit bidrag og at være værdsat for det fører til, at han kan værdsætte sig selv. På den måde bliver anerkendelsen til et sted han kan spejle sig, og via det gode han oplever at gøre for andre, kan se sin egen værdi som menneske.

Per står ikke alene med at have involveret sig i hjemløsemiljøet. Laust var involveret som bisidder og i sin landsdels hjemløseforening, og som vi ser i det næste citat er Michael beboerrådsformand på sit forsorgshjem:

“Her giver det meget godt mening, jeg er beboerrådsformand, jeg har malet de to malerier ik, inde i tv-stuen. og det var også bare fordi jeg gik og jeg ikke havde noget at lave. Nå, er du kunstner? sagde (forstanderen) så. Ja. Nå, så fik jeg to lærreder på én gange én meter. Mal noget, der passer her. Okay. Så det ene det blev et Tim Dog-maleri, lidt graffitti-inspireret, og det andet det, ‘there must be some kinda way out of here, said the joker to the thief’. Med stavfejl. Typisk mig. Så jo, der giver det meget fin mening, at jeg har beboerrådsformand, og jeg har det der arbejde” (bilag 5:7)

Som beboerrådsformand har Michael fundet sig til rette på forsorgshjemmet, og er nået til et punkt, hvor han omtaler personalet som sin familie, hjælper dem der kommer som aldrig har været på forsorgshjem før med at falde til, og fortæller at han ikke har haft en weekend væk fra stedet i flere år (bilag 11:3). Hans motivation for at starte beboerrådet var, at når beboere flytter derfra og ud i egen bolig, ville han, at de skulle have et netværk, de kunne tage med derfra (bilag 11:1). Her ser vi samme princip som hos Per, at der findes en dybereliggende mening i det arbejde, Michael gør for andre, som giver genklang i hans selvværd.

Et andet centralt tema vi kan spore hos Michael er i anekdoten, han fortalte om at blive udpeget som kunstneren, der skulle male to billeder til tv-stueen. Det der er interessant her er, at en af de ansatte - som han som sagt anser som familie, altså nære relationer - giver ham en vigtig anerkendelse og mulighed for at vise sin værdi, men også, at han får mulighed for at appropriere mere af forsorgshjemmet til sig selv via sine billeder, end kun sit eget værelse. At sætte sit aftryk, og blive anerkendt for det ved at have sine billeder hængende, er begge elementer vi kan se gør, at

Michael ser forsorgshjemmet mere som et hjem, der hvor hans relationer og selvværd findes, og hvorfor netop det at skulle flytte derfra ud i en 'tom' lejlighed uden alle disse ting, gør ham angst ved den mulige ensomhed.

Fællesskabet på forsorgshjemmet rummer dog også mulige udfordringer. Beboere har et nøglekort, de har hængende om halsen, og de lokale erhvervsdrivende har ifølge Michael for længst regnet ud, at hvis han går i en butik med kortet synligt, skal han hurtigt overvåges og kontrolleres for tyveri. Omvendt er der en plads i byen, hvor lokale grønlændere mødes, hvor kortet er en adgangsbillet til fællesskabet:

“Men har du det der kort på så tilgængæld når du går ned på trappen derovre, så kan de alle sammen se, du er ude fra (forsorgshjemmet), okay, så er du velkommen. Eller nede i grotten dernede, når de sidder og sælger hash ik’, så ved de at du er fra gaden, så er du ikke en panser, så har du et adgangskort til alle mulige ting, hvor du lige putter det indenfor trøjen hvis du er i sportmaster.... Det er typisk, nogle gange så folk de siger: arh det kan ikke være rigtigt, så tager jeg lige mit kort frem inde i butikken, vi har gået helt alene, måske halvdelen af butikken rundt, og så tager man sit kort frem, BANG så står der en politi- eller en vagt lige bagved og tjekker dig. (Bilag 5:2)

Hvad Michael identificerer her, er en dualitet i sin situation. På den ene side er han med i et fællesskab, som han sætter stor pris på og som giver adgang til fællesskaber uden for forsorgshjemmet. Tilgængæld bærer han også på symboler for det fællesskab andre kan genkende. Her risikerer han at opleve det Honneth beskriver som ringeagten. Ringeagten er den negative spejling af anerkendelsen, med tilsvarende sfærer, og i dette tilfælde kan vi se den anden ringeagtssfære i praksis, den moralske selvrespekt (Honneth 2004:177-78). Michael vurderes af butikspersonale eller -betjente, som et individ med en ringe moralsk dømmekraft, en utilregnelighed, og derfor fortjener han ikke friheden til at gå uovervåget rundt i butikken eller at forlade den uden at skulle vise sine lommers indhold. Forbundet til dette er ringeagtens tredje sfære, der er en evaluering af en gruppes livsform ift. samfundets normer, hvis konsekvens er, at de ringeagtede individers evner ikke kan anerkendes af flertallet (ibid.:179). Et modsvar på ringeagt i samfundet, og den begrænsning af selvrealiseringen og friheden det er, kan være at danne

eller deltage i subkulturer eller grupper, der både kan hjælpe ved at anerkende hinandens værdi internt, men også at danne fælles sag i det Honneth kalder kampen for anerkendelse (ibid. 180,184), som vi så via Per, Michael og Lausts ønsker om at ændre de hjemløses forhold via deres arbejde for fællesskabet.

I dette afsnit har vi således set, hvordan at klare sig igennem lidelse ved hjælp af vigtige fællesskaber eller en sag, er en måde at skabe en relation til verden, der kan give dem et positivt selvforhold. Det sker ved hjælp af anerkendelsen og at se sin værdi spejlet i andres anerkendelse, der som forklaret via Jaeggi, kan skabe en positiv affektiv relation mellem selv og verden. I den relation kan de finde frihed til at være sig selv, fordi de værdier de ser i sig selv kan anerkendes af andre. Omvendt er der også tale om, at de involverer sig i en subkultur, der bærer kendetegn, som identificerer dem som sådan, hvilket risikerer at medføre ringeagt, der kan udsætte dem for negative erfaringer, der forringer selvværdet.

6.4.3 Flugt som håndtering

Hvor de forudgående afsnit har omhandlet at finde mening i lidelse, ved at forsøge at overvinde den og dermed appropriere den som en del af et positivt selvforhold, skal vi nu se på, hvordan håndteringen af tabet af frihed ser ud de steder i informanternes tilværelse, hvor skred og brud bliver tydelige for dem. At finde mening i lidelse eller fællesskaber er én mulighed, men som nævnt indledningsvist veksler informanterne mellem flere forskellige håndteringer, der også har forskellige resultater. En anden af disse strategier er flugten. Vi har i én forstand behandlet den i det forudgående afsnit om frihed og misbrug, hvor misbruget fungerer som flugt eller skjold fra kedsomhed, traumer og det at skulle forholde sig til den omkringliggende verden. De andre temaer og problemer for mændene, som vi identificerede i analysens første del, er tabet af frihed og mening og følelsen af fastlåsthed i en uforanderlig verden. Alle disse temaer vil vi således have gensyn med i det følgende, hvor vi vil analysere, hvordan mændene tackler dem med flugt som håndteringsstrategi. Konkret har vi identificeret to typer af flugt; den første type handler om at gøre sig selv indifferent overfor en verden, der alligevel ikke kan påvirkes. Den anden handler om at gøre livet umiddelbart ved at flygte ind i nuet.

6.4.4 Flugt som tilbagetrækning og indifferens

En del af tabet af frihed mændene oplevede som en del af det at blive ældre resulterede i, at der for nogle af dem skete et skred i betydningen af forsorgshjemmet, som vi viste i afsnit 6.3.4. Førhen var forsorgshjemmet et tilbud om restitution, hvor det nu er en nødvendighed. Næsten alle

mændene har oplevet et skred i den tidsmæssige selvfølgelighed, hvilket betyder, at tiden vil føles udifferentierbar, dagene ensformige og kedelige, og verdens beskaffenhed opleves som uforanderlig og dem selv som fastlåste. En af håndteringerne af dette er at trække sig tilbage, blive på sit værelse på forsorgshjemmet eller sin lejlighed, lade være med at lave noget og holde sig for sig selv.

Per: Jeg sidder bogstaveligt talt på mit værelse 24 timer i døgnet. Jeg er lige nede og hente mad og sådan noget, og ellers så sidder jeg derinde

Interviewer: Hvad laver du så?

Per: Ingenting

Interviewer: Keder du dig?

Per: Ja selvfølgelig keder jeg mig. Hm. Jeg kan ikke rigtig finde ud af det, men jeg kan, lige meget hvad jeg prøver på at lave, så kan jeg ikke koncentrere mig om det. Ikke engang at læse. Og jeg plejede at læse enormt meget, men jeg kan ikke.

(Bilag 4:7).

Når hverdagslivet og verden er uforanderlig, og det opleves som, at det ikke er muligt at påvirke den eller gøre noget, kommer blot det at forsøge til at føles uoverskueligt og umuligt, som Per her oplever som, at han ikke kan koncentrere sig om noget. At afholde sig fra at gøre noget tolker vi som en form for flugt fra det, at hverdagen er uforanderlig og mændene er i en tilstand af fastlåsthed heri. Dette kan vi udforske med Bech-Jørgensens hverdagslivsteori. At Per med Bech-Jørgensens vending "holder kropsbevægelserne tilbage" og bliver på sit værelse uden at lave noget, fører til en begrænsning af den verden, som er inden for hans rækkevidde, og indebærer at nysgerrigheden dæmpes, opmærksomheden trækkes tilbage og lysten til at bevæge sig bliver endnu mindre (Bech-Jørgensen 1994:128). Det er igennem kroppens bevægelser, at indre og ydre tid forbindes, og når kroppen ikke bevæger sig, og oplevelser og omverden ikke forbindes, vil den verden som eksisterer inden for Pers rækkevidde opleves som mere og mere begrænset i rum og uforanderlig i tid (Ibid.). Dette håndteres med *tilbagetrækninger* (ibid.:219). Tilbagetrækningerne mændene her benytter sig af består som nævnt af at blive på sit værelse og ikke lave noget, men rummer også det ikke at opsøge andre og tale med dem. Overordnet indebærer det således ikke at bevæge sig

udenfor deres eget private sted og om at tillægge handlinger, aktiviteter og eksterne sociale relationer den betydning, at de er uoverskuelige. Dermed bliver tilbagetrækningerne også en måde ikke at forholde sig til omverdenen på, og får således karakter som en indifferent måde at være i situationer og livet. Tilbagetrækningerne indebærer i udpræget grad en kropslig ubevægelighed. Idet det som nævnt er gennem kropsbevægelser, at indre og ydre tid forbindes, bliver der hermed ikke kun tale om en rumlig ubevægelighed, men også en ubevægelighed i tid. Når man ikke gør noget og bevæger sig, kan tiden derfor ikke differentieres, men fremtræder i stedet flydende og ustruktureret for mændene. Tiden og livet bliver derfor uoverskueligt og uforudsigeligt (Ibid.:219), som vi tidligere så i bl.a. mændenes udfordringer med at redegøre for deres dage, Michaels følelse af ikke at kunne "læse dagen" og følelsen af at være fastlåst. Tilbagetrækningerne får således karakter af at være en symbolsk beskyttelse mod fastlåstheden og verdens og den tidsmæssige uforanderlighed.

6.4.5 Flugt ved at gøre livet umiddelbart

I dette afsnit vil vi vise, hvordan flugten som håndtering kan praktiseres i det at gøre livet umiddelbart. Med at gøre livet umiddelbart mener vi, at mændene retter opmærksomheden og kun forholder sig til 'nu og her'; det som sker i det igangværende øjeblik. På denne måde kan bevidstheden fjernes fra ting i deres fortid, f.eks. tidligere traumer, og fra hvordan fremtiden vil se ud. Dette er muligt for mændene, når 'her og nu' opleves som eller gøres til et spørgsmål om liv eller død. I praksis kan dette gøres på flere måder. For flere er det, at øjeblikket potentielt kan rumme at dø af deres misbrug, og for andre handler det om, at bruge hvert øjeblik på at arbejde på at opfylde de basale behov for mad og søvn. At kunne bære at forholde sig til døden dagligt gøres muligt idet den er så nært forbundet med, hvad der for dem er hverdagshandlinger og -aktiviteter, at den i højere grad får praktisk end eksistentiel karakter. Her vil vi indledningsvist vise med eksempler fra empirien, hvordan denne håndteringsstrategi anvendes og derefter vil vi inddrage Zygmunt Baumans begreb om overlevelseshandlinger som teoretisk springbræt for at kunne forstå, hvordan og hvorfor strategien (i nogle tilfælde) virker.

I første omgang vil vi se på, hvordan en hverdag, hvor døden opleves som nært forestående står til hinder for at forholde sig til alderdom. Laust fortæller, at han ikke tænker på at blive gammel, men mere tænker på mangel af ressourcer, på hvor svag og afdanket han er, og på hvor dårlig hans situation er – en situation, som i øvrigt ikke kan ændres. Han tænker ikke på alderdom, for han dør

alligevel lige om lidt (Bilag 2:6). Dette tema går på tværs af flere af interviewene, da næsten samtlige af informanterne ytrer, at de ikke regner med at skulle leve i mange år endnu. I dette findes dermed en dobbelthed af dødens betydning. Døden spiller dermed for Laust en rolle som abstraktion fra at forholde sig til bekymringer om alderdom.

En anden måde døden trækkes ind i nuet kan vi se i Henriks fortælling, hvor han i forbindelse med en beskrivelse af, hvordan han oplever at være hjemløs, og hvad han godt kan lide ved det siger:

”du lever fra time til time i stedet for halvtreds år ud i fremtiden, ligesom jeg formoder I begge to gør. Fordi I lever inde i samfundet. I vil selvfølgelig gerne spare op til pension og alt det der, mens en hjemløs, det sidste han gør, det er at spare op til en pension ik’, selvom man havde penge til det. Fordi det ligger for en hjemløs, normalt kun en time ud i fremtiden, det er det længste vi kan holde til at tænke. Såh, på den måde der, det er bare en indstilling du har oppe i hjernen som hjemløs. Som nogle mekanismer, der bare træder ind der, som jeg ikke helt selv forstår heller, ... det er sådan halvt survival mode” (Bilag 8:25)

Og i en anden forbindelse, hvor samtalen er faldet ind på, hvad der kan opleves som spildt tid:

”Så kan jeg sige med sindsro ik’, at jeg har aldrig oplevet den der situation, hvor jeg har tænkt: det var eddermame spild, fordi jeg har hele tiden været on the edge. Så jeg har ikke tid til at tænke over, om det var spild eller hvad, fordi jamen hvor kommer den næste pose havregryn fra, ik’?” (Bilag 8:33).

Her kan vi således se, hvordan fremtiden bliver irrelevant idet, at det ikke er der, hverken livet eller døden eksisterer. Det er tværtimod for Henrik i den næste time eller i den næste pose havregryn. Som han forklarer det, er det i brede træk det næste øjeblik indhold, der er afgørende for, om han lever eller dør. Dette næste øjeblik kan han således selv påvirke, ved at sørge for f.eks. at få mad at spise. Udtrykket survival mode vidner om, hvordan han opfatter, at han i højere grad overlever end lever sit liv, og overlevelsen handler helt konkret om at opfylde basale behov. Dette

indebærer også ikke at skulle forholde sig til at ældes eller alderdom i sig selv ved f.eks. at spare op til pension – dette fremtidsaspekt ligger simpelthen uden for hans opmærksomhed, da hele denne er rettet imod nuet. Billedsproget at være *on the edge*, at leve på kanten, kan vi forstå som at være på kanten af døden, hvilket fjerner fokus fra, hvad fremtiden bringer og fortidens traumer.

For andre af mændene er døden tættest på gennem deres misbrug. Per, der er heroin-misbruger fortæller:

”Man lever kun én dag ad gangen ... Er du narkoman(!) og du er afhængig, dybt afhængig, så går du ikke i seng før du har til et morgen-fix. Ellers kommer du ikke op. Og kommer du ikke op der, så er du på røven. For så bliver du så syg, at du ikke kan komme op. Og så dør du. Det er sådan nogle enkelte leveregler. Det bliver du bare nødt til. Fordi det er fandme ikke bare noget med at blive sulten eller få ondt i hovedet. Så dør du sgu.” (Bilag 4:31).

En af de andre informanter, Ole, der er alkoholiker, oplever det således: *”Døden er meget tæt på mig lige i øjeblikket. De sidste par år. Eller to. Det er derfor jeg prøver at holde mig til vand”* (bilag 10:9). For Per, der på samme måde som Henrik omtaler ”kortsigtetheden” i livet som det at leve dag for dag, handler overlevelsen om, at han hver dag må sørge for at have stoffer til dagen efter, hvilket indebærer at udføre de samme praktiske handlinger hver dag. Oles forhold til døden er gjort praktisk ved, at hans overlevelse for ham at se bl.a. afhænger af det, at han drikker vand. Da vi spørger Per, om han opfatter denne måde at leve på, som han omtaler i citatet ovenfor som meningsfuld, svarer han, at det er det. Fordi man overlever og bliver stærk af det, mener han. Henriks kommentar om, at intet for ham har været spildt, indikerer også, at overlevelsen i sig selv er meningsfuld. Døden er dermed en del af at gøre alle øjeblikke meningsfulde. Henrik opfatter heller ikke døden som en dårlig følgesvend, hvilket kan grunde i dette. Flere af mændene taler både implicit og eksplicit om, hvordan de og hjemløse generelt har et naturligt og indforstået forhold til døden – i højere grad, end hvordan de oplever resten af samfundets forhold til døden er. I kraft af, at de lever med den i hverdagen, er de bevidste om dens nærværenhed og forholder sig nærmest accepterende til dette. For at forstå, hvordan mændene håndterer døden på denne måde, vil vi her rette fokus mod Baumans overlevelsespolitikker.

Bauman har identificeret fem politikker, der på forskellige vis tilbyder måder at forholde sig til døden på. De første fire søger at overvinde døden ved at dekonstruere den med løfter om (falsk) udødelighed i form af 1) religionens løfter om evigt liv, 2) at leve videre i en sag, 3) igennem andre mennesker (kærlighedspartnere) og 4) i selvomsorg. Selvomsorgen vender vi tilbage til, da vi i første omgang vil rette opmærksomheden mod den femte, der i stedet for at dekonstruere døden handler om at dekonstruere udødeligheden. Dette gør den ifølge Bauman ved at forsøge at løse overlevelseshet problemet ved at fjerne det fra den eksistentielle dagsorden. I stedet for at gøre mislykkede forsøg på at kolonisere fremtiden, opløser den fremtiden i nuet. Den befrier de levende for bekymringer om tidens endegyldighed, ved at inddele den i korte og flygtige episoder. Dødeligheden praktiseres i stedet dag for dag, hvorfor dagliglivet kan siges at blive en uendelig generalprøve på døden (Bauman 2006:154). Det der i første omgang muliggør denne politik, er forherligelsen af det flygtige. Øjeblikkets skønhed ligger i det faktum, at det er forgængeligt, og alt der kendetegnes ved varighed bliver gjort til det samme som kedsomhed i jagten på nyt. Alt der er nyttigt og værdifuldt i dette øjeblik er i princippet ligegyldigt i det næste, og følelsesmæssig tilknytning til steder, ting og personer opløses af trangen til mobilitet og idealet om flygtighed. Begivenheder holdes adskilt fra hinanden, og hverken bør have eller har nogen indflydelse på, hvad i morgen bringer (ibid.:154-155). Det er bl.a. kedsomheden, foranlediget af frihedstabet, som informanterne flygter fra og ind i nuet, som altså er gjort af adskilte episoder, som alle opleves som udelukkende at sikre overlevelsen. Hvad der ellers finder sted, har således ringe indflydelse på morgendagen, fordi det eneste som har betydning fra det ene øjeblik til det næste, er at man lever. Dermed er flygtigheden og forgængeligheden omformet til hverdagspraksis, og de hyldes på rituel vis, hvilket betyder, at ringen så at sige er afsluttet, når det kommer til overlevelseshet strategien – det er nu udødeligheden og ikke dødeligheden, der dekonstrueres. Dette dog på en måde, der viser, at det varige kun er en kæde af flygtige tildragelser, tid blot en række episoder uden betydning, og at udødeligheden ikke er mere end en samling af dødelige væsner. Dermed afslører udødeligheden i dekonstrueret tilstand dødeligheden som sin eneste hemmelighed, og dødeligheden behøver ikke dekonstruktion, den bør leves (ibid.:155). Når informanterne oplever at livet og døden (over)leves dag for dag eller time for time, kan dette således forstås som, at de oplever livet som sammensat af adskilte, flygtige øjeblikke, hvor hvert øjeblik indhold er det afgørende for, om der bliver et næste, hvilket er det, der muliggør at opløse fremtiden i nuet, og dermed undgå at skulle forholde sig til dennes spørgsmål og usikkerheder,

herunder alderdommen og døden. I denne håndtering ”koloniseres” fremtiden ikke, ved f.eks. at spare op til pension, men orienterer sig som det længste kun mod at sørge for at vågne op igen, når de går i seng. Når døden hver dag eller flere gange om dagen lige akkurat opleves som afværget, kan dette dermed tolkes som, at den praktiseres og øves i alle de øjeblikke, den ikke indtræder, når Ole f.eks. drikker vand, Per har til sit morgen-fix og Henrik sine havregryn. Gennem disse handlinger, er døden netop praktisk frem for eksistentiel og dermed håndterbar.

Mændene veksler dog mellem håndteringer af døden, og disse udelukker ikke hinanden, men afgøres af situationen på samme måde som vi ser med de resterende håndteringsstrategier, vi har identificeret. Mændene møder ikke kun døden med den dekonstruerede udødeligheds praktikalitet og accept, men også med indædt beslutsomhed om at ville overleve. Når denne strategi for at håndtere døden anvendes, er den ofte orienteret mod fremtiden i mere eller mindre fjern forstand. Flere drømmer om at komme ud at rejse, hvilket vi vil vende tilbage til i afsnit 6.4.6 om at håbe, hvor vi i denne sammenhæng vil fremhæve, at det at orientere sig mod fremtiden f.eks. for Per er tæt forbundet med kroppen. Per er ret svagelig, og har tabt sig en hel del. Derfor er en af hans overlevelsestrategier rettet mod at gøre kroppen stærk og sund.

”Det er sådan at jeg kan finde på at knuse al maden og så bare drikke det. Bare for at tage på. Og jeg har været elitesportsmand da jeg var ung, og jeg er uddannet kok og slagter, jeg ved præcis hvad der skal til i min krop. Jeg kan ikke. Jeg kan ikke efterleve det. For det første har jeg slet ikke penge til det. Nu har jeg hevet fat i en kammerat, vil du være sød at komme med nogle ulovlige hormonkure, og så kører jeg på en tredjedel dosis, og så går jeg ned og træner. Så skal jeg fandme nok tage på.” (Bilag 4:24-25)

Forbedringen af kroppen hænger således sammen med hans overlevelse, som for ham udover at bestå i hans morgen-fix, også er materialiseret i fremtidsdrømmen om at rejse. Ved at koncentrere sig om, hvad kroppen kan og hvor godt den kan det nu, fjernes fokus fra at den kan være død i morgen, og dermed også andre spørgsmål og usikkerheder i hans liv, hvorfor vi også identificerer denne håndtering som en type flugt. Denne type strategi kan vi udforske yderligere med Baumanns fjerde overlevelsopolitik, selvomsorg. Denne politik retter sig mod sit eget udgangspunkt,

kroppen, da der her er tale om et forsøg på at benægte kroppens endegyldige grænser ved gradvist at ophæve de øjeblikkelige og specifikke begrænsninger, den støder på (Bauman 2006:142). At overleve bliver i denne politik et spørgsmål om at forøge *evnen* til at leve, fremfor at forlænge livet. Derfor kan bekymringen over udødeligheden glemmes i det daglige arbejde med sundheden. Dødeligheden skaber angst, hvor sygdom skaber ængstelse, men dårligdomme kan overvindes, og derfor forekommer de – i modsætningen til dødsangsten – ikke paralyserende, men i højere grad *aktiverende*, idet de animerer til handling. Sundhed kan nemlig, til forskel fra udødelighed, gøres til et realistisk mål (Ibid. 143). Pers overlevelse kan således forstås som et spørgsmål om at 'optimere' kroppen, gøre den i stand til at overkomme hans svagelighed og dermed de udfordringer kroppen ellers møder i hverdagen og potentielt kunne møde i fremtiden ved f.eks. at rejse. Når hans krop bliver sund og stærk igen, betyder det, at han vil kunne leve til at tage ud at rejse; at overvinde og -leve dette bliver således ensbetydende med at overvinde døden.

I dette afsnit har vi vist, at en måde at anvende flugt som håndtering er gennem det at gøre livet umiddelbart. Dette gøres ved at praktisere døden i hverdagslivet, hvilket gør at hvert øjeblik og hver dag bliver meningsfuld. Når mændene orienterer sig mod nuet og dets og deres egen forgængelighed er genstand for deres opmærksomhed, er det slet ikke muligt at forholde sig til fortidens traumer og fremtidens bekymringer, hvori flugten ligger. Gennem deres hverdagshandlinger gøres døden til et praktisk fænomen, hvilket medvirker til at skabe et indforstået og naturligt forhold til den. Der veksles dog mellem håndteringer af døden afhængig af situation, hvorfor det i nogle tilfælde er den ovenstående accepterende tilgang, der gør sig gældende, og i andre tilfælde en mere bevidst stædighed om at overleve, som kan komme til udtryk ved omsorg for egen krop, som en anden type flugt og en mere langsigtet overlevelsestrategi, der f.eks. orienteres efter og udøves på grund af fremtidsdrømme.

6.4.6 Responsivt håb

En praksis som mændene i dette speciales empiri udøver er at håndtere udfordringer ved at rette fokus mod projekter, de gerne vil udrette i fremtiden. Dette tager karakter af håb, drømme og aspirationer og spænder bredt fra praktiske håb for morgendagen, til mere abstrakte drømme om at rejse. Det er et perspektivskifte fra fortiden og nutiden til fremtiden, som vi indtil nu primært har behandlet i deres bekymringer om tab af autonomi og mening.

Jeg er ligeglad med hvornår jeg skal dø. Jeg har det fint med det, jeg har oplevet det jeg skal. Udover at komme til Madagascar. Ellers er jeg ligeglad. Og det er jeg virkelig. Jeg har ikke, jeg gider ikke rigtig, jeg vil bare have lov til at være i fred, det jeg har tilbage. Jeg har ikke tænkt mig at planlægge noget som helst. Ikke andet end Madagascar ... Jeg vil gerne lige være ordentlig [fysisk].

Når jeg kommer hjem fra Madagaskar, hvis jeg gør det, så kan jeg ikke mere. Jeg bliver dernede så længe jeg kan ... det er det jeg gerne vil. ... Jeg vil gerne ud og bare komme væk for mig selv. Alt mit lort. Og se tingene i et nyt perspektiv. Få det godt med sig selv. Og bang, færdig, så er jeg væk. Det ville jeg have det helt fint med.

Jeg har drømmen, jeg drømmer sku stadigvæk og håber stadigvæk. Jeg ved jo godt at jeg mange gange har sagt at jeg har givet op. Det er ikke på den måde. (Bilag 4:31-33)

I Pers beskrivelse af sin drøm, der kommer fra den informant der formentligt har det dårligste helbred, er der nogle elementer i spil, der eksemplificerer både hvorfor drømmen og håbet er vigtigt for ham, og dens funktion som håndteringsstrategi.

Vi har tidligere omtalt vigtigheden af at have projekter at orientere og relatere sig til verden gennem. At stige på en flyver og rejse til Madagaskar er et projekt, der ikke er bundet til et her og nu, men bliver en alternativ fremtid til den, han står over for. Pers morgendag byder på smerter i lemmerne, udfordringer med at gøre de ting han holder af og problemer med sit misbrug, der skal håndteres. Drømmen om Madagaskar er derimod en fremtidsforestilling, hvor han er rask (nok) til at komme ud og se landet. Det repræsenterer en ny Per, et nyt perspektiv og en tilstand, hvor han kan undslippe 'alt sit lort'. I Pers forhåbning er den udgave af Per, der kommer til Madagaskar, så godt kørende, at han 'tager røven på det hele og bliver 117!' (bilag 4:32).

Håbet er altså for Per et holdepunkt, der giver den nuværende lidelse og sygdom et endepunkt, hvor han kan rejse ud som den nye Per. Han hægter dette håb op på den behandling, han kan få, hvis han kommer ud af forsorgshjemmet og på et alternativt plejehjem, gennem medicin og

genoptræning. Denne sammenkobling til lægevidenskab, og det at håbet kan give distance til udfordringer i hverdagslivet, giver grundlag for at inddrage Lone Grøn og Cheryl Mattingly antropologiske udforskning af responsivt håb. I deres feltarbejde møder de terminalpatienten Vagn. Han taler med Grøn om sit håb for et lægevidenskabeligt mirakel, og at håbet er der de fleste dage, i højere grad end fortvivlelsen (Grøn & Mattingly 2018:306-307). Dette håb døber Grøn det *responsive håb*. Det praktiserede håb i en relation med andre, forklarer Grøn og Mattingly, er en måde at signalere til omverdenen, at man stadig er blandt de levende og har en rolle at udfylde. Livet er kort sagt ikke slut endnu, selvom det lakker mod enden (ibid. 310). I Pers fortælling om fremtiden og drømmen om Madagaskar; en drøm der ikke har klart definerede grænser og tidsrum, inviterer han os ind i en relation, hvor han er mindre defineret af sine nuværende begrænsninger, og har den frihed Frankl foreslog os kunne skabe mening i lidelse, i at omdefinere og tage agens i sin situation. Hvad der ikke nødvendigvis er fysisk muligt for Per her og nu, begrænser ham ikke i håbet, og i det omfang, at vi inviteres til at deltage i Pers håb, er vi med til at forhandle dens materielle karakter.

Hvor Pers håb og drøm er mere radikalt i den forstand, at drømmen indebærer en vis storslåethed, er Jens håb tættere på hverdagen:

“Det jeg savner mest lige nu, hvis benene gik i orden nogenlunde, det er at komme ud som jeg altid har gjort om aftenen, gå en lang tur. Det kan jeg ikke nu. Jeg kan lige gå ud og rundt, og så skal jeg bare ind, så har jeg så ondt. Gå en lang tur. Og så være sammen med den borte lort (kæresten), ikke også? Jeg vil så sige på den måde, jeg ved ikke om jeg kommer ud at lave noget. Selvfølgelig håber jeg. Jeg tror det ikke. Ikke efter hvad jeg får at vide. Det er da hårdt. For det der ben ... Få øjet lavet ikke også. Så kan jeg blive lidt glad igen. Så må jeg tage den derfra og se. Så skal jeg videre derfra. Hvis det der kan lade sig gøre, så er der andet der kan lade sig gøre.” (Bilag 1:25)

For Jens er det ikke drømmen om at rejse væk, der fylder, men det er stadig forbundet til et ønske om at få det godt fysisk og psykisk. Det bliver mere umiddelbart og kommer tættere på hverdagsbehov, men i praksis er det at gå en tur ikke mere opnåeligt her og nu, end Pers håb om

at rejse til Madagaskar. Bedringen i hans helbred giver mulighed for et andet slags forhold til hans kæreste, og et forsigtigt håb om måske at kunne arbejde igen, trods lægens ord. Per foreslår, at han kunne blive glad igen så, og slutter med det mere grænse- og tidsløse håb om, at hvis alt det kan lade sig gøre, så er der andet, der også kan.

Michael har også et specifikt håb, der kobler sig til, hvordan han har det indeni. Michael er mindre fysisk mærket end de to forudgående eksempler, men står i den situation, at han muligvis snart skal forlade det forsorgshjem, som han har etableret en stærk forbindelse til gennem flere år. Tanken om at skulle ud i en bolig, hvor han sidder alene, gør at hans store håb er at få en hund af kommunen (bilag 11:1). Michael forklarer, at han frygter ensomheden, og at han håber, at hunden kan gøre, at han tager vare på sig selv, fordi han også har ansvaret for et andet levende væsen. Hvis han får hunden, mener han, at alting nok skal gå.

Alle informanterne har drømme vi på denne måde kunne identificere, men det afsluttende eksempel er fra den informant, der på mange måder var nået 'længst' med sine planer. Søren er kommet ud af sit stofmisbrug, og bor nu i et parcelhuskvarter og passer et fleksjob. På den måde er drømmene måske mere håndgribelige, idet at han nok ville kunne realisere dem. Alligevel har Søren en baggrund med lidelse, der stadig sidder i ham:

“Jeg tænker over det indimellem faktisk. Om jeg er der, jeg er, eller om der er noget jeg gerne vil. ... først og fremmest så vil jeg gerne have det angst væk, der er, ik’ også? Men det tror jeg kommer, jeg tror der er kun en ting at gøre, det er kun tiden der kan gøre det. . . Jeg vil gerne bo ved vandet. ... jeg tænker nogle gange over: gad vide hvor gammel jeg bliver, med det lort jeg har fyldt på mig? ... jamen så tror jeg gerne jeg vil sidde ved et hus altså med havudsigt, lillebitte hus med en lillebitte have ved vesterhavet” (Bilag 3:22).

“jeg har enormt meget mod på livet, selvom jeg er enormt bange for døden, det er de der traumer jeg har, men jeg har det med at pludselig sige til sig selv: nu tager jeg cyklen eller køber en autocamper eller køber en lille båd, og så tager jeg ti år med at surfe rundt og kigge og være til stede og se, opleve tingene, ik? Det tror jeg er lidt nemmere, når man har

været hvor jeg har været, fordi der er ikke så mange ting, der forpligter, kan man sige, ik?”

(Bilag 3:28).

I samtalen med Søren, vender han flere gange tilbage til en frygt for døden og tidligere traumer. Han er fysisk i god stand, har han fortalt, men han kæmper med mentale problemer, som han ligesom i de forudgående eksempler fra Per og Jens håber at kunne få løst. Derefter inviterer han os med ind i sit håb om det lille hus med have og havudsigt. Lidt efter skifter han spor, og åbner den mere grænseløse horisont, der også kan være i håbet, hvor han forestiller sig, at han spontant smider det hele og tager ti år, hvor han rejser rundt med cykel, autocamper eller båd. Han afslutter med det bekræftende i, at det ville være nemt for ham, qua hans erfaring med ikke at være bundet.

Temaet der er behandlet i dette afsnit, handler om håbet, og det responsive håb især, der findes som en meningsskabende håndteringsstrategi. I den lidelse informanterne på forskellige måder alle oplever, det være sig psykisk, fysisk eller begge dele, er der en risiko for det Grøn og Mattingly forklarede som et ontologisk sammenbrud, som er en tilstand, hvor det forudgående liv ikke kan opretholdes længere (Grøn & Mattingly 2018:307). I dette potentielle sammenbrud, hvor lidelsen og fortvivlelsen potentielt er størst, er håndteringen af det et responsivt håb, der kan give en følelse af kontrol over eget liv, og døden en mening. Håbet er udformet i informanternes tanker og bliver kraftfuldt i det, at vi inviteres ind i dem som en form for bekræftelse. Det hentyder til at håbet som håndteringsstrategi har en interrelationel karakter, der styrkes af at blive delt med andre.

Perspektivering af håb og drømme

Grøn & Mattingly beskriver det responsive håb som et, der flyder ude i horisonten, og på mange måder er drømmende scenarier, men som vist her, er der også hverdagshåb, der er knyttet til deres helt konkrete situation. Håbet der praktiseres af mændene kan knyttes til deres håndtering af frihed i tilværelsen. Hvor deres hverdagshåb er forbundet til et figurativt ‘i morgen’, medicinsk bedring og at undgå lidelse ved hjælp fra andre, så er det mere abstrakte drømme-håb en håndteringsstrategi, hvor de praktiserer det, vi via Frankl skitserede som at tage styringen med måden de tænker om deres fremtidsscenarier på ved at overkomme lidelsen, men i denne sammenhæng i foregår dette i deres tanker. Drømme-håbet kan derfor også beskrives som tilstande, hvor det de kommunikerer er ‘friheder *til*’, når de er nået forbi stadiet, hvor de søger

frihed *fra* lidelse eller afhængigheden af andre. Friheden til er at selv-realisere i nye oplevelser, nye perspektiver på sig selv, og dens temporale begrænsning er, når de ikke kan mere. Drømme-håbet er et spørgsmål om liv eller død, mening eller meningsløshed, frihed eller ufrihed. Det er et eksistentielt spørgsmål, hvor håndteringen af den svære situation her og nu, kan frisættes i tanker om noget andet og bedre. Den eksisterer i tanker, men tager sin form i interaktionen med os i dette tilfælde, men kunne lige så vel være med andre, i det omfang vi inviteres ind i deres livsverden og de håb og drømme den også består af. Grunden til at interaktionen er så vigtig, i relation til drømme og håb, er at for at drømme og håb kan blive 'praktiseret' og dermed udleve en frihedsfølelse, må de ud af tanker og gøres virkelige. Måden de bliver virkelige på, er i interaktionen med andre, i dette tilfælde os som interviewere.

7 Konklusion

I dette afsnit vil vi besvare specialets problemformulering *hvordan oplever og håndterer ældre hjemløse det at blive gamle?*

Emneområdet for dette speciale tager udgangspunkt i konkrete oplevelser og fortællinger fra mænd over halvtreds, som er hjemløse eller har nylig erfaring med hjemløshed. Deres liv er præget af fysisk og/eller psykisk sygdom. Derudover har hovedparten af mændene i undersøgelsen nuværende eller tidligere misbrug.

I første omgang betyder det at blive ældre som hjemløs en øget opmærksomhed på kroppen, idet den svækkes, bliver syg og værker. Dette er en central del af oplevelsen i kraft af det tab af autonomi og afhængighed af andre, det medfører. Da autonomien er et vigtigt element af deres selvforståelse og frihedsfølelse betyder det, at dette tab opleves som en begrænsning af friheden, som er et centralt behov for dem. Derfor er det mest væsentlige ved oplevelsen af at blive ældre det tab af frihed og mening, det medfører. Erfaringerne af frihed er ambivalente: de stræber efter frihed fra lidelse og deres fortid, men prisen for dette, særligt for de, som anvender misbrug til dette formål, indebærer risiko for et tab af mening. De livsændringer det at blive ældre har medført giver problemer med at opretholde en sammenhængende selvfortælling, og opleves derudover som et skred i betydninger af aspekter af deres liv, de tidligere kunne tage for givet. Skredden indebærer også deres opfattelse af tid og rum, hvilket medfører følelser af fastlåsthed. Håndteringerne er forskellige, og anvendes afhængigt af situationen. Følelsen af fastlåsthed håndteres i nogle tilfælde med en for denne oplevelse specifik håndteringsstrategi, som udgøres af tilbagetrækning og indifferens, hvilket dog fører til kedsomhed og ensomhed, der også kan føre til tab af mening. Tabet af frihed fører til et tab af mening i livet, og det afspejler flere af håndteringsstrategierne også. Mening i lidelse som håndteringsstrategi, handler om at finde en mening i det at kæmpe på trods af sine vilkår. Hvis de lykkes med at vende en håbløs situation til en styrke kan det være stærkt meningsgivende. Når de skaber mening i lidelse viser det andre, at der er en styrke i individet, der lider, og derfor værdi, og det samme gør sig gældende, når mening skabes ved at være noget for andre. Mændene fandt også mening i deres håb og drømme, og at spejle sig i et fremtidigt selv der var eksempelvis sundere og mere frit levende. Fordi denne håndtering er fremtidsorienteret og projicerer et nyt selv, tilbyder dem dermed også en løsning af udfordringerne med at opretholde selvfortællingen. Mening skabes desuden i at orientere sig mod nuet ved at

trække døden ind i hverdagen, hvilket tillader dem en flugt fra at forholde sig til en usikker fremtid, og åbner samtidig op for muligheden for de føromtalte håb og drømme.

8 Litteratur

Andersen, Heine & Lene Koch 2015: "Hermeneutik og fænomenologi", i Jacobsen, Michael Hviid et al. (red.): *Videnskabsteori i statskundskab, sociologi og forvaltning*. København: Hans Reitzels Forlag.

Bauman, Zygmunt 2006: "Overlevelse som en social konstruktion", i Jacobsen, Michael Hviid (red.): *Baumans mosaik. Essays af Zygmunt Bauman om etik, kritik og utopi 1990-2005*. Syddansk Universitetsforlag.

Bech-Jørgensen, Birthe 1994: *Når hver dag bliver hverdag*. København: Akademisk Forlag.

Benjaminsen, Lars 2019: *Hjemløshed i Danmark. National kortlægning*. København: VIVE – Viden til Velfærd, Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd.

Benjaminsen, Lars & Heidi Hesselberg Lauritzen 2021: *Udsatte ældre borgere i hjemløshed. En kvalitativ undersøgelse af kompleksitet i udsathed samt muligheder og udfordringer i indsatserne*. København: VIVE – Viden til Velfærd, Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd.

Dag-Rasmussen, Jon 2017: *En upåagtet verden af bevægelse Et etnografisk studie af hverdagsliv blandt usædvanlige ældre mennesker i storbyen*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.

Ehrenberg, Alain 2016: *The Weariness of the Self. Diagnosing the History of Depression in the Contemporary Age*. Quebec: McGill-Queen's University Press.

Fog, Jette 2004: *Med samtalen som udgangspunkt. Det kvalitative forskningsinterview*. København: Akademisk Forlag.

Frankl, Viktor E. 2019: *Yes To Life in Spite of Everything*. London: Rider Books.

Frankl, Viktor E. 2020: *Man's Search for Meaning*. London: Rider Classics.

Gabriel, Zahava & Ann Bowling 2004: "Quality of Life from the Perspectives of Older People". *Ageing & Society*, nr. 24, 2004:675-691.

Giddens, Anthony 1991: *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.

Goffman, Erving 2009: *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Touchstone.

Grenier, Amanda, et al. 2016: “‘Growing old’ in Shelters and on ‘the street’: Experiences of Older homeless people” *Journal of Gerontological social work*, 59:6, 458-477.

Grøn, Lone & Cheryl Mattingly 2018: “In search of the good old life: Ontological breakdown and responsive hope at the margins of life”. *Death Studies*, nr. 5, 2018:306–313.

Groot, Shiloh & Darrin Hodgetts 2012: “Homemaking on the streets and beyond”. *Community, Work & Family*, nr. 3, 2012:255-271.

Hodgetts, Darrin & Otilie Stolte 2015: “Homeless people’s leisure practices within and beyond urban socio-scapes”, *Urban Studies*, nr. 5, 2015:899-914

Honneth, Axel 2006: *Kamp om anerkendelse - sociale konflikters moralske grammatik*. København: Hans Reitzels forlag

Jaeggi, Rahel 2016: *Alienation*. New York Chichester: Columbia University Press.

Jaeggi, Rahel 2018: *Critique of Forms of Life*. Harvard University Press.

Karpatschof, Benny 2015: “Den kvalitative undersøgelsesforms særlige kvaliteter”, i Brinkmann, Svend & Lene Tanggaard (red.): *Kvalitative metoder. En grundbog*. København: Hans Reitzels Forlag.

Kotarba, Joseph A. 2014: “Kapitel 8: Eksistentialistisk sociologi”, i Jacobsen, Michael Hviid & Søren Kristiansen (red.): *Hverdagslivet. Sociologier om det upåagtede*. København: Hans Reitzels Forlag.

Kvale, Steinar & Svend Brinkmann 2015: *Interview. Det kvalitative forskningsinterview som håndværk*. København: Hans Reitzels Forlag.

Laing, R. D. 1965: *The Divided Self. An Existential Study in Sanity and Madness*. Pinguin Books.

Layder, Derek 2018: *Investigative Research. Theory and Practice*. London: Sage Publications.

Mostowska, Magdalena & Katarzyna Dębska 2020: "An ambiguous hierarchy of inequalities. The political intersectionality of older women's homelessness in Poland". *Journal of Gender Studies*, nr. 4, 2020:443–456.

Nielsen, Sandra Feodor et al. 2011: "Psychiatric disorders and mortality among people in homeless shelters in Denmark: a nationwide register-based cohort study". *The Lancet Journal*, nr. 9784, 2011:2205-2214.

Padgett, Deborah K. et al. 2020: "Eliciting Life Priorities of Older Adults Living in Permanent Supportive Housing". *The Gerontologist*, nr. 1, 2020:60-68.

Pedersen, Pia V., Morten Grønbaek & Tine Curtis 2011: "Associations between deprived life circumstances, wellbeing and self-rated health in a socially marginalized population". *European Journal of Public Health*, nr. 5, 2011:647-652.

Rogge, B. 2011: "Boredom, the life course, and late modernity: understanding subjectivity and sociality of 'dead time' experiences". *BIOS - Zeitschrift für Biographieforschung, Oral History und Lebensverlaufsanalysen*, nr. 2, 2011:284-299.

Schröder-Butterfill, Elisabeth & Ruly Mariani 2006: "A Framework for Understanding Old-Age Vulnerabilities". *Ageing & Society*, nr. 1, 2006:9-35.

Socialstyrelsen 2020: "Definition af hjemløshed". Tilgængelig via <https://socialstyrelsen.dk/voksne/hjemloshed/om-hjemloshed/definition-af-hjemloshed> (sidst besøgt 13/09).

Svendsen, Lars 2017: *A Philosophy of Loneliness*. London: Reaktion Books Ltd.

Swain, J. & Spire, Z (2020): The Role of Informal Conversations in Generating Data, and the Ethical and Methodological Issues They Raise. *Forum: Qualitative Social Research*, 21(1), Article 10. Tilgængelig via: <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/3344/4511>.

Sørensen, Anders Dræby 2015: "Angst - når hverdagslivet bliver hjemløst", i Bo, Inger Glavind & Michael Hviid Jacobsen (red.): *Hverdagslivets følelser*. København: Hans Reitzels Forlag.

Zahavi, Dan 2018: *Fænomenologi. En introduktion*. London: Routledge.

